BATI BARBARLIĞI 1

Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine

• Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK

Oğullarım **Özgün**'e ve **Özüm Yetkin**'e...

BATI BARBARLIĞI 1

Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK

©

Bu kitabın basım, yayın, satış hakları

Anı Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.

Anılan Kuruluşun izini alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik ya da başka yöntemlerle

çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Yayıncı Sertifika No : 16003

ISBN : 978-605-4434-58-9

Kapak Tasarım : Anı Yayıncılık

Dizgi : Anı Yayıncılık

Baskı : Sözkesen Ofset

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

KIZILÇELİK, Sezgin

BATI BARBARLIĞI 1

Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine

Anı Yayıncılık, Genişletilmiş 2.Baskı, Ankara/Türkiye

2011, xiv +170 Sf, 135x210 mm

ISBN 978-605-4434-58-9

Sosyoloji

1. Batı'nın Halis Eleştirmeni Olarak Jean-Jacques Rousseau, 2. Batı'nın Radikal Eleştirmeni Olarak Karl Marx, 3. Batı'nın Hakiki Eleştirmeni Olarak Friedrich Nietzsche

---

Anı Yayıncılık

Kızılırmak Sokak 10/A

Bakanlıklar / Ankara

Tel : 0 312 425 81 50 pbx

Fax : 0 312 425 81 11

e-posta : aniyayincilik @aniyayincilik.com.tr

www.http://.aniyayincilik.com.tr

Sezgin KIZILÇELİK İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde profesör. 1969 Ardahan Göle doğumlu. 1985 yılında Isparta Gönen Öğretmen Lisesini, 1989 yılında Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünü bitirdi. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden bilim uzmanı ve doktora derecesi aldı. Sırasıyla Selçuk Üniversitesi, Mersin Üniversitesi ve Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümlerinde akademisyen olarak çalıştı. 28 yaşında Türkiye'nin en genç sosyoloji doçenti, 33 yaşında ise en genç sosyoloji profesörü oldu. 50'den fazla makalesinin yanı sıra yayımlanmış 26 kitabı vardır. Çalışmaları üzerine 17 yazı yazılmıştır. İlgi alanları, sosyoloji tarihi, sosyoloji teorileri, metodoloji ve Türk sosyolojisidir. Yayımlanmış kitapları şunlardır: *Sosyoloji Teorileri 1* (1992, 1994), *Sosyoloji Teorileri 2* (1992, 1994), *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü* (Y. Erjem ile birlikte, 1992, 1992, 1994, 1996), *Sosyoloji Teorileri 3* (1996), *Pozitivizm ve Eleştiricileri: Sosyolojinin Pozitivist Kimliği Üzerine* (1996), *Postmodernizm Dedikleri* (1996), *Türkiye'nin Sağlık Sistemi: Bir Medikal Sosyoloji Denemesi* (1996), *Eğitim Sosyolojisi* (E. Kemerlioğlu ve M. Gündüz ile birlikte, 1996), *Araştırma ve Yazım Teknikleri* (E. Kemerlioğlu ve M. Gündüz ile birlikte, 1997), *Güncelin Sosyolojisi 1* (1998), *Sosyoloji Yazıları 1* (1998), *Sosyoloji Yazıları 2* (2000), *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı* (2000, 2008), *Frankfurt Okulu* (2000, 2008), *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler* (2001, 2003), *Sefaletin Sosyolojisi* (2002, 2008), *Atatürk'ü Doğru Anlamak* (2003, 2004), *Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsanî Olmayan Doğası* (2004), *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak* (2004), *Özgünlüğün Sosyolojisi* (2004), *Batı Bataklığı* (2005), *Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine* (2005, 2011), *Sosyoloji Tarihi 1: İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri* (2006, 2011), *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi* (2007), *Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi* (2007), *Sosyolojinin Neliği* (2009).

İÇİNDEKİLER

1. BASKIYA ÖNSÖZ vii
2. BASKIYA ÖNSÖZ xi

1. BÖLÜM

BATI'NIN HALİS ELEŞTİRMENİ OLARAK
JEAN-JACQUES ROUSSEAU 1

2. BÖLÜM

BATI'NIN RADİKAL ELEŞTİRMENİ OLARAK
KARL MARX 47

3. BÖLÜM

BATI'NIN HAKİKİ ELEŞTİRMENİ OLARAK
FRIEDRICH NIETZSCHE 95

SONSÖZ 141
KAYNAKÇA 147

1. BASKIYA ÖNSÖZ

"Medeni insan doğuyor, yaşıyor ve köle gibi ölüyor. Onu, doğunca bir dona, ölünce de bir tabuta koyarlar" (Jean-Jacques ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 24).

Bilimle, hele hele sosyal bilimlerle meşgul olmak, diğer bilim alanlarına oranla -özellikle fen bilimleriyle kıyaslanamayacak ölçüde- zor bir çabadır. Bilim yapmak, sosyal bilim sahasında çalışmak, çok sayıda metin okumayı, onları tahlil etmeyi, onlar üzerinde düşünmeyi, yeni düşünceler üretmeyi, kısaca büyük emek harcamayı ve özveride bulunmayı gerektirir. Amerikan ya da Avrupa dergilerinde birden fazla isimli üç beş sayfalık bir makale yayımlamak (*hakiki fen bilimcileri kastetmiyorum*), sosyal bilimcilerin yapıp ettiklerinin yanında çok anlamlı değildir. Bilim yapmak, mekanik bir iş değil, sanattır. Sosyal bilimci (*hakiki sosyal bilimcileri kastediyorum*), sanatçıdır. O, insanı, insanlık tarihini, insanlığın bugününü ve gelecekteki durumunu ve onlara dair üretilmiş her şeyi kavrar, kullanılan kelimelerin inceliğinin farkına varır. Düşüncelerin derinliğini ve ileri sürülenlerin arkasındaki derin anlamları araştırır. Yüzeyde gezintiler yapmaz, diplere dalışlar gerçekleştirir. Nasıl ki, bir sanat ustası, çok fazla zahmete katlanarak nesnelere biçim kazandırıyorsa, sosyal bilimcinin de insanlığı tahlil ederken yaptığı şey bundan farklı değildir. Sosyal bilimci, bir konuyu sözcüklerle ve düşüncelerle en iyi şekilde işleyen ve nakşedendir. Sözcüklere ve düşüncelere biçim verir, onların içeriğini zenginleştirir. Adeta yeni şeyler üreten bir nakkaş gibi didinip durur. O halde, bilim yapmak, insanlık tarihi ve sorunları üzerine -taş, kirpi, tavşan, böcek ya da bitki üzerine değil- ciddi açılımlar yapmayı zorunlu kıldığından zahmetli bir çabadır. Meselâ, elinizdeki kitabı yazarken yüzlerce kitap, yaklaşık yüz bin sayfa yazı okudum. Okuduklarım üzerine kafa yordum, yeni fikirler ürettim, sürekli beynimle iş yaptım ve sonunda beynimle elimi

en iyi şekilde buluşturmaya çalıştım, yoksa Batılıların uydurması olan ve gittikçe ticarileşen indeksli dergilerde tamamı yüz sayfayı geçmeyen beş on makaleye atıf yaparak ve laboratuarlarda makinelerin yaptığı işlemleri, mekanik bilgisayarlara yükleyerek ve bilgisayara analiz ettirerek yazı yazmadım. Biz beynimizi, zihnimizi ve gözlerimizi yoruyoruz, araç, gereç, teçhizat, makine, özellikle de bilgisayarları değil. Kısaca, bir sosyal bilimci olarak, taşlar, kayalar, balıklar ya da çamlar üzerinde değil, dünya, insanlık ve onun meseleleri üzerinde durdum, özellikle de fen bilimcilerin indeksli dergilerine tapındıkları Batılıların ne kadar insanlıktan uzak ve barbar olduklarını ortaya koymaya çalıştım. Batı barbarlığının eleştirmeni Karl Marx da, bir sosyal bilimci olarak, *Kapital* kitabında, "bilime giden düz yol yoktur ve ancak onun dik patikalarında yorucu tırmanmaları göze alanlar aydınlık doruklarına ulaşabilirler"[1] derken, kuşkusuz sosyal bilimcileri kastetmişti.

Dünya, bugün adeta bir sorunlar yumağıdır. İnsanlık, büyük açmazlarla karşı karşıyadır. İnsan dışı nesnelerle uğraşarak barbarların dergilerinde makale yayımlayıp onlara atıf yapıldı diye bilim adamı olarak ortalıkla kasılıp dolaşmak, bilim adamı olmak demek değildir. Bilim adamı olmak, dünyanın sıkıntılı hallerini anlamak ve onlara çözümler üretmektir. Bunu da ancak, sosyal bilimciler yerine getirebilir.

Dünyanın problemler alanı haline gelmesinde, onun sorunların sergilendiği bir sahne olmasında, Batı'nın payı ve sorumluluğu çok büyüktür. Kendisini uygarlığın kalesi olarak gösteren ve/veya gösterime hep öyle giren ve de öyle kalan Batı, esasında barbarlık diyarıdır, allak, avare ve müstevlilerin yoğun olduğu yerdir.

Batı, insanlığa, katliamcı, sömürgeci, barbar ve haydut yüzünü göstermemeye gayret ediyor. Batı, kendisini "modern", "çağdaş", Batı-dışı mazlum dünyayı ise "ilkel", "barbar" olarak niteliyor ve insanlara, *modern ya da çağdaş olmazsanız "barbar" olursunuz* biçiminde bir dayatmada bulunuyor.

---

[1] MARX, Karl; **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1986, s. 31.

Batı, bugün kendi çıkarlarını gerçekleştirmek ve dünya egemenliğini iyice sağlamlaştırmak için, dünyanın her bölgesinde katliamlar yapıyor. Örneğin, haydut Batılılar, petrol için Irak halkına saldırıyor ve orada telef oluyorlar.

Dünya, barbar Batı'yla birlikte kötü dönüyor. İnsanlık, yeni barbarlıklara gebedir. Dünya egemenliğini elinde bulunduran Batı sayesinde, toplumların tamamı, daha kötü koşullara doğru sürükleniyor. Batı ile birlikte insanlığın geleceği karanlık gözüküyor. Batı uygarlığı insanlığa iyilikler ve olumluluklar yerine sürekli olarak kötülükler ve olumsuzluklar getiriyor. Batı uygarlığıyla, işler yolunda gitmiyor, bütün toplumlar Batı'nın açtığı büyük çukurlarda boğulmak ve Batı bataklığına batmak üzere.

Batı uygarlığı barbarlık üzerine kurulduğundan insanlık iyiye doğru değil, kötüye, insan merkezli bir uygarlığa değil, insanlık dışı bir barbarlığa doğru hızlıca yol alıyor. Friedrich Nietzsche de bu duruma işaret etmiş, "uygarlığımız yeni bir barbarlığa doğru gidiyor"[2] ve "bir barbarlık dönemi başlıyor"[3], demişti.

Batı'nın akıldışılığını, ruhsuzluğunu, dogmatikliğini, bayağılığını, hilelerini, entrikalarını, sahtekârlığını, hasetliğini, adaletsizliğini, saldırganlığını, sömürgeciliğini, yanılgılarını, yapaylığını, kısırlığını, naçizliğini, huzursuzluğunu, güçlüklerini, sapkınlığını, sıkıntılarını ve aşırılıklarını ortaya koymak noktasında Jean-Jacques Rousseau, Marx ve Nietzsche, oldukça önemli isimlerdir.

Politik duruşları itibariyle birbirlerinden çok farklı cenahlarda yer almalarına karşın Rousseau, Marx ve Nietzsche, yaşadığımız dünyayı, insanlık durumunu, insan hallerini tahlil etme, modern çağın olumsuzluklarını vurgulama ve Batı barbarlığını doğru kavrama bakımından üzerinde durulması gereken kalburüstü filozoflardır. Onları yeni bir okumaya tâbi

---

[2] NIETZSCHE, Friedrich; **İnsanca, Pek İnsanca 1: Özgür Tinliler İçin Bir Kitap**, Çeviren: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s. 234-235.

[3] NIETZSCHE, Friedrich; **Seçilmiş Düşünceler (Denemeler)**, Çeviren: Sâmih Tiryakioğlu, Assos Yayınları, İstanbul, 1997, s. 77.

tutmadan ve görüşlerini yeniden tahlil etmeden Batı uygarlığını ve modernliği doğru değerlendirmek güçtür.

Rousseau, Marx ve Nietzsche, Batı'nın barbarlığını gözler önüne seren önemli eleştirmenlerdir. Dolayısıyla, barbar Batı'yı doğru kavramamızda zikredilen düşün adamları, merkezî bir konumdadırlar.

Ben, sürekli bir biçimde, Batı'nın barbar olduğunu ileri sürüyorum. Bu kitaptaki amacım da, Batı'nın barbarlığını ve insanlık dışı özelliklerini Batı'nın en bilinen düşünürlerinden hareketle ortaya koymaktır. Batı barbarlığını Batı'nın ciddi ve bilinen düşünürlerinin ağzından dile getirmeyi hedefleyen *Batı Barbarlığı* kitabımı 10 cilt olarak tasarladım. Sonraki ciltlerde Batı'nın barbarlığını açıkça dile getiren diğer fikir adamları üzerinde duracağım.

Kısaca, insanlığın kurtuluşu, Batı barbarlığından kurtulmasına bağlıdır. Batı düzeni sürdükçe ve Batı yeryüzüne egemen olmaya devam ettikçe insanlığın huzur, mutluluk, barış, kardeşlik ve refah içinde yaşaması mümkün değildir. Genç olmasına rağmen Batı'nın pislikleri ve çirkeflikleri yüzünden yaşlanan dünyanın, yeniden gençliğine kavuşması noktasında, insanların tamamının bilinçlenmeleri zorunludur. İşte, bu bağlamda, Batı'nın gerçek yüzünü, hakiki kimliğini, yapıp ettiği kötülüklerin tümünü gözler önüne sermiş ve onun barbarlığını ilan etmiş bulunan Rousseau, Marx ve Nietzsche'nin tezlerinin yeniden okunmasına ve tartışılmasına ihtiyacımız var. Batı barbarlığını alaşağı etmek hususunda yeniden Rousseau, yeniden Marx, yeniden Nietzsche...

Sezgin Kızılçelik
Sivas, Ağustos 2005.

2. BASKIYA ÖNSÖZ

"Burjuva uygarlığının müthiş ikiyüzlülüğü ve yapısında var olan barbarlık, çok saygın biçimler aldığı kendi memleketinden çıkıp da sömürgelere yöneldiğinde tüm çıplaklığıyla gözlerimizin önüne seriliyor" (Karl MARX, **Gazete Yazıları: New York Tribune İçin Gönderilmiş Yazılardan Seçmeler**, s. 128).

Batı Barbarlığı 1, Batı uygarlığının "tek uygarlık" olarak dünyayı kuşattığı, onu kan gölüne çevirdiği, insanlığa büyük felaketler getirdiği, çok tehlikeli bir boyut kazandığı günümüzde, vicdanlı insanlar –sayıları az da olsa- nezdinde ilgi gördü. İnsanların *Batı uygarlığı* diye alıştıkları anahtar bir sözcüğü *Batı barbarlığı* diye düzeltmek, onun gerçek anlamını, örtük doğasını ve kirli çehresini ortaya çıkarmaya çalışmak, oldukça zor ama önemli bir sosyolojik çabadır. Çünkü *uygarlık=Batı uygarlığı* denklemi, insanların zihnine yerleşmiş, orada taşlaşmış, katılaşmış ve mumyalanmıştır. Bu yanlış denklemi bozmak, doğrusunun *barbarlık=Batı uygarlığı* olduğunu gözler önüne sermek, bilhassa da "modern", "çağdaş" ve "uygar" olarak nitelenen ve insanımıza model olarak sunulan Batı insanının "barbar" bir insan olduğunu kanıtlamak, çok meşakkatli bir uğraştır. *Batı uygarlığı* konusunda ileri sürülmüş ve kabul görmüş söylemlerin büyük bir yanılsamadan ibaret olduğunu insanlara anlatmak ve onları ikna etmek, zor olduğu kadar neredeyse imkânsızdır.

İnsanları Batı uygarlığına dönük her türlü yanılsamadan kurtaracak çok sayıda düşünür arasında hiç kuşkusuz ki, en önemlileri, Rousseau, Marx ve Nietzsche'dir. Birbirlerinden çok farklı felsefeleri olmasına karşın onları bir araya getiren tek şey, Batı uygarlığını barbarlık olarak okumuş olmaları, Batı uygarlığının barbarlığı içeren doğasını ifşa etmeleridir. Bu çerçevede Batı uygarlığıyla insanın çöküşü ve yok oluşu gerçeği, onların paylaştıkları ortak bir düşüncedir: "Filozof

insanı arar ama hiçbir yerde bulamaz"[1], "İnsanların arasına gittim, ama henüz varamadım yanlarına"[2], "Bu nasıl bir toplum, insan milyonların ortasında en derin yalnızlığı yaşıyor; hiç kimse farkına varmadan dayanılmaz kendini öldürme arzusuyla kahrolabiliyor? Bu toplum toplum değildir, Rousseau'nun dediği gibi, vahşi hayvanların yaşadığı bir çöldür."[3]

Kısaca, Rousseau, Marx ve Nietzsche'nin Batı uygarlığına ilişkin görüşleri, günümüzde önemlerini muhafaza etmektedir. Sözgelimi Marx'ın 19. yüzyılın ortalarında Amerika'ya ilişkin yapmış olduğu şu tespit, bugün geçerliğini sürdürmektedir: "Amerika ise bugün, Garbın en genç ve en kudretli temsilcisidir."[4] Günümüzde Amerika'nın dümen suyunda ilerleyen Batı uygarlığının (aslında barbarlığının), yeryüzünü kana boyadığını, insanlığı büyük felaketlere sürüklediğini, insani olan her şeyi iflasın eşiğine getirdiğini, tüm değerleri değer kaybına uğrattığını, özgürlükleri yok ettiğini, artık görmenin zamanı geldi.

Kitaplar da bir yönüyle insanlar gibi bakıma, büyümeye ve gelişmeye ihtiyaç duyarlar. Bu yüzden *Batı Barbarlığı 1* metnimin basımını biraz geciktirdim. 2. baskıda, ana gövdesine önemli gördüğüm bazı eklemeler yaptım, bünyesini daha da sağlamlaştırmaya gayret ettim. Elimden geldiğince onu geliştirmeye ve olgunlaştırmaya çaba gösterdim. Böylelikle de

---

[1] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Jean-Jacques Rousseau ve Uluslararası İlişkiler: Savaş Durumu, Abbe de Saint-Pierre'in Sonsuz Barış Projesinin Özeti, Sonsuz Barış Üzerine Yargı**, Derleyen ve Çeviren: Faruk Yalvaç, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 45.

[2] Nietzsche'den aktaran; DELEUZE, Gilles; **Nietzsche**, Çeviren: İlke Karadağ, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 69.

[3] MARX, Karl; **İntihar Üzerine**, Derleyen ve Çeviren: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2006, s. 13.

[4] MARX, Karl; **Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)**, Çeviren: Selâhattin Hilâv ve Attilâ Tokatlı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 87.

Rousseau, Marx ve Nietzsche'yi içine almış bu eserimin *Batı uygarlığı* (*Batı barbarlığı*) yüzünden bitmiş olan insanlığı, çökmüş haldeki toplumları, çürümeye yüz tutmuş insanı yeniden şaha kaldırmak, Batı uygarlığını topa tutmak ve insanı hakiki yeni bir uygarlığa kavuşturmak gibi arzularını, aslında son isteğini yerine getirmeye çalıştım. Nietzsche'nin bildirdiği gibi "uygarlık tarafından yok edilmek tehlikesiyle karşı karşıya olan bir uygarlık çağını yaşıyoruz."[5] Aynı zamanda "hiçbir şey sağlam ayaklarının üstünde durmuyor."[6] Nietzsche'nin işaret ettiği bu gerçeği, gözden uzak tutmamız, hepimizin felaketini hazırlar. İnsanımıza model olarak benimsetilen ve sürekli olarak yüceltilen Batı insanının "sürü insanı" olduğunu unutmayalım ve Nietzsche'nin şu tespitini aklımızdan hiç çıkarmayalım: "...bugün Avrupa'daki sürü insanı, kendinin biricik uygun insan tipi olduğu görünüşünü veriyor, onu evcilleştiren, geçimli ve sürü için yararlı kılan özelliklerini yüceltiyor..."[7] Gittikçe tepkisizleşen mutlu robotlara, ücretli kölelere ve çölleşmiş zihinlere son bir uyarı yapmayı sosyolog olarak kendime görev addediyorum: Batı barbarlığının hışmına uğramak istemiyorsanız, mutsuz bir dünya düzeni arzulamıyorsanız, aklın akıldışılığına ve tiranlığına yol vermeyi düşünmüyorsanız, hiç değilse Rousseau'ya, Marx'a ve Nietzsche'ye kulak verin, onların çığlıklarına sağduyunuzu ve solduyunuzu kapamayın.

Sezgin Kızılçelik
Malatya, Temmuz 2011.

---

[5] NIETZSCHE, Friedrich; **İnsan: Çoğul ve Tekbaşına**, Çeviren: Kenan Sarıalioğlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 140.

[6] NIETZSCHE, Friedrich; **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, Çeviren: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 52.

[7] NIETZSCHE, Friedrich; **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, Çeviren: Ahmet İnam, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997, s. 96.

1. BÖLÜM

BATI'NIN HALİS ELEŞTİRMENİ OLARAK JEAN-JACQUES ROUSSEAU*

"Vahşet halindeki insan ile uygar insan birbirlerinden ruhlarının temeli ve eğilimleri bakımından öylesine ayrılırlar ki birini en yüce mutluluğa götüren, ötekini mutsuzluğa sürükleyecektir. Birincisi sadece huzur ve özgürlükle yaşar; sadece yaşamak ve aylak olmak ister ve bir stoisyenin sarsılmazlığı bile, onun, her şeye karşı duyduğu ilgisizliğe yaklaşamaz. Tersine, her zaman hareketli olan yurttaş (uygar insan) daha da fazla emek isteyen bir iş bulmak için terler, koşar, durmadan çırpınır; ölünceye kadar çalışır, ölüme bile kendisini yaşayacak durumda tutmak için koşar ya da ölümsüzlüğe ulaşmak için hayattan vazgeçer. Kin duyduğu büyüklere, küçümsediği zenginlere yaltaklanır; onlara hizmet etmek şerefini elde etmek için hiçbir şey esirgemez; kendi bayağılığı ve onların kendisini korumalarıyla gururla övünür; köleliğiyle kurumlanır; bunu paylaşmak onurundan yoksun olanlardan küçümseyerek bahseder" (Jean-Jacques ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 175-176).

Batı, bugün dünyaya hükmediyor ve onu istediği gibi yönlendiriyor. Batı sistemi, ülkeleri *cambazlar gibi ipte oynatıyor*[1],

---

* **Edebî Düşünce**, Sayı: 4, Şubat-Nisan 2005, s. 4-28'de yayımlanmış "Modernliğin Radikal Eleştirmeni: Jean-Jacques Rousseau" başlıklı makalemin oldukça fazla ekleme yapılarak gözden geçirilmiş ve bu kitaba uyarlanmış şeklidir.

[1] Mealen, W. Sombart'ın "kapitalizm dünyaya hükmediyor ve devlet adamlarımızı ipte cambaz gibi oynatıyor" görüşü (Sombart'tan aktaran;

insanlığın başına büyük belalar ve onarılması güç tahribatlar açıyor. Buna rağmen, Batı'nın hükümranlığına karşı yerküre ölçeğinde ciddi tepkiler, neredeyse yok gibi. Batı'nın bütün insanlık üzerinde tahakküm kuruşu, elbette yeni bir şey değildir. Batı, 19. yüzyıldan bu yana dünya egemenliğini elinde bulunduruyor. Bu nedenle, dünyanın içinde bulunduğu durumun ve onun sorunlarının anlaşılır kılınması, Batı sisteminin (modernliğin) doğru tahlil edilmesine bağlıdır. İşte, bu bağlamda Jean-Jacques Rousseau'nun görüşleri ilgi çekicidir. Başka bir deyişle, modernliğin gizli ve örtük doğasını anlamak için, Rousseau'nun argümanlarından dolaşmak gerekir.

Rousseau, modernlik terimini, bugünkü anlamıyla kullanan ilk düşünce adamlarındandır. Modernliğe dair söylemlerin ve geleneklerin çoğu Rousseau'nun tartışmalarından kaynaklanır. Rousseau, Batı toplumlarının uçurumun kenarında, en şiddetli devrimci altüst oluşların kıyısında olduğunu ilk fark eden filozoflardandır.[2]

Rousseau, düşünceleriyle yaşadığı dönemdeki Batı dünyasıyla birlikte, bugünkü Batı dünyasına da belirli ölçüde açıklık getirmiştir. Zaten, 21. yüzyıl Batı uygarlığı, Rousseau'nun yaşadığı çağdaki (18. yüzyıl) Batı uygarlığının devamından ibarettir. Onun Batı uygarlığına yönelik eleştirel değerlendirmeleri, çoğu yönden günümüzde de geçerliliğini sürdürüyor. Sözgelimi "Rousseau, sadece kendi zamanının ötesinde bulunmakla kalmadı, kendi zamanının, günümüzün yönetici ruhu olan temayüllerine de şiddetle muhalifti ki, onun bu tutumu bugün bizi hayrete düşürüyor."[3]

BEAUD, Michel; **Kapitalizmin Tarihi**, Çeviren: Fikret Başkaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 147).

[2] BERMAN, Marshall; **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çeviren: Ümit Altuğ ve Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 14.

[3] JOUVENEL, Bertrand de; "Jean Jacques Rousseau", **Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri** (iç.), Editör: Maurice Cranston, Çeviren: Nejat Muallimoğlu, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 78.

Düşünce sistemini oluştururken Aristoteles, Platon, Hesiodos, Plutarque, Thomas Hobbes, John Locke, René Descartes, Montesquieu ve Voltaire gibi filozoflardan yararlanan, içinde yaşadığı toplumun koşullarını iyi gözlemleyen, aşağı sınıftan üst sınıfa, kır hayatından kent hayatına toplumun her kesiminde yaşayan (köy, şato, malikâne, lüks otel ve saray gibi birbirlerine zıt mekânlarda ömrünü geçiren) Rousseau, çok yönlü biridir. Botanik, coğrafya, müzik, edebiyat, pedagoji, psikoloji, ekonomi, politika, hukuk, sosyoloji ve felsefe alanlarında kapsamlı bilgilere sahiptir. Bu alanların çoğunun öncülerindendir. Meselâ, Rousseau, 18. yüzyılda o kadar az rastlanan "lirik şiirin en büyük şairi"[4] ve "romantik çağda gelişip açılacak olan duygusal, lirik edebiyatın üstadıdır."[5] Bu bağlamda, Rousseau, *La Nouvélle Héloïse* (*Yeni Héloïse*)[6] romanından do-

---

[4] LECERCLE, J. L.; "Jean-Jacques Rousseau-Hayatı ve Eserleri", ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı** (iç.), Çeviren: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990, s. 28.

[5] A.g.m., s. 30.

[6] Rousseau, daha önceki çalışmalarında insanlar ve kitleler üzerinde yapamadığı etkiyi bu yapıtıyla yapmıştır. *Yeni Héloïse*, 18. yüzyıl insanlarının ve kitlelerinin ciddi beklentilerine ve özlemlerine bir karşılıktır. Rousseau, *Yeni Héloïse*'de tam da bunu düşlemiştir: "Kafalarımız güzelleşiyor, aklımız aydınlanıyor, ruhumuz güçleniyor, gönlümüz neşeleniyor" (ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Yeni Héloïse (I)**, Çeviren: Hüsen Portakal, Öteki Yayınları, Ankara, 1999, s. 53). *Yeni Héloïse*'in "güzelliği, 'sevmesini bilen genç yüreklerin güzelliği', Jean-Jacques'ın canlandırdığı derin düşüncelerin güzelliğiyle tek başına toplum içinde geniş bir kadın, erkek, genç insanlar ve tüm bir devrim öncesi kuşağın ruhlarını fetheder" [LAUNAY, Michel; "Giriş", ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Yeni Héloïse (I)** (iç.), Çeviren: Hüsen Portakal, Öteki Yayınları, Ankara, 1999, s. 11]. Rousseau, söz konusu çalışmasında, hem kafayı (aklı) hem de kalbi (duyguyu) hesaba katmıştır. Çünkü ona göre, "eğer insanı yapan akılsa, duygu da ona yön verir" (ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 361). Rousseau'ya göre, "Tanrı, 'bize iyiliği tanımak için akıl, sevmek için vicdan, seçmek için de özgürlük vermiştir'" (Rousseau'dan aktaran; HAMPSON, Norman; **Aydınlanma Çağı**, Çeviren: Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 128).

layı, *romantizm geleneği*nin[7] önemli bir ismi olarak kabul edilir. Rousseau, Fransız aydınlanmasının genel yönelimi olan liberal-pozitivizmine karşılık romantik-demokrat yönelimin tek temsilcisidir.[8] "Bir yanda devrimci ve romantik, (ona isterseniz Jean Jacques diyelim) sanat ve edebiyat alanlarındaki bütün bir romantizm hareketinin habercisi bir Rousseau; diğer yanda bir orta-sınıf ve mülkiyet hakkını tanıyan bir demokrasi savunucusu, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ideallerine ölçülü bir şekilde bağlı bir başka Rousseau. Birinde kalbi, diğerinde aklı hâkim."[9]

Toplum içinde *yalnız* olan, çalkantılı ve dramatik bir hayat geçiren Rousseau, kendisini ezilen yoksul kesimlerin sorunlarını çözmeye ve onların çıkarlarını savunmaya adamıştır. Nitekim kendi düşün imgelemindeki insan tipini, Emile adlı bir çocukta somutlaştırdığı *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine* kitabında, hangi sosyal sınıftan yana tavır takındığını net olarak ortaya koymuştur: "Emile, toplumsal erdemlerin gerçek uygulamasına alıştırılacaktır, o ne serseri bir şövalye, ne görevi olmayan işlere karışan bir adam olacaktır. Ancak, tüm zamanını ve

---

[7] Rousseau, *romantizm geleneği*nin önemli bir ismi olmasını, *Yeni Héloïse* romanına borçludur. Rousseau, bu romanında; Alp dağlarının eteklerinde küçük bir kentte oturan iki sevgilinin (sözde) mektuplarından yola çıkmış, bu mektupları ateşe atmak yerine yayımlamıştır. Bunun nedenini, *Yeni Héloïse*'in "önsöz"ünde dile getirmiştir: "Büyük kentlerin tiyatro gösterilerine, çürümüş insanların romanlara gereksinimi var. ... Kitabın stili insanların zevkini bozacaktır; konu ciddi insanları telaşa düşürecektir, tüm duygular, erdeme inanmayan tüm insanlar için doğa dışı gelecektir. ... Bu mektupları yazanların Fransız olmadıkları, iyi eğitim görmedikleri, bilim adamı ya da filozof olmadıkları önceden söylenmelidir; bunlar taşralıdır, yabancıdır, yalnız insanlardır, kendi romansı düşleri içinde kafalarının dürüstçe sayıkladıklarını felsefe sanan nerdeyse çocuk denilecek gençlerdir" (ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 23-24).

[8] TUNÇAY, Mete (Derleyen); "Rousseau", **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2: Seçilmiş Yazılar** (iç.), Teori Yayınları, Ankara, 1986, s. 325.

[9] THOMSON, David; "Rousseau ve Genel İrade", **Siyasi Düşünce Tarihi** (iç.), Editör: David Thomson, Çeviren: Ali Yaşar Aydoğan ve Diğerleri, Metropol Yayınları, İstanbul, 2006, s. 138.

parasını yoksulların ve ezilmişlerin savunmasına adayacaktır."[10] Rousseau, ezilen insan kitlelerinin koşullarının iyileştirilmesi çabasına koyulmuştur. Rousseau, "halkın sürekli olarak mutlu olduğunu görmek en çok istediğim şeydir ve bu mutluluğa katkıda bulunmak arzusu en büyük tutkumdur"[11], demiştir.

Rousseau, Batı toplumlarının çelişkilerini ve sorunlarını ilgi odağı olarak seçmiş, onların çözümüne yönelik getirdiği açıklamalarla da sosyolojinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Modernliğin ilk sosyologlarından Rousseau, Batı düşünce tarihine damgasını vurmuş ve sosyal bilimler tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Sosyal bilimlerin ve *sosyolojinin öncüsü*[12] olmayı çoktan hak etmiştir. Onu sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul etmek için çok sayıda neden vardır.[13]

Batı'nın kalburüstü entelektüellerinden Rousseau'nun aydınlanma hareketine ve Fransız Devrimi'nin şekillenmesine katkısı büyüktür. Rousseau, insanlık tarihinde ciddi kırılmalara yol açan Fransız Devrimi'nin baş aktörlerindendir. Halkın aydınlanması için gayret sarf etmiştir. Bunun için de Hristiyanlığa

---

[10] ROUSSEAU, Jean Jacques; **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, Çeviren: Mehmet Baştürk ve Yavuz Kızılçim, Babil Yayınları, Erzurum, 2000, s. 149-150.

[11] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Yalnız Gezerin Düşleri**, Çeviren: Hasan Fehmi Nemli, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s. 94.

[12] Rousseau, sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilebilir (ZEITLIN, Irving M.; **Ideology and the Development of Sociological Theory**, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1987, s. 28).

[13] Meselâ, Rousseau, sosyolojinin varlık nedeni olan modernliği detaylı olarak tahlil etmiş, özellikle de onun sıkıntılı yönlerini gözler önüne sermiştir. Yine, Rousseau, sosyoloji tarihinde önemli yeri olan "klasik sözleşme okulunun son temsilcisidir" [BARNES, H. Elmer; "Social Thought in Early Modern Times", **An Introduction to the History of Sociology** (iç.), Editör: H. E. Barnes, The University of Chicago Press, Chicago, 1948, s. 37].

ve kilise kurumuna, yani *dinsel erke*[14] meydan okumuştur. Rousseau dışında çok sayıda fikir adamı da Batı insanının aydınlanması için seferber olmuştur. Aydınlanma savaşımı veren Voltaire, Diderot ve D'Alembert gibi aydınlar, görüşlerini yazdıkları metinlerle kitlelere ulaştırmaya çalışmışlardır. Bu metinlerin en önemlilerinden biri, aydınlanmanın manifestosu konumundaki *Ansiklopedi*'dir.

Rousseau'nun da yazar olarak katkıda bulunduğu *Ansiklopedi*, aydınlanma düşüncesini biçimlendiren yazarlar topluluğunun yapıtıdır.[15] Bilgilerin art arda gelişi anlamına gelen, in-

---

[14] Rousseau, özellikle *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine* kitabı yüzünden düşmanca tepkilere maruz kalmıştır. Çünkü Rousseau, eserinde, çocuklara on beş yaşına kadar dinsel eğitim verilmemesi ve onların hiçbir Tanrı düşüncesine sahip olmaması gerektiğini iddia etmiştir. Rousseau, on beş yaşından önce çocuklara dinsel eğitim verilmesinin çocukları yeteneksizleştirdiğini ileri sürmüştür. "Çocuğu yeteneksiz yapmak isterseniz, dini inançlar öğretiniz. Onu çılgın yapmak isterseniz, öğrendiği bu inançları söylerken, ne demek istediğini açıklamaya zorlayınız. Hristiyanlık baştan sona gizem olduğu için, insan aklının bunları anlamasını beklemenin boşuna olduğu ileri sürülecek ve bana itiraz edilecektir. Madem ki, Hristiyanlık gizemdir, o zaman bir çocuğun bunları anlaması için büyümesini beklemek, hiç anlamayacağı bir durum için boşuna beklemek olur. Ancak, düşününüz ki nasıl insanlar bazen anlamaları çözemezlerse, aynı şekilde inanılması olanaksız gizemleri de anlamazlar. Öyleyse, çocuklara anlaması olanaklı olmayan bu gizemleri öğretmek, erkenden yalan söylemeyi öğretmekten başka neye yarar? Bundan başka, gizemlerin varlığını kabul edebilmek için hiç değilse anlaşılmaz olduklarını kabullenmek gerekir. Oysa çocuklarda bu anlayış yeteneği bile yoktur. Her şeyin gizem olarak göründüğü bir yas içinde, gizemin varlığını kabul etmek olanağı olmadığı gibi, aslında gizem de yoktur" (ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 150).

[15] D'ALEMBERT, Jean Le Rond; "Öndeyiş", DIDEROT ve D'ALEMBERT, **Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü** (iç.), Çeviren: Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 29. Rousseau'yla aydınlanma filozoflarının (*Ansiklopedistler*'in) diyalogları, daha sonra bitmiştir. Bunun temel nedeni, Rousseau'nun aydınlanmaya, modernliğe, uygarlığa, bilime ve sanata eleştirel yaklaşmasıdır. Rousseau'nun metinleri, *Ansiklopedistler*'in tepkisini çekmiştir. Sözgelimi,

san bilgisinin tüm dallarını içeren ve aydınlanmanın simgesel doğasında özel bir yer edinen *Ansiklopedi*, tüm bilgilerin genel sistemini açıklamak ve insanlara aktarmak, dolayısıyla boş inancı ve dar kafalılığı yok etmek amacındadır.[16] *Ansiklopedi*'yi hazırlayanlar, aydınlanma hareketinin inşacıları olduğu gibi, aynı zamanda, Batı düşünce hayatını dönüştüren ve Fransız Devrimi'nin oluşumuna katkıda bulunan insanlardır. Bu süreçte, Rousseau'nun katkısının daha fazla olduğu söylenebilir.

Voltaire, *Yeni Héloïse* için "yapmacık, bayağı, yavan, tekrarlarla dolu, geveze bir roman", demiştir (Voltaire'den aktaran; ALSAN, Necip; **Jean-Jacques Rousseau**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1962, s. 24). Yine, Diderot'nun *Fils Naturel* (*Piç*) metninde; yalnızca kötü insanların yalnız yaşayabileceğini ileri sürmesi, "yalnız" yaşayan Rousseau'yu çok gücendirmiştir. Rousseau, Diderot'ya sitemini *İtiraflar*'da şöyle ifade etmiştir: "Kitaba ekli bulunan diyalog biçimindeki bir tür poetikayı okurken, orada birçok gönül kırıcı ama hoş görülebilir şey arasında, yalnız yaşayanlara karşı, hiçbir hafifletme olmaksızın, şu acı ve sert yargıyı görünce şaşırdım ve hatta biraz üzüldüm: *Ancak kötü kişi yalnız yaşar.* Bu yargı ikirciklidir ve bana kalırsa biri çok doğru, öteki çok yanlış iki anlam taşır; hatta yalnız olan ve yalnız olmak isteyen bir adamın kimseye kötülük edebilmesi ve kötülük etmek istemesi imkânsız olduğuna göre, kötü olması da imkânsızdır. Öyleyse yargının kendisi bir yorum gerektiriyordu; hele bu yargıyı bastırdığı zaman, bir köşede kendi başına yaşayan bir dostu bulunan bir yazar tarafından bunu daha da gerekli kılıyordu. Bu yargıyı yayımlarken ya bu yalnız dostu unutmuş ya da eğer aklına gelmişse, hiç değilse gene ahlâk bakımından yalnız bu dosta karşı değil ama dünya kuruldu kurulalı sessizlik ve dinginlik aramış olan ve dünya kuruldu kurulalı ilk kez olarak bir yazarın bir kalemde serseri yerine koymaya kalktığı onca saygıdeğer bilgeye karşı borçlu bulunduğu şerefli ve haklı bir ayrıklama yapmamış olması, bana incitici ve kaba bir davranış gibi geldi" (ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İtiraflar, 2.Cilt**, Çeviren: Kenan Somer, Doruk Yayımcılık, Ankara, 1996, s. 232).

[16] DIDEROT, Denis; "Ansiklopedi", DIDEROT ve D'ALEMBERT, **Ansiklopedi Ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü** (iç.), Çeviren: Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 127-135; GOLDMANN, Lucien; **Aydınlanma Felsefesi**, Çeviren: Emre Arslan, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 67. Rousseau, Diderot'nun isteği üzerine *Ansiklopedi* için çalışmış olmasına rağmen hiçbir zaman *Ansiklopedistler*'den olmamıştır (ALSAN, **Jean-Jacques Rousseau**, s. 15).

"Fransız Devrimini hazırlayanlar, Marat, Robespierre, Saint-Just, dahası burjuvalar, aristokratlar ondan (Rousseau'dan) bir şeyler bulup esinlendiler."[17] Fransız Devrimi'nin liderleri programlarını ve anayasalarını Rousseau'nun felsefesinin ışığı altında oluşturdular.[18] Bu bağlamda, Napoleon'un, "Rousseau olmasaydı Fransız Devrimi olmazdı,"[19] şeklindeki saptaması oldukça yerindedir. Benzeri bir görüş, 20. yüzyıl filozoflarından Bertrand Russell'a aittir. Russell'a göre, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* yapıtı "Fransız devrimindeki önderlerden çoğunun İncili olmuştu."[20]

André Gide, "yazar, yaşadığını yazmamalı, yazdığını yaşamalı"[21], demiştir. Rousseau, bunu uygulamaya kalkanlardandır. Çırak, uşak, özel öğretmen ve sekreter olarak çalışan, dramatik

---

[17] İNAL, Tuğrul; "J. J. Rousseau: 'Toplum Sözleşmesi'", **Littera: Edebiyat Yazıları** (iç.), Yayına Hazırlayan: Cengiz Ertem, Karşı Yayınlar, Ankara, 1990, s. 174.

[18] WOKLER, Robert; **Düşüncenin Ustaları: Rousseau**, Çeviren: Cemal Atila, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 33.

[19] GÜLTEKİN, Vahdet; **Jean-Jacques Rousseau (Hayatı ve Eserleri)**, Yayın Matbaacılık Tic. Lmt. Şti, İstanbul, 1979, s. 7.

[20] RUSSELL, Bertrand; **Batı Felsefesi Tarihi: Yeniçağ, Cilt: 3**, Çeviren: Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s. 43.

[21] Andre Gide'ten aktaran; ALSAN, **Jean-Jacques Rousseau**, s. 17. Rousseau'nun hayat öyküsü oldukça ilginçtir. Onun çeşitli konulara ilişkin tespitlerini anlamak için hayat öyküsünü bilmek gerekir. "Rousseau'nun yaşamı hakkında en az onun çalışmaları üzerinde olduğu kadar inceleme ve tartışma vardır. Bunun nedeni bir yanıyla, onun başlıca eserlerinden bazılarının, özyaşamöyküsü olan *İtiraflar* ve *Yalnız Gezen Adamın Hayalleri* gibi kendi yaşamıyla veya *Dağdan Yazılmış Mektuplar*'da olduğu gibi yaşamıyla doğrudan bağlantılı olaylarla ilgili olmasıdır; diğer yanıyla da yaşamı pek çok açıdan büyüleyici ve ilginçtir" (DENT, N. J. H.; **Rousseau Sözlüğü**, Çeviren: B. Gözkân ve Diğerleri, Sarmal Yayımcılık, İstanbul, Tarihsiz, s. 15). Rousseau'nun hayat öyküsünün en detaylı kesitlerini, onun *İtiraflar* kitabında bulmak mümkündür. Rousseau, "beni iyi tanımak için, iyi kötü bütün ilişkilerim içinde tanımak gerek", demiştir (ROUSSEAU, **İtiraflar, 2.Cilt**, s. 162).

ve gezginci bir hayat süren, "uzun süre boş düşler peşinde koşan"[22], çoğu zaman toplumdan kaçarak doğada yalnızlığı seçen, "tüm büyük tutkular yalnızlıkta oluşur"[23] diyen Rousseau, insanlara hükmedenlerle problemler yaşamış ve var olan yönetimlerle uzlaşamamıştır. Karl Marx'ın dediği gibi; Rousseau, iktidarlarla görünüşte bile uzlaşmaya benzeyen her türlü anlaşmayı reddetmiştir.[24] Eş deyişle, Marx'a göre, Rousseau'da, "kudret sahipleriyle uzlaşmaya uzaktan yakından benzeyebilecek girişimlerden uzak tutan basit moral duygu"[25] egemendir. Rousseau, hayatın her alanına egemen olanlara ve olmaya yeltenenlere kafa tutmuştur.

Rousseau, Batı düşünce tarihinde önemli bir konumdadır. "Rousseau üzerine yazılmış olanlar, büyük kitaplıkları doldurabilir"[26], şeklindeki tespit, onun ne denli önemli bir düşünür olduğunu gösterir. Ancak, Batı sosyolojisinin kutsandığı, aktarıldığı ve tercüme edildiği ülkemizde Rousseau üzerine çok ciddi bir çalışma yoktur. Sosyologlarımızın büyük çoğunluğu, onun fikir dünyasını bildiklerini zannediyorlar. Türkiye'de Rousseau adı çok telaffuz edilse de onun görüşleri tam olarak bilinmiyor ya da yüzeysel olarak geçiştiriliyor. Entelektüellerimizin önemli bir kısmı tarafından sorgulanmadan tapınılan Batı sisteminin (modernliğin) açmazlarını ortaya koyması bakımından Rousseau'nun görüşleri önemlidir. Bizim de Rousseau üzerinde durmamızın temel nedeni, onun modernli-

---

[22] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Yeni Héloïse (II)**, Çeviren: Hüsen Portakal, Öteki Yayınları, Ankara, 1999, s. 849.

[23] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 115.

[24] LECERCLE, "Jean-Jacques Rousseau-Hayatı ve Eserleri", s. 7.

[25] MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 184.

[26] LECERCLE, J. L.; "İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Konuşma Konusunda İnceleme", ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı** (iç.), Çeviren: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990, s. 59.

ğin sıkıntılı ve sorunlu doğasını açığa çıkarmış olmasıdır. Batı'ya özgü bir proje olan modernliğin doğru tahlil edilmesi ve özellikle zalim Batı toplumlarının bugün Batı-dışı mazlum toplumlarda yapıp ettiklerine karşı duruşların netleşmesi noktasında Rousseau, önemli bir duraktır. Günümüzde modernliğin kalesi olduğu düşünülen Avrupalı devletlerin (başta tarihin en sinsi emperyalisti İngiltere'nin) taşeronu haydut Amerika'nın Irak halkına yaptığı akıl almaz insanlık dışı uygulamaların, katliamların, vahşetlerin ve ahlâksızlıkların anlaşılır kılınması için Rousseau'nun doğru okunması gerekir. Batı'yı çözümleme işine eğer Rousseau'dan başlanır, orada uzun zaman durulursa doğru bir iş yapılmış olur. Böylece, *uygar insan*ın aslında hiç de uygar olmadığı ve barbar *Batı uygarlığının sonu*nun[27] geldiği açıkça ortaya çıkar.

Rousseau, sorunlu bir alan olarak modernliği değişik boyutlarıyla eleştirel tarzda tahlil etmiştir. Rousseau, modernliğin epistemolojik, ahlakî, sanatsal, kültürel, ekonomik, yönetsel, politik temellerini ve bunların kaynaklık ettiği hayat biçimini radikal bir üslupla eleştirmiş, onun karşısına doğayı ve doğal hayatı koymuştur.

Rousseau, uygarlığın (modernliğin) insanlığın koşullarını iyileştirmediğini, tam aksine kötüleştirdiğini iddia etmiştir. Çünkü modernlik ve onun biçimlendirdiği modern toplum, insanlar arasındaki eşitliği tahrip etmiştir. Modern toplum, insanlar arasındaki eşitsizliğin mekânı haline gelmiştir.

İnsanlık tarihinde iki tür eşitsizlik söz konusudur: *Doğal ya da fiziksel eşitsizlik* ve *manevi ya da politik eşitsizlik*. "Biri, doğa tarafından meydana getirildiği ve yaş, sağlık, bedendeki güçler ve zekâ ya da ruh nitelikleri arasındaki farklardan oluştuğu için buna doğal ya da fizik eşitsizlik diyorum. Öteki bir çeşit uzlaşmaya dayandığı ve insanların onaması ile kurulmuş, ya da hiç

---

[27] "Tarihin sonu", "coğrafyanın sonu", "ideolojinin sonu", "toplumsalın sonu", "sosyolojinin sonu" gibi görüşlerin hepsi bir kandırmacadır, doğrusu *Batı'nın sonu*dur.

değilse onlarca kabul edilmiş olduğu için, buna manevî veya politik eşitsizlik adı verilebilir."[28]

İnsanlar arasındaki eşitsizliğe yol açan temel öğe, mülkiyettir. Mülkiyetin olmadığı "doğal düzende insanların hepsi eşit"[29] ve özgürdü. Onun içindir ki, Rousseau, insanı, "ormanlarda avare dolaşan, hiçbir hüneri olmayan, konuşmayı bilmeyen, evi barkı, savaşları, bağlantıları olmayan, hemcinslerine ya da onlara zarar vermeye hiç gereksinmesi olmayan, hatta belki onlardan hiçbirini tanımayan, az sayıda tutkusu olan, kendi kendine yeten vahşi"[30] olarak tahayyül etmişti.

İnsanoğlunda eşitsizliğe kaynaklık eden mülkiyet duygusu, elbette, birdenbire gelişmedi. Bilindiği üzere; doğa, insanların varlıklarını sürdürmeleri için vazgeçilemez bir öğedir. "Başlangıçta sırf duyumlar içinde sınırlı olan, doğanın kendisine sunduğu nimetlerden ancak yararlanan, ondan bunları kopartmayı düşünmekten uzak bir hayvanın hayatı, işte böyleydi."[31] Fakat insanoğlunun karşısına zamanla birtakım zorluklar çıkmış ve insanoğlu da bu zorlukları yenmeyi öğrenmiştir. Doğa koşullarının güçlüğü ve doğada vahşi hayvanlarla sürekli savaşım verme zorunluluğu insanları çevik olmaya, hızlı koşmaya ve kavgacı olmaya yöneltmiştir. İnsanoğlu bu süreçte doğanın çıkardığı engelleri aşmayı, vahşi hayvanlarla savaşmayı, elinin altında bulunan ağaç dallarından ve taşlardan ibaret olan silahları kullanmayı ve insanlarla geçim araçları için çekişmeyi öğrenmiştir. Ayrıca, insanoğlu, toprakların, iklimlerin ve mevsimlerin farklılığını ve bu farklılıklara göre yeni geçim biçimleri geliştirmenin yollarını da kavramıştır. İnsanlar, öğrendikleri yeni bilgiler vasıtasıyla hayvanlar üzerinde üstünlük kurmuştur. Başka bir deyişle, insanlar, hayvanlara tuzak kurmayı, onları binlerce yolla aldatmayı öğrenmiş ve onların efendisi olmuştur.

---

[28] ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 87.

[29] ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 23.

[30] ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 128.

[31] **A.g.e.**, s. 136.

İnsanoğlu, bu süreçte hemcinsleriyle, sürü halinde ya da hiç kimseyi zorlamayan, ancak onu oluşturmuş olan geçici gereksinme süresince devam eden özgür bir birlik içinde birleşmiştir.[32]

İnsanların doğadaki vahşi hayvanlara karşı elde ettiği başarılar ve doğanın güçlüklerini aşma ve yeni geçim araçları bulma gibi yeni ilerlemeler, onları daha başarılı ve hızlı ilerlemeler yapabilecek konuma getirmiştir. Nitekim insan aklı aydınlandıkça, hünerler, beceriler ve sanayi de yetkinleşmiştir. Böylece, insanoğlu, ağaç altında uyumayı ya da mağaralara çekilmeyi bırakmış, taştan yapılmış kesici baltayı bulmuş, odun kesmeyi, toprağı kazmayı ve ağaç dallarından kulübeler yapmayı öğrenmiştir. Bu kulübeleri ise, daha sonra, balçıkla ve çamurla sıvamıştır. Bu durum, ailelerin kurulmasını, birbirlerinden ayırt edilmesini meydana getiren ve mülkiyeti öne çıkaran ilk devrim dönemi olmuştur.[33]

Mülkiyetin ortaya çıkmasıyla, insanlar arasında çekişmeler ve çatışmalar başlamıştır. Böylece, eşitsiz bir yapılanma olan uygar topluma geçişin kanalları açılmıştır. Eşitlikçi doğa durumundan eşitsizliğe dayalı uygar topluma geçişi sağlayan temel etken, mülkiyettir. Rousseau'nun deyişiyle, "bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip *'Bu, bana aittir'* diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu."[34] Bir insanın yardımına gereği olduğu andan bu yana, bir insanın iki insana yetecek kadar yaşama araçlarına ve gereçlerine sahip olmasının kârlı olduğu fark edildiği andan beri, insanlar arasındaki eşitlik kaybolmuştur.

---

[32] **A.g.e.**, s. 136-138.

[33] **A.g.e.**, s. 140.

[34] **A.g.e.**, s. 135. Rousseau, burada Blaise Pascal'ın **Düşünceler** (Çeviren: Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998, s. 36) kitabındaki, "şu zavallı çocuklar, 'Bu köpek benim' diyorlardı. 'Orası güneşteki benim yerim.' İşte tüm dünyayı kuşatan gasbedip sahiplenme davasının nasıl başladığının en canlı timsali" özdeyişinden faydalanmıştır.

Çünkü mülkiyet işin içine karışmış ve çalışma zorunlu olmuştur. Böylece, geniş ve büyük ormanlar insan teriyle sulanması gereken, köleliğin ve sefaletin filiz verip ekinlerle birlikte çoğaldığı güzel ve güleç kırlar haline gelmiştir.[35]

İnsanlığın bu büyük devrimini meydana getiren iki temel öğe vardır: *Maden sanayii* ve *tarımın bulunması*. Bu bağlamda, tarihsel süreci tahlil ederken üretici güçlerin gelişmesine önem veren ve insanlık tarihini materyalist bir bakış açısıyla açıklayan Rousseau, insan toplumlarını uygarlaştıranın ya da insan türünü yok edenin demir ve buğday olduğunu ileri sürmüştür: "İnsanı uygarlaştıran, insan türünü yitiren, şaire göre, altın ve gümüştür fakat filozofa göre demir ve buğdaydır."[36] Meselâ, Rousseau'ya göre[37], Amerikan yerlileri demiri ve buğdayı bilmediklerinden dolayı hep oldukları gibi kalmışlardır. Avrupa'nın dünyanın diğer yerlerine göre daha fazla uygarlaşmasının nedenlerinden birini burada aramak gerekir.

Rousseau'nun uygarlığa giden ana yolun iki önemli tali yolu olarak gördüğü demir ve buğday birbirleriyle yakından ilişkilidir. Demir madenini eritmek ve işlemek için çaba gösteren insanları besleyecek başka bir insangücü gereklidir. Demiri dövmek için insanlar gerektiği andan itibaren, bu insanları beslemek için başka insanlar gerekli olmuştur. Bundan dolayı, demirde çalışan insanların hayatlarını sürdürmeleri için topraklarının işlenmesi zorunludur. Toprakların işlenmesi ise, toprakların paylaşılmasına yol açmıştır.[38] "Mülkiyet bir defa kabul edilince de, bunun sonucu olarak ilk hukuk kuralları doğdu."[39] Bütün bunlar, bencil, kıskanç, aldatıcı, gösterişçi, ikiyüzlü insan tipinin yaygınlaşmasına ve ahlâki bozuklukların meydana gel-

---

[35] ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 146.

[36] **A.g.e.**, s. 147.

[37] **A.g.e.**

[38] **A.g.e.**, s. 148-149.

[39] **A.g.e.**, s. 149.

mesine yol açmıştır. Hatta sonunda insanı tüketen tutkudan, kendi konumunu yükseltme hırsından çok başkalarının üstüne çıkmak gereksinimi, tüm insanlarda karşılıklı olarak birbirlerine zarar vermek eğilimini ve gizli bir kıskançlığı ortaya çıkarmıştır.[40] Rousseau, insanın bu bozulma sürecini şöyle anlatmıştır: "Fikirler, duygular birbirinin ardından geldikçe, akıl ve gönül yatkınlaştıkça, insan türü topluma alışmaya devam ediyor; ilişkiler yaygınlaşıyor, bağlar sıkılaşıyor. Kulübelerin önünde ya da büyük bir ağacın etrafında toplanmaya alışıldı, aşkın ve boş vaktin gerçekten çocukları olan şarkı ile dans, bir araya gelmiş dinlenen erkek ve kadınların eğlencesi, daha doğrusu uğraşısı oldu. Herkes başkalarına bakmaya, kendisine bakılmasını istemeye, toplumun verdiği saygınlık değerli olmaya başladı. En iyi şarkı söyleyen ya da dans eden, en güzel en güçlü, en becerikli olan ya da en güzel konuşan, en çok sayılan insan oluyordu; bu, eşitsizliğe, aynı zamanda kötülüğe doğru ilk adım oluyordu. Bu ilk üstün tutmalardan bir yanda gurur, başkalarını küçük görme, öte yanda utanma kıskançlık doğdu; bu yeni mayaların sebep olduğu mayalanma, sonunda, mutluluğu, arılığı, ahlâk temizliğini öldürücü bileşikler meydana getirdi."[41] Böylece sürekli kendini başkalarıyla mukayese eden, durmadan başkalarıyla yarışan, bencil yapılı bir insan tipi yaygınlaşmıştır.[42] İnsan kendisini başkalarıyla karşılaştırmaya başlar başlamaz, onların düşmanları olur. Çünkü her insanın gönlünden geçen en mutlu ve en zengin insan olmaktır. Bu böyle olunca da aynı şeyleri hayal eden, düşünen, yapan ve dolayısıyla kendisine aşılması gereken bir engel gibi gözüken insanı gizli bir düşman gibi görmekten kendini alamaz.[43] Modern toplum,

---

[40] **A.g.e.**, s. 151-152.

[41] **A.g.e.**, s. 143.

[42] TİMUÇİN, Ali; **Rousseau'nun Toplum Anlayışı**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2009, s. 139.

[43] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Siyasal Fragmanlar- Ekonomi Politik Üzerine Söylev**, Çeviren: İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 38.

işte tüm bu negatif durumların bir sonucu olarak tezahür etmiştir.

Rousseau, modern toplumu, istekler, arzular, sıkıntılar, bunalımlar, problemler, bencil rekabetler ve hırslarla şekillenmiş bir toplum olarak kavramsallaştırmıştır. "Rousseau, insanın toplumu nasıl 'isteklerin, hırsın, sıkıntının, arzuların ve gurunun' hesaplaşma alanına çevirdiği hakkında hiç kuşkuya düşmedi."[44] Modern toplumla birlikte insanlar arasında rekabet, yarışma ve çıkar çatışması başat olmuştur. İnsanlar kendi isteklerinin ve çıkarlarının kölesi olmuşlar, böylece her şeyi mahvetmişler ve yozlaştırmışlardır. Rousseau'nun haklı olarak işaret ettiği gibi, "çıkar en iyi eylemleri yozlaştırır."[45] Bütün bu olumsuzluklar, kötülükler ve her türlü yozlaşmalar, "mülkiyetin ilk etki ve sonuçları, doğmakta olan eşitsizliğin ayrılmaz maiyet olayıdır."[46] Rousseau'ya göre, kötülüğün anası mülkiyet ve onu koruyan devlettir, yani burjuva toplumudur. Mülkiyet ve devlet, insanın aklını başına toplamasını sağlamak yerine, eşitsizliğe ve yabancılaşmaya yol açmışlardır. Mülkiyet kanunlar ve hukuk tarafından korunduğu sürece zenginler ve yoksullar her zaman var olacaktır. İktidarlar olduğu sürece yönetenler ve yönetilenler varlıklarını sürdüreceklerdir. Zora dayanan iktidarlar olduğu sürece efendilerin ve kölelerin olması da kaçınılmazdır.[47] Rousseau'nun deyişle, "uygar toplumlarda bir çocuk yetişkinlere, bir aptal bilgelere ve bir avuç zengin de bir açlar ordusuna emreder."[48] Mülkiyet, toplumdaki huzur, barış

---

[44] DAWE, Alan; "Toplumsal Eylem Kuramları", Çeviren: Füsun Akatlı ve Arda Uykur, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi** (iç.), Editör: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, V Yayınları, Ankara, 1990, s. 401.

[45] ROUSSEAU, **Siyasal Fragmanlar- Ekonomi Politik Üzerine Söylev**, s. 61.

[46] ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 152.

[47] HÖFFE, Otfried; **Felsefenin Kısa Tarihi**, Çeviren: Okşan Nemlioğlu Aytolu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 206.

[48] Rousseau'dan aktaran; HÖFFE, **Felsefenin Kısa Tarihi**, s. 206.

ve kardeşlik ortamını bozmuş, insanları birbirine düşürmüştür. Mülkiyetle birlikte herkes birbirinin düşmanı olmuş ve düşmansı ilişkiler ön plana çıkmıştır. Hatta toplumda en güçlüler (zenginler) ve en zavallılar (yoksullar) kendi güçlerini ya da kendi gereksinimlerini başkalarının malı üzerinde bir çeşit hak, kendilerine göre mülkiyet hakkıyla eş değerde bir hak haline getirdikleri için, bozulan eşitliği kargaşalıklar izlemiştir. Mülkiyet peşinde koşanların gaspları, haydutluğu, açgözlülüğü, haksızca yaptıkları onlarca eylem ve dizginleri boşanmış tutkuları, doğal merhameti, eşitliği ve adaleti ortadan kaldırarak insanları hasis, cimri, ahlâksız ve kötü insanlar haline getirmiştir. Toplumda en güçlünün hakkıyla ilk el koyanın hakkı arasında ancak kavgayla ve cinayetle sonlanan sürekli bir çatışma oluşmuştur. Böylece, yeni doğmakta olan modern toplum en korkunç çatışma ve savaş alanı haline gelmiştir. Bu noktada, alçalmış, bayağılaşmış ve yıkılmış insan türü artık geriye dönemediği ve elde etmiş olduğu mutsuz kazançlardan vazgeçemediği için kendisini yıkımın arifesine getirmiştir.[49]

Modern toplum, insanlar arasında eşitsizliğe yol açmıştır. Bunun sonucunda az sayıda insan zenginleşmiş, çoğunluk ise yoksullaşmıştır. Dent'e göre, Rousseau, modern toplumu, insanlar arasında derin bir eşitsizliği barındıran ve aynı zamanda bunu talep eden bir toplum olarak ele almıştır. Böylesi bir yapı, insanlar arasında bozulmayı ve sefaleti artırmıştır.[50] Modern

---

[49] ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 153. Rousseau'nun etkilendiği filozoflardan Hobbes'a göre, insanlar arasında üç nedene bağlı olarak sürekli bir savaşım vardır: Rekabet, güvensizlik ve şan/şeref. Rekabet, insanları kazanç için; güvensizlik, güvenlik için; şan/şeref ise şöhret için savaşım vermeye iter (HOBBES, Thomas; **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 94).

[50] DENT, **Rousseau Sözlüğü**, s. 24. Rousseau'ya göre, modern bireylerin olumsuzlukları gidermek ve kendilerini korumak için yapacakları tek şey, bir güç birliği kurmak ve hep birlikte hareket etmektir. Toplumda güç birliği, ancak insanların bir araya gelmesiyle kurulabilir. Bu çerçevede Rousseau, arzuladığı toplum tipini de tanımlamıştır: "Üyelerinden her bi-

toplum düzeniyle beraber insanlar mutsuz ve acınası bir duruma gelmişlerdir. "Olayların doğal yapısı incelendiğinde insan, kesinlikle yaratıkların en mutlusu olmaya aday gibi gözükür; mevcut koşullara bakarak düşündüğünüzde insan türü bütün türler içinde en acınası durumda gözükür."[51]

Modern toplumda birey ise, ortak paydaya bağlı, değeri toplumsal yapıyla bütünleşmekte gizli olan kesirli bir birimdir. En iyi toplumsal kurumlar, bireyi en iyi şekilde değişime uğratan, bir evrensellik kazandırmak için, onun mutlak yapısını elinden alan ve *beni* toplumsal birliğe bütünleştiren kurumlardır. "Öyle ki, birey artık bir birim değil, bütünün bir parçası haline gelir ve sadece, bütün içerisinde, kendini duyarlı hisseder."[52]

---

rinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun" (ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Toplum Sözleşmesi**, Çeviren: Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul, 1990, s. 25). İşte, Rousseau'nun önerdiği *toplum sözleşmesi*nin çözüm yolunu bulduğu ana sorun budur. Rousseau, *toplum sözleşmesi*ni şöyle betimlemiştir: "Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz" (ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, s. 26). Toplum sözleşmesi özel ve kendine özgü bir doğaya sahiptir. Onun iki tarafı vardır. "Sözleşmenin taraflarının bir yandan tek tek ele alındıklarında bireyler oldukları, öte yandan 'topluluk' olduğu anlaşılır" (ALTHUSSER, Louis; **Politika ve Tarih: Montesquieu, Rousseau**, Çeviren: Alâeddin Şenel ve Ömür Sezgin, V Yayınları, Ankara, 1987, s. 110). Toplum sözleşmesi, bireyle topluluk arasında yapılan bir değişim akdidir. Rousseau'nun toplum sözleşmesinin özgünlüğü, onun herhangi bir sözleşmede olduğu gibi iki taraf, yani birey ile topluluk arasında yapılan bir alışveriş (değişim) olmasıdır (ALTHUSSER, **Politika ve Tarih: Montesquieu, Rousseau**, s. 112). Ancak, hemen belirtelim ki, bireylerin mülkiyetlerini güvence altına almak için keşfettikleri *toplum sözleşmesi*, doğal durum içinde oluşturulmuş değildir. Tam aksine, *toplum sözleşmesi*, zenginlerin toplum içinde yoksullara oynadıkları bir oyundur (WOKLER, **Düşüncenin Ustaları: Rousseau**, s. 63).

[51] ROUSSEAU, **Siyasal Fragmanlar- Ekonomi Politik Üzerine Söylev**, s. 37.

[52] ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 20.

Rousseau, doğallıkla varolmaya başlayan ve varoluşunu gerçekleştiren bireyin, modern hayatla yok olmaya yöneldiğini ve yokoluşun içine düştüğünü[53] iddia etmiştir. Modern toplum, bireyi kendisinden başka bir varlık haline getirmiştir.[54]

Rousseau'ya göre, modern birey, kendine yabancılaşan, gittikçe yozlaşan ve sıradanlaşan insandır. Modern birey, her zaman hareketlidir, çıkarcıdır, ikiyüzlüdür, sahtekârdır, nefret ettiği egemenlere yaltaklanmaktan ve onlara hizmet etmekten onur duyar. Kendinden çok başkalarının takdiriyle hoşnut olabilen uygar birey, *kim* olduğunu bilemez ve ne olduğunu kendisine sormaya cesaret edemez. Bunca felsefe, yüce ahlâk, incelik, uygarlık ve insanlık arasında sadece aldatıcıdır, ondan başka bir görünümü de yoktur. O, *erdemsiz onura, bilgeliksiz akıla* ve *mutsuz zevke* sahiptir.[55] Rousseau, modernlikle birlikte daha fazla önemsenen, hatta onunla özdeşleştirilen nezaket ya da medeni inceliğe eleştirel yaklaşmıştır: "Rousseau'ya göre herkesin pek övündüğü nezaket, medeni incelik *'tektip ve alçakça bir peçe'*den başka bir şey değildi, arkasından *'kıskançlık, şüphe, korku, soğukluk, biganelik, nefret ve hile'* görülür."[56]

İşte, bunlardan ötürü, modern toplum, sıkıcı ve bunaltıcıdır. Bireyleri, insanî yönlerden yoksun bırakarak yalnızlığa itmiştir. Modern toplumda "'hiçbir zaman tek başıma olduğum kadar yalnız değilim,' diyor eski bir adam. Oysa ben kalabalığın içinde yalnızım, çünkü ne senin olabiliyorum, ne başkalarının. Gönlüm konuşmak istiyor ama hiç dinlenmeyeceğini biliyor. Yanıt vermek istiyor ama yanına değin gelip ona bir şey diyen yok. Bu insanların dilinden hiç anlamıyorum, onlar da benim dilimi bilmiyorlar. Benim derdim birçok karşılaşmalardan, dostluklardan, ağırlamalardan ya da benden önde giden resmi bir

---

[53] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 213-214.

[54] **A.g.e.**, s. 308.

[55] ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 176-177.

[56] EBENSTEIN, William; **Siyasi Felsefesinin Büyük Düşünürleri**, Çeviren: İsmet Özel, Şûle Yayınları, İstanbul, 2005, s. 247.

hizmetten değil. Ama insanın daha önce hiç görmediği birisiyle hemen dost olmasına olanak var mı? İnsanlığın dürüst ilişkileri, taze bir ruhun sade ve duygulu bir şekilde kendini dışavurması, düzmece nezaket gösterilerinden, dünyanın gerektirdiği aldatıcı âdetlerden çok ayrı bir dile sahiptir. Beni ilk görüşte kırk yıllık bir dost gibi karşılayan ama kırk yıl sonra kendisinden önemli bir hizmet istediğimde bana bir yabancı gibi davranan insandan çok korkuyorum."[57]

Modern toplum, yalancılıkla ve entrikalarla doludur.[58] Yalanın ve entrikanın başat değerler haline geldiği modern toplumda birey, "birey olmak"tan çıkıp başka bir hal almış, ilgileri ve değerleri değişmiş, kendine özgülüğünü yitirmiş ve sahteleşmiştir: "Yalanın nasıl bir sanatla savunulduğu öğreniliyor, erdemin tüm ilkeleri felsefenin gücüyle sarsılıyor, esnek safsatacılığın bağnazlığı ve önyargıları sergileniyor ve günün kurallarına göre moda olanların yanlışları veriliyor. İnsanların karakterini tanımaya hiç gerek yok ama bir şey konusunda ne diyeceklerini az çok kestirmek için yalnız ilgilerini öğrenmek yetiyor. Bir insanın konuştuğu zaman, adeta onun kendi duygusu değil, giysisi konuşuyor; duruma göre içtenlikle konuşmasını değiştirebiliyor. Ona uzun bir takma saç, bir asker giysisi ve bir papaz haçını sırasıyla veriniz; aynı çabayla yasaları, despotluğu ve engizisyonu sıraya koyarak savunduğunu göreceksiniz. Giysi için ayrı, para için ayrı, kılıç için ayrı bir neden bulunuyor. Diğer ikisinin kötü olduğunu her birey çok iyi kanıtlıyor, üç neden için sonuca kolayca varılıyor. Böylece hiç kimse ne düşündüğünü söylemiyor ama bir ötekine neyi düşündürmenin uygun olacağını düşünüyor ve gerçekliğin görünür çabası, ilginin örtüsünden başka bir şey değil."[59]

---

[57] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 261-262.

[58] Günümüz modern dünyasında yıllarca en fazla izlenen televizyon dizilerinden birinin, yalancılığın ve entrikacılığın muazzam örneği olan *Yalan Rüzgarı* olduğunu unutmayalım.

[59] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 263-264.

Modern toplumda bireyler arası ilişkiler, çıkarcılığa, duygusuzluğa, düzenbazlığa, ikiyüzlülüğe, aldanmaya ve aldatmaya dayalıdır. Bunun için bireyler, sürekli maske takarlar, hem de en kötüsünden. "Herkes kendi çıkarını göz önüne aldığı için kimsenin topluluğa yararı yok ve özel çıkarlar her zaman birbirleriyle zıt; aldanmanın ve aldatmanın sürekli çarpışmasıdır bu; önyargıların gelgitidir; başkalarının tahrik ettiği en sıcak zıt görüşlerle söz konusu olanın ne olduğunun asla bilinmemesidir. Her yanın, başkalarının hiçbir zaman kabul etmediği kendi kuralları, kendi yargıları, kendi ilkeleri var. Bir evdeki dürüst insan, komşuda düzenbazdır: İyi, kötü, güzel, çirkin, erdem, gerçek yalnızca yerel ve belli bir sınır içinde geçerlidir. ... Konuştuğumuz insanlar, asla görüştüğümüz insanlar değil; duyguları hiçbir zaman yüreklerinden gelmez, ışıkları hiçbir zaman kafalarının içinde değildir, konuşmaları hiçbir zaman düşüncelerini temsil etmez; onların yalnızca yüzleri seçilir ve bir toplumda neredeyse hareketli bir tablo önündeki gibi oluruz: Orada rahat seyirci kendisinden başka kimseyi heyecanlandırmaz. ... Bu *kalabalığa çöl*[60] dediğim ve her an için değişen, kendi kendini yok eden, gözün bir an için gördüğü ama yakalamak isteyince hemen yok olan larvaların ve hayaletlerin seçilebildiği bir yerde, duyuların ve gerçeğin boş bir görünümünün bulunduğu bir yalnızlıktan korktuğum için acaba haklı mıyım, ... çok maske gördüm, insanların yüzünü ne zaman göreceğim?"[61] Onun içindir ki, Rousseau, modern toplumu, dalkavukluğun, ikiyüzlülüğün, dürüst olmayışlığın, yapaylığın ve kişiliksizleşmenin egemen olduğu yerler olarak tanımlamıştır: "Bir insanın havaya göre kanı değiştirdiğini, bir yandan molina mezhebinden, öte yandan jansenistlerden göründüğünü, bir bakan evin-

---

[60] Rousseau'nun bu benzetmesi, Nietzsche'nin çalışmalarında öne çıkan bir konudur. Nietzsche'nin "çöl büyüyor" vurgusu (NIETZSCHE, Friedrich; **Dionysos Dithyrambosları**, Çeviren: Oruç Aruoba, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 27; NIETZSCHE, Friedrich; **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, Çeviren: A. Turan Oflazoğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 357) Rousseau'nun görüşleri bağlamında okunabilir.

[61] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 265-267.

de dalkavuklaştığını, bir muhalifin evinde alaycı bir isyancı olduğunu gördüğümde; altın süslü bir adamın lüksü eleştirdiğini, bir maliyecinin vergileri yerdiğini ve yüksek sınıftan bir din adamının ahlaksızlıktan yana olduğunu gördüğümde, saraydan bir kadının sadelikten, büyük bir beyin erdemden, bir yazarın basitlikten, bir rahibin dinden söz ettiğini duyduğumda, bu saçmalıklar kimseyi sarsmıyor ve ben o anda gerçeği söylemek kadar duymanın da kimseyi ilgilendirmediği sonucuna varmamalı mıyım? Diğerleriyle konuştukları zaman onları ikna etmekten uzaklar ve ne söylediklerine inanıp inanmadıklarını araştırmayı düşünmüyorlar bile."[62]

Rousseau, modern toplumun paraya tapan dalkavuk ve uşaklarla[63] dolu olduğunu bildirmiştir. Modern toplumda bireyler arası ilişkilerde paranın belirleyiciliği söz konusudur. Modern toplumla birlikte paranın gücü ve tahakkümü ön plana çıkmıştır. Para, modern toplumun ruhunu sarmalamış, onu tanımlayan ana unsur haline gelmiştir. Rousseau'ya göre, "ilkel insanın *'Aimez-moi'* (Beni Sev)'i, barbarların *'Aidez-moi* (Bana Yardım Et) ile yer değiştirir ve o da sonunda uygar insanın *'Donnez de L'argent* (Para Ver)'ine dönüşür."[64] Modern insan para tutkusu olan insandır. Rousseau, modern insanın bu tutkusunu kritik etmiştir: "İnsanlar ancak çıkarları varsa harekete geçirilebilirler bunu biliyorum; ama parasal çıkar hepsinin en kötüsü, en aşağılığı, suistimale en uygun olanı ve hatta kesinlikle söylüyorum ve söyleyeceğim ki insan yüreğini tanıyan biri için en önemsiz ve en zayıfıdır. Doğal olarak bütün yüreklerde gizli, büyük tutkular bulunur; ama sadece para tutkusu kaldığında, uyarılması ve geliştirilmesi gereken tüm öteki tutkular

---

[62] **A.g.e.**, s. 273.

[63] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (II)**, s. 558.

[64] WOKLER, Robert; "Jean-Jacques Rousseau: Ahlaki Çöküş ve Özgürlük Arayışı", **Siyasal Düşüncenin Temelleri** (iç.), Derleyen: Brian Redhead, Çeviren: Mimar Türkkahraman, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 167.

dışlanır ve boğulur."[65] Oysa para, değerli bir şey değildir. İnsanı asla yüceltmez. "Sadece para gücüyle iyilik ve hayır yapan birinin, kötülük yapmak için beklediği, daha fazla paradan başka bir şey değildir. Erdem, namus, şeref, onur ve övgü insanı yüceltirler; aynı şekilde para ödülleri de alçaltırlar ve ayrıca yürekli bir insanın küçümseyeceği bir şeydir bu."[66] Bu yüzden, Rousseau, parayı hiçbir zaman çok kullanışlı ve insanî bir şey olarak görmemiştir. İnsanlar parayla her şeyin en iyisine değil, tam aksine en kötüsüne sahip olurlar. "Paranın bana göre olmadığını o kadar iyi duyarım ki, ona sahip olmaktan, hele onu kullanmaktan hemen hemen utanırım."[67]

Para, her şeyin doğallığını bozmuş, meta ilişkilerini geliştirmiş, bilim, sanat, ahlâk ve aşk da dâhil olmak üzere her şeyi metalaştırmıştır. Bu bakımdan, Rousseau, paranın doğal ve insani şeyleri yok ettiğini iddia etmiş ve günümüz dünyasının kirli yüzünü ortaya koymuştur. "Bana sadece saf zevkler gerek, ama para bütün zevkleri zehirler. Örneğin sofra zevklerini severim; ama ne kibar arkadaşların sıkıntısına ne de meyhanenin rezilce eğlencesine katlanabildiğimden, bu zevkleri ancak bir tek dostla birlikte tadabilirim; çünkü tek başıma, bu benim için mümkün değildir; o zaman zihnim başka şeyle uğraşır ve yemek yeme zevkini duymam. Eğer tutuşan kanım benden kadın isterse, heyecanlı kalbim benden daha da çok aşk ister. Parayla elde edilen kadınlar benim için bütün güzelliklerini yitirirler."[68] Para ilişkileri tiksindiricidir. İnsanların servetinin sadece para

---

[65] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Anayasa Projeleri: Korsika Anayasası Projesi, Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler**, Çeviren: İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 142.

[66] ROUSSEAU, **Siyasal Fragmanlar- Ekonomi Politik Üzerine Söylev**, s. 61.

[67] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İtiraflar, 1.Cilt**, Çeviren: Kenan Somer, Doruk Yayımcılık, Ankara, 1996, s. 55.

[68] **A.g.e.**, s. 53.

olarak algılanması ya da parayla *ölçülmesi*[69], doğru değildir. İnsanların zenginliği, para değil, bilgidir. "Bilgi kişinin servetidir."[70] Önemli olan ekonomik sermaye değil, kültürel sermayedir.

Rousseau, modern hayatta yükselme hırsının, gösterişin, aşkın ve kadının öne çıktığını bildirmiş[71], onları üreten mekânlardan (kentlerden) tiksinti duymuştur. Rousseau'nun modernliğin yuvası, modern hayatın mekânı olan kentlerden nefret edişi, ilk Paris yolculuğunda başlamıştır: "Paris'e yaklaşma bu kent üzerine beslediğim hayali ne kadar bozdu! Torino'da görmüş bulunduğum dış görünüş, sokakların güzelliği, evlerin bakışım ve dizilişi Paris'te bana daha başka bir şey aratıyordu. İçinde anlı şanlı sokaklar, mermer ve altın saraylardan başka bir şey görünmeyen, çok gösterişli, büyük olduğu kadar güzel bir kent düşünmüştüm. Saint-Marceau mahallesinden girerken, pis ve iğrenç kokulu sokaklardan, çirkin kara evlerden, pislik ve yoksulluk havasından, dilencilerden, yük arabacılarından, elbise tamircilerinden, seyyar ilâçlı su ve eski şapka satıcısı kadınlardan başka bir şey görmedim. Bütün bunlar önce beni öylesine etkiledi ki sonradan Paris'te gerçek görkem olarak ne gördümse bu ilk izlenimimi yok edemedi ve bu başkentte oturmak için bende her zaman gizli bir tiksinti kaldı."[72] Rousseau'nun kentlere, bilhassa da başkentlere yaklaşımı olumlu değildir: "...kentler zararlıdır ama başkentler daha da zararlıdır. Bir başkent neredeyse bütün ulusun gelenek göre-

---

[69] Georg Simmel'in harikulâde bir biçimde dile getirdiği gibi, "metropolis her zaman para ekonomisinin payitahtı olmuştur. ... Para sadece herkese müşterek olanla ilgilenir: mübadele değerini talep eder ve bütün nitelik ve bireyselliği 'Kaça?' sorusuna indirger" [SIMMEL, Georg; "Metropol ve Zihinsel Yaşam", **Şehir ve Cemiyet** (iç), Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 169-170].

[70] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 428.

[71] ROUSSEAU, **İtiraflar, 1.Cilt**, s. 140.

[72] **A.g.e.**, s. 213.

neklerini, yasalarını, cesaretini ve özgürlüğünü yitireceği bir uçurumdur."[73]

Modern toplum, bireyin doğallığını tahrip etmiş, özgünlüğünü yitirmesine yol açmış, onu kendinden uzaklaştırarak başkaları gibi olmaya yönlendirmiş, aşırı benzeştirmiş, mekanikleştirmiş ve kukla haline getirmiştir. Modern toplum, bireyi ikiyüzlülüğe, sahtekârlığa, duygusuzluğa ve yalnızlığa itmiştir. Modern toplumda yalnız ve bağımsız olarak yaşayanların kendilerine özgü bir anlayışla hareket ettiklerini düşünmek yanıltıcıdır. Bireyler, mekanikleştirilmişler ve düşünmeyen makineler aracılığıyla düşündürülmeye yönlendirilmişlerdir: "Herkes aynı zamanda ve aynı koşullar içinde aynı şeyi yapıyor; bir alayın savaştaki manevraları gibi her şey zamanında yapılıyor: Aynı sahneye çivili ya da aynı iple çekilen kuklalar adeta."[74] Rousseau'ya göre, zamanla tüm insanlar benzer hale gelirler[75], birbirinin aynısı olurlar. Rousseau, somut bir biçimde, modernlikle birlikte Avrupaların birbirlerine benzeşmelerine işaret etmiştir: "Kim ne derse dersin, bugün Fransızlar, Almanlar, İspanyollar hatta İngilizler yok; sadece Avrupalılar var. Hepsinin zevkleri, tutkuları, gelenek görenekleri aynı; çünkü hiçbiri özel bir kurum tarafından ulusal bir biçime sokulmamıştır. Hepsi aynı koşullarda aynı şeyi yaparlar; hepsi cömert, yüce gönüllü olduklarını söyleyecekler ve düzenbazlık yapacaklardır; hepsi toplumun çıkarından söz edecek ve sadece kendilerini düşüneceklerdir; hepsi alçakgönüllü olmayı övecek ama Kroizos olmak isteyeceklerdir; tek hırsları lüks, tek tutkuları altın olacaktır. Hepsi kendilerini çeken şeylere karşı direnç gösterdiklerinden emin olacak, ama tümü, bedellerini ödemek isteyen ilk kişiye satacaklardır kendilerini. Hangi efendiye itaat ettiklerinin,

---

[73] ROUSSEAU, **Anayasa Projeleri: Korsika Anayasası Projesi, Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler**, s. 41.

[74] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 283.

[75] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Melodi ve Müziksel Taklit İle İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme**, Çeviren: Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 51.

hangi devletin yasalarına tabi olduklarının hiç önemi yoktur. Yeter ki çalacak para ve ayartacak kadın bulsunlar, ülkelerinin her yerine giderler."[76]

Modern sistem, bireyi robotlaştırmış, onu saat gibi kurmuş, sürekli olarak ayarlamış ve bilgisayar gibi programlamıştır. Modern hayat, bireyi planlı, programlı ve dakik yapmıştır. Programlanmış birey, zamanla yarıştığı ve koşuşturduğu için zaman ölçen aletlere gereksinim duymuştur. Saat, modern hayatın sembollerinden ve *belirleyici*[77] öğelerinden biridir. Saat, insanı bunaltan, sınırlayan, kısıtlayan, sıkıntılı hale getiren ve mekanikleştiren bir araçtır. Modern düzeni protesto etme bağlamında Rousseau, öncelikle saatini satmıştır: "'Tanrıya şükür, saatin kaç olduğunu bilmeye artık ihtiyacım olmayacak' diyerek, saatimi sattım."[78]

Rousseau, modern hayatı simgeleyen ve çağrıştıran her şeyi eleştirmiştir. Modern hayatı resmeden ana unsurlardan biri de, sanattır. Sanat, modernliğin temel parametrelerindendir. Hatta modernlik, çoğu kez sanatla bağlantılı olarak tanımlanmıştır. Sözgelimi, Charles Baudelaire'e göre, "modernlik, geçişsel olandır, kaçak olandır, rastlantısal olandır, diğer yarısı ebedi ve değişmez olan sanatın yarısıdır."[79] Sanat, modern hayatın dinamikleri arasında önemli bir yer tutar. Sanatın gelişmesiyle toplumların da gelişeceği yönünde güçlü bir kanaat vardır. Fa-

---

[76] ROUSSEAU, **Anayasa Projeleri: Korsika Anayasası Projesi, Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler**, s. 95.

[77] Modern hayatta *saat*in ne denli belirleyici olduğuna işaret etmesi bakımından Simmel'in şu saptaması ilgi çekicidir: "Şayet Berlin'deki bütün kuleler ve saatler bir saatliğine bile yanlış olsa şehrin bütün ekonomik hayatı ve iletişimi uzun bir zaman alt üst olur" (SIMMEL, "Metropol ve Zihinsel Yaşam", s. 171).

[78] ROUSSEAU, **İtiraflar, 2.Cilt**, s. 117.

[79] BAUDELAIRE, Charles; "Modernlik", Çeviren: Turhan Ilgaz, **Modernizmin Serüveni: Bir "Temel Metinler" Seçkesi 1840-1990** (iç.), Yayına Hazırlayan: Enis Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 22.

kat Rousseau, modern hayatta sanatın (tiyatro ve opera gibi) öne çıkmasının ilerlemeye katkı sunmadığını, tam aksine yozlaşmaya yol açtığını savunmuştur. Rousseau, sanatın sacayaklarından biri olan tiyatronun insanlığı geliştirmediğini iddia etmiştir: "Tiyatroyu evvelâ bir eğlence olarak görüyorum. Ve insana eğlence lâzım olduğu doğruysa. ... Tiyatronun kendisi iyi mi, fena mı diye sormak, ortaya çok belirsiz bir mesele atmak, bir raporu, terimlerini tesbit etmeden incelemeğe kalkmak demektir. ... Düşündükçe fark ediyorum; tiyatroda temsil edilen her şey bize yaklaştırılmıyor, bizden uzaklaştırılıyor."[80] Tiyatro, gerçek olayları canlandırmak için değil, insanları avutmak ve eğlendirmek için kurulmuştur. Tiyatro, insanlara hoş görünmek ve insan kalbini avlamak sanatıdır.[81] Rousseau, aynı zamanda tiyatronun ahlâkı bozduğunu, insanların ondan yararlanacağı pek fazla bir şeyin olmadığını öne sürmüştür: "Trajedi bize, zalimlerle kahramanları temsil edecek. Ne yapalım bunu? Bizde öyleleri mi var, yoksa öyle mi olacağız? Boş yere bizi kudrete ve büyüklüğe hayran bırakacak. Neye yarayacak bu? Kendi vazifelerimizi yerine getiremezken, kralların vazifelerini sahnede incelemekten bize ne? Tiyatro faziletlerinin kısır hayranlığı bize iyi hemşerileri teşkile yarayan sade ve mütevazi faziletleri sağlayacak mı? Bizi gülünçlüklerimizden kurtaracak yerde, komedi, bizi başkalarına güldürdü; başka yerlerde o kadar rağbet ve muhabbet gören kötü huyları hortlatmakla hata ettiğimizi bize inandırdı. Bir serseri, Marki de olsa, nihayet Marki'dir. Böyle şeylerden mahrum olmak saadetindeki bir memlekette, o unvanın nasıl çınlayacağını bir düşünün! Kim bilir ne kadar düşüncesiz, geçen asrın Marki'lerini taklit ederek modaya uymak istemiştir! Daima alay mevzuu olan iyi niyet, daima kazanan becerikli kötülük, şakaya çekilen suçların de-

---

[80] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **D'Alembert'e Mektup**, Çeviren: Zahir Güvemli, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 111-113 (Rousseau'nun bu yapıtı, Türkiye Yayınevi tarafından yayımlanan **6 Kitabile Rousseau** adlı çalışmanın içinde yer almaktadır. Alıntılar, söz konusu yapıtta yer alan **D'Alembert'e Mektup**'tan yapılmıştır).

vamlı örnekliği... Bütün duyguları henüz tabiî doğruluğunu muhafaza eden bir haydudun, her zaman nefrete lâyık olduğuna, iyi bir insanın gülünç edilemeyeceğine inanmış bir millet için ne ibret dersi! Yazık! Eflâtun, Omirus'u cumhuriyetinden sürgün ediyordu. Biz de, bizimkinde Moliére'den şikâyetçiyiz! Bizim için, bize sevdirmiş bile olsa, onun tasvir ettiği adamlara benzemekten büyük felâket olur mu?"[82] Rousseau'ya göre, tiyatronun eğlendirdikleri insanların özel töreleri üzerine hiçbir eğitici etkisi yoktur.[83] Tiyatro, boş insanların birbirlerini görme ve dedikodu yapma yeridir. Örneğin, "Parisli kadınlar tiyatroyu seviyorlar; doğrusunu isterseniz orada görülmeyi seviyorlar."[84]

Rousseau, sanatı kritik etmiş, insanları bilinçlendirme gibi bir işlevinin olmadığını, toplumların gelişmesine katkı sunmadığını dile getirmiştir. Sanatın önemli kolları olan tiyatroyu ve operayı, insanlığı daha iyi koşullara taşıyacak şeylerden ziyade, "esnemek ve sıkılmak"[85] yeri olarak görmüş ve özellikle orkestra adamlarından *oduncu*[86] diye söz etmiştir.

Rousseau, sanatın yanı sıra, modernlikle öne çıkan modern bilimi de eleştirmiştir. Bu bağlamda, onun Dijon Akademisi tarafından 1749'da *yılın yarışması*[87] olarak önerilen *"bilimlerin ve*

---

[81] ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 175.

[82] ROUSSEAU, **D'Alembert'e Mektup**, s. 121-122.

[83] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 284.

[84] **A.g.e.**, s. 305.

[85] **A.g.e.**, s. 317.

[86] **A.g.e.**, s. 323.

[87] Rousseau'nun, **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev**'i, 1750 yılında *Dijon Akademisi'nin ödülü*nü kazanmıştır. Rousseau, bu metniyle ödül kazanmayı değil, insanlığı aydınlatmayı amaçlamıştır: "İçimden gelen esine uyarak gerçeği savunduktan sonra, hakkımdaki yargı ne olursa olsun, benim mutlaka kazanacak olduğum bir armağan vardır: Bu armağanı kendi yüreğimde bulacağım" (ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev: Seçme Düşünceler**, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 18).

sanatların gelişmesi, ahlâkın bozulmasına mı, yoksa düzeltilmesine mi yaradı?"[88] sorusuna verdiği cevaplar önem arz eder. Rousseau, söz konusu soruyu, insanoğlunun şimdiye değin üzerinde durduğu büyük sorulardan biri olarak kabul etmiştir. "Bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlakın düzelmesine mi, bozulmasına mı yardım etmiştir? İşte incelenen sorun. Bu konuda ben hangi tarafı tutacağım. Hiçbir şey bilmeyen ve bilmediğinden utanmayan bir adama yaraşan tarafı baylar!"[89], diyerek bu soruya olumsuz cevap vermiştir. Rousseau, burada Hesiodos'un etkisinde kalmıştır: "Antik Çağ'da, özellikle de Hesiodos'da pek gözde olan, bilim ve sanatların gelişmesinin geleneklerin çöküşüne yol açtığı fikri parlak bir inceleme konusudur."[90]

Rousseau, bilim ve sanat alanındaki ilerlemelerin insanlığın mutluluğuna bir şey katmadığını ve ahlâkı bozduğunu ileri sürmüştür. "Bilimlerimiz ve sanatlarımız geliştikçe ruhlarımız bozulmuştur."[91] Rousseau, bu argümanını tarih alanından dolaşarak kanıtlamaya çalışmıştır: "Eski Mısır'a dünyanın bu ilk okuluna, tunçtan bir göğün altında bereket saçan bu iklime, bir zamanlar Sesostris'in dünyayı ele geçirmeye çıktığı bu ünlü ülkeye bakın; felsefenin ve güzel sanatların anası olduktan sonra Keykâvus'un, daha sonra Yunanlıların, Romalıların, Arapların, sonunda da Türklerin eline düşüyor. Yunanistan'a, bir zamanlar Asya'yı bir kez Troya'da, bir kez de kendi yurtlarında yenmiş kahramanlarla dolu olan bu ülkeye bakın: Edebiyat ilk çağında henüz ahlâk düşüklüğünü bütün halkın yüreğine işletmemiştir; ama sanatların ilerlemesi, ahlâkın bozulması Make-

---

[88] ROUSSEAU, **İtiraflar, 2.Cilt**, s. 103.

[89] ROUSSEAU, **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev: Seçme Düşünceler**, s. 17.

[90] TOURAINE, Alain; **Modernliğin Eleştirisi**, Çeviren: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 35.

[91] ROUSSEAU, **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev: Seçme Düşünceler**, s. 25.

donyalıların baskısı birbiri ardından geldi; her zaman bilgili, hep zevkine düşkün ve hep esir olan Yunanistan artık devrimlerinde efendi değiştirmekten başka bir şey yapamadı. Demothenes'in bütün söz ustalığı lüksün ve sanatların uyuşturmuş olduğu vücudu diriltemedi. Bir çobanın kurmuş ve çiftçilerin şereflere yükseltmiş olduğu Roma, Enninus ve Terentius'lar zamanında bozulmaya başlıyor. Ovidius'lardan, Catullus'lardan, Martialis'lerden, yalnız isimleriyle namuslu insanlarda endişe uyandıran bütün bu hayasız yazarlardan sonra önceleri erdemin tapınağı olan Roma, cinayetlerin yatağı, milletlerin yüzkarası ve barbarların oyuncağı oluyor. Dünyanın merkezi olan, bunca milletlere boyunduruk vurmuş Roma, sonunda boyunduruk altına giriyor ve düştüğü gün, bir vatandaşa 'iyi zevkin hakemi' unvanı verildiği günün arifesi oluyor. Bizans da öyle olmadı mı? Doğu İmparatorluğunun başkenti olan bu belde, dünyanın merkezi olacak durumdaydı; ve belki barbarlıktan çok, bir hikmet eseri olarak Avrupa'dan kovulan bilim ve sanatların sığınağı olmuştu. Sefahat ve ahlâksızlığın en utanılacak biçimleri, en kara hıyanetler, katiller, zehirler; topluca işlenen en korkunç cinayetler... İşte Bizans'ın tarihini dolduran olaylar; işte yüzyılımızın övündüğü, bilgilerin çıkmış olduğu saf kaynak!"[92]

Rousseau, *bilimlerin ve sanatların gelişimi insanları/ruhları tahrip eder*, savını bilimlerin doğuşunu açıklarken de net bir biçimde ortaya koymuştur: "Astronomi, boş inançlardan doğmuştur; güzel söz söylemek hırstan, kinden, dalkavukluktan, yalandan; geometri cimrilikten; fizik, boş bir meraktan ve hepsi birden, hatta ahlâk bile, insanın kendini beğenmesinden doğmuştur. Demek ki bilimleri ve sanatları doğuran bizim kötü yanlarımızdır."[93] Rousseau, bilimlerin doğuşlarındaki kötülüğün, onların amaçlarında daha belirgin olarak karşımıza çıktığını bildirmiştir. Bu çerçevede, hem bireysel hem de toplumsal

[92] **A.g.e.**, s. 25-26.

[93] **A.g.e.**, s. 35-36.

düzeydeki haksızlıklar ve olumsuzluklar olmasaydı hukuk bilimi; zalim hükümdarlar, krallar, savaşlar, isyanlar ve ayaklanmalar olmasaydı tarih bilimi olmazdı.[94] Böylelikle, amaçları bakımından boş olan bilimler etkileri bakımından da zararlıdırlar. İşsizlikten doğdukları için işsizliği beslerler. Topluma verdikleri ilk zarar, bir kez geçince artık geri getirilemeyen zamanların yitirilmesidir.[95] Bu konuda Rousseau'nun görüşleri ilginçtir: "Söyleyin bana ünlü filozoflar, siz ki bize boşlukta cisimlerin niçin birbirini çektiğini, gezegen yıldızların dönüşlerinde oranlarını, birleşme, ayrılma, gerileme noktalarının nasıl eğriler çizdiğini, insanın nasıl her şeyi Tanrı'da gördüğünü, ruhla bedenin nasıl iki çalar saat gibi birbirine dokunmadan uyuştuğunu, hangi yıldızlarda hayat olabileceğini, hangi böceklerin inanılmaz bir şekilde çoğaldığını öğrettiniz; siz ki bizi bu kadar yüksek bilgilere ulaştırdınız, şu sözüme cevap verin: Bütün bunların hiçbirini bize öğretmemiş olsaydınız, yeryüzünde daha az kalabalık mı olacaktık? Daha mı kötü yönetilecektik? Daha az güçlü, daha az sağlıklı, daha az ahlâklı mı olacaktık? Yarattığınız eserlerin değeri üzerinde bir düşünün; en büyük bilginlerimizin, en iyi vatandaşlarımızın eserleri bu kadar az işimize yaradığına göre, devletin gelirini boşu boşuna sömüren o meçhul yazarlar, işsiz edebiyatçılar sürüsü hakkında ne düşünelim dersiniz? İşsiz mi dedim? Keşke işsiz olsalardı! O zaman ahlâk daha temiz kalır, toplum daha rahat yaşardı. Ama kendilerini beğenmiş bu boş adamlar parlak sözleriyle her tarafa girer çıkarlar; uğursuz paradokslarıyla inancı temelden yıkar, erdemi kökünden çürütürler; din ve vatan gibi eski sözcüklere dudak bükerler; bütün sanatlarını ve felsefelerini insanların kutsal saydığı her şeyi baltalamaya, kötülemeye harcarlar. Bunu erdemden ve imandan nefret ettiklerinden yapmazlar: Bu adamlar herkesin inandığı şeye düşmandırlar. Onları dinsizler arasına katın, hemen kiliseye dua etmeye koşarlar."[96]

---

[94] **A.g.e.**, s. 36.

[95] **A.g.e.**, s. 37.

[96] **A.g.e.**, s. 37-38.

Rousseau, anılan yapıtında; edebiyatın her köşesini sarmış, hatta bazen akademilerin programlarına kadar gelmiş olan metafizik oyunlar üzerinde değil, insanoğlunun mutluluğuyla ilgili gerçekler üzerinde durmuştur. Rousseau, söylevinin bu çerçeve içerisinde anlaşılmasına dikkat çekmiş, döneminin bilim adamlarının bilime gereken önemi vermediklerini, içerikten ziyade biçime takılı kaldıklarını, bilimsel bir tavra ve erdemli bir yönelime sahip olmadıklarını iddia etmiştir. Rousseau, bütün bunlarla amacının bilimi kötülemek olmadığına ve hiçbir beklenti içinde bulunmadığına vurgu yapmıştır. "Söyleyecek olduğum şeyleri önlerine çıktığım yargıçlara yaraşır bir biçimde anlatmanın ne kadar güç olacağını seziyorum. Avrupa'nın en bilgili kurullarından biri önünde bilimleri kötülemeye, bir akademide bilgisizliği övmeye, gerçek bilginlere karşı saygı duyarken bilimi hor görmeye insan nasıl cesaret edebilir? Bu çelişkileri gördüm; ama cesaretim kırılmadı. Kendi kendime, benim yaptığım bilimi kötülemek değil, erdemli insanlar karşısında erdemi savunmaktır, dedim. İyi insanların dürüstlüğe verdikleri değer bilginlerin bilime verdikleri değerden daha yüksektir. Neden korkabilirim? Beni dinleyen kurulun biliminden mi? Evet, itiraf ederim; ama bu korku inançlarım için değil, söylevimin biçimi içindir. Adil hükümdarlar, haksız oldukları tartışmalarda kendi kendilerini mahkûm etmekte hiç duraksamamışlardır. Bir hakkın savunulması için en elverişli durum, kendi davasında hüküm verebilecek dürüst ve aydın bir hasım karşısında bulunmaktır."[97] Rousseau, bu metniyle, dönemine, özellikle de döneminin bilimsel anlayışlara meydan okumuştur. Rousseau, yaşadığı çağın bilim anlayışını sorgularken, eleştirilerini bilimin ticarileşmesi ve bilim yapanların kişisel çıkarlarına hizmet etmesi noktasında yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede, onun *Yeni Héloïse*'de ileri sürdüğü düşünceler ilgi çekicidir: "Bilim çoğu zaman paraya büyük önem verenlerin onu üretmesine benzer ama onunla iletişim kurdukları oranda varlıklarına bir katkısı olur ve bu durum yalnızca ticarette yararlıdır. Bizim

[97] **A.g.e.**, s. 17-18.

bilginlerimizin elinden olanları dinleme zevkini alınız, onlar için artık bilginin bir değeri kalmaz. Onlar halka dağıtmak için bilgiyi evlerinde biriktirirler ve başkalarının gözlerinde bilgin olmak isterler. Eğer kendilerine hayran olacak kimse kalmazsa, artık inceleme yapmaya kaygıları da kalmaz."[98]

Rousseau, yaşadığı dönemin bilimsel söylemini, sanat ve ahlâk anlayışını, kısaca modernliğin kültürünü sorgulamıştır. Rousseau, bilimlerin ve sanatların gelişmesinin insanlığı mutluluğa değil, mutsuzluğa ittiğini bildirmiştir. Edebiyatın ve sanatın gelişmesiyle, yozlaşmaların, çürümelerin ve kötülüklerin çoğaldığını ileri sürmüştür. "Edebiyat zevki aylaklıktan doğar ve onu besler; öyle ki kültür bir ulusta yozlaşma ve çürümenin başlangıcıdır ve çok kısa sürede bitirir bu süreci. Entelektüel faaliyet gerektiren sanatlar, aylaklık dışında fırsat eşitsizliği, küçük şeylerden zevk alma ve lüks düşkünlüğünü ön plana çıkarırlar: Toplumu istila eden kötülüklerin üç kaynağı."[99] Benzer bir biçimde Rousseau, bilimlerin gelişmesiyle insanların bozulduğunu, ruhlarının tahrip olduğunu iddia etmiştir. Bu çerçevede Rousseau, tıp bilimine dair şöyle demiştir: "Cılız bir beden, ruhu zayıflatır. İşte, iyileştirdiğini savlayan, hastalıklardan daha fazla insanlara diken gibi yapışan tıbbın gücü, buradan gelir. Ben bilmiyorum, doktorlar hangi hastalıktan bizi kurtarmış, ama çok iyi biliyorum ki, birçok hastalığı bize sirayet ettirmişlerdir: Alçaklık, korkaklık, saflık, ölüm korkusu... Bedeni iyileştirseler de cesareti öldürürler. Ölü bedenlere can vermişler, bize ne? Bize gerekli olan insanlardır, bu da onların elinden gelmez."[100]

---

[98] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 59.

[99] ROUSSEAU, **Siyasal Fragmanlar- Ekonomi Politik Üzerine Söylev**, s. 111.

[100] ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 36.

Rousseau, "*Yeniçağın kültür sorununu* ilk olarak ortaya koyan"[101] düşünce ustasıdır. Rousseau, "modernliğin modernist eleştirmenidir."[102] Çünkü Rousseau'ya göre, uygar tutsaklık akıl çağıyla başlamıştır.[103] Modern uygarlıkta insanlar baskıya maruz kalmışlardır. Modern uygarlık, akılcı, hesap yapan, bencil bir azınlığın, çoğunluğa karşı yaptığı bir komploya dayanır. Modern uygarlık, eşitsizlik zincirleri içindeki insanları prangaya vurmuş, onların ilkel doğalarını kökten değiştirmiştir. Radikal bir değişim geçiren insanlar, yalnızca bencil kaba arzularının güdülediği köleler haline gelmiştir. Onların insanlığı, onları gerçek karar alma mekanizmalarının dışında tutan yönetimler tarafından azaltılmıştır.[104] Özü itibariyle uygar Batı toplumları, insanları mutlu köleler yapmıştır. "Eskiden zenginliklere bağlıydınız, şimdi zenginlerin esiri oldunuz. Köleliğinizi kötüleştirmekten, yoksulluğunuzu arttırmaktan başka bir şey yapmış olmadınız. İşte özgür olmadan yoksul oldunuz. Bir insanın düşebileceği en berbat durum da budur."[105] Rousseau, insanların mutlu ve özgür doğduklarını, onları mutsuz ve tutsak edenin modern toplum olduğunu ileri sürmüştür. Onun şu sözü çok ünlüdür: "İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur."[106] Modern toplumun kurumları, insanın mutlu ve özgür doğasını tahrip etmiştir. "Ön yargılar, siyasal erk, gereksinimler, kanımıza kadar işleyen ve içinde bulunduğumuz toplumsal kurumlar, insanın doğasını bozabilir. Ve bu yapı içerisindeki insan, yolun tam ortasında bulunan bir fidana benzer. Gelen

---

[101] GÖKBERK, Macit; **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 382.

[102] TOURAINE, **Modernliğin Eleştirisi**, s. 34.

[103] ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 57.

[104] TANNENBAUM, Donald G. ve SCHULTZ, David; **Siyasî Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri**, Çeviren: Fatih Demirci, Adres Yayınları, Ankara, 2010, s. 266-267.

[105] ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 121.

[106] ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, s. 14.

geçen çarpar, sağa-sola savrulur ve sonunda yok olur."[107] Rousseau, bireyin özelliklerinin, meziyetlerinin ve doğal vasıf-

---

[107] ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 17. Rousseau, modernliğin ana dayanaklarından demokrasiye karşı eleştirel bir tavır takınmıştır. Rousseau'ya göre, egemen varlığın yönetim görevini bütün halka ya da halkın büyük bir bölümüne (çoğunluğa) bırakması ve yönetici yurttaşların sayısının öbür yurttaşların sayısını aşması durumunda ortaya çıkan yönetim biçimi olan demokrasi, hiçbir zaman var olmamıştır/olmayacaktır. Çünkü çoğunluğun yönetmesi ve azınlığın yönetilmesi *doğal düzene aykırı*dır. Hatta halkın kamu ve toplum işleriyle uğraşmak için sürekli olarak toplanması çok zordur. Dolayısıyla, Rousseau, demokrasiyi uygulanması olanaklı olmayan yönetim biçimi olarak değerlendirmiştir. Demokrasinin pratiği için toplumun çok küçük olması gerekir (ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, s. 77-81). Eş deyişle, demokrasi küçük topluluklarda mümkündür: "Önce, devlet küçük olacak ki, halk rahatça toplanabilsin, her yurttaş öbür yurttaşların hepsini kolayca tanıyabilsin. Sonra, işlerin üst üste yığılıp çetin tartışmalara yol açmasını önleyecek kadar törelerde sadelik olacak. Ayrıca, sınıflarda ve zenginliklerde çokça eşitlik olacak. Yoksa haklarda ve yetkilerde uzun zaman eşitlik sürdürülemez. Bir de lüks az olacak ya da hiç olmayacak. Çünkü lüks ya zenginlikten doğar ya zenginliği zorunlu kılar; zenginin de ahlakını bozar, yoksulun da; birinciyi mal mülk, ikinciyi de açgözlülük yüzünden. Lüks, yurdu gevşekliğe ve yokluğa sürükler; devletin elinden bütün yurttaşlarını alır; onları birbirine, hepsini de kamuoyuna köle eder. İşte, bunun için, ünlü bir yazar (Montesquieu) cumhuriyetin ilkesi olarak erdemi göstermiştir" (ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, s. 80). Rousseau'ya göre, hiçbir yönetim, demokrasi kadar iç savaşa ve kaotik duruma elverişli değildir. Demokrasi kadar sürekli olarak şekil değiştirmeye alabildiğine kayan, varlığını sürdürmek için de daha çok uyanıklık ve yiğitlik isteyen hiçbir yönetim söz konusu değildir. Ancak, bir tanrılar ulusu olsaydı, demokrasiyle yönetilirdi. Demokrasi, insanların harcı değildir (ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, s. 81). Böylece, Rousseau, demokrasiyi uygulanması güç bir yönetim biçimi olarak ele almış ve onun mantığını eleştirmiştir. Rousseau, **Toplum Sözleşmesi** metninde (s. 81-90), demokrasi dışında, *aristokrasi* ve *monarşi*den de söz etmiştir. Egemen varlığın yönetim görevini bir azınlığa bırakması ve yurttaş sayısının yönetici sayısından çok olması durumunda ortaya çıkan yönetim biçimine aristokrasi denir. Aristokrasi yönetimi, halk yönetimine (demokrasiye) kıyasla daha az erdemi gerekli görse de, yine de zenginlerde ölçü, yoksullarda ise az ile yetinmek gibi kendine özgü erdemler ister. Aristokraside tam bir eşitliğin yeri yoktur. Egemen varlığın yönetim görevini tek bir yöneticinin eline bırakması ve öteki tüm

larının toplumun kurumları tarafından tahrif edildiğini ileri sürmüştür.[108]

Rousseau, *diyalektiğin*[109] ışığında ilerlemenin çelişkili doğasını iyi kavramış, bu çerçevede Batı uygarlığını radikal bir ta-

---

görevlilerin yetkilerini ondan almasına dayanan yönetim biçimine monarşi denir. Monarşi, en yaygın yönetim şeklidir. Fakat onun da handikapları çoktur.

[108] SCOTT, John; **Sociological Theory: Contemporary Debates**, Edward Elgar Publishing Limited, Aldershot Hants, 1995, s. 3.

[109] Rousseau'nun düşünce tarihinde yeri ve önemi büyüktür. Bunun temel nedeni, onun salt üzerinde yoğunlaştığı konu ve problem alanları değil, aynı zamanda konuları ve problemleri ele alış biçiminin özgünlüğüdür. Rousseau, öncelikle yönteminin yıkıcılığından söz etmiştir: "Yeni doğrular ortaya koymaktansa, yanlışlara saldırmayı amaçlıyorum" (Rousseau'dan aktaran; ACAR-SAVRAN, Gülnur; **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx**, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 49). Rousseau, insanı tanımak üzerine yoğunlaşmış ve yönteminin ise insanı çeşitli ilişkileri içinde incelemek olduğunu öne sürmüştür (ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (I)**, s. 274). Bunun için Rousseau, insanları ve toplumu gözlemlemenin gerekliliğini vurgulanıştır: "Toplum bana göre içine katılmak için değil, gözlemek için zevk veriyor. ... İnsanın yalnız bakmakla yetindiği zaman, hiçbir şey görmediğini anladım; insanların edimlerini görmek için, insanın kendisi de harekete geçmeliydi, böylece seyirci olmak için kendimi aktör yaptım. İnmek her zaman kolaydır: Benim insanlarımın hiçbir zaman amaçlamadığı bir sürü koşulu denedim. Köylü bile oldum" (ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (II)**, s. 558-559). Rousseau, insan ilişkilerini ve toplumu çözümlerken yaşadığı çağı aşan bir bakış açısı geliştirmiştir. Rousseau, toplumsala dair konuları, sorunları ve olayları çözümlerken diyalektiğin yasalarından hareket etmiştir. Diyalektik konusunda kendinden sonra gelen bazı önemli filozoflara yol göstermiştir. "Rousseau'da, yalnızca Marx'ın *Kapital*'inde izlenen düşünce gidişine insanı şaşırtacak kadar benzeyen bir düşünce gidişi değil ama hatta ayrıntıda bile Marx'ın kullandığı bütün bir diyalektik gelişimler dizisinin kullanıldığını da görüyoruz: Özü gereği karşıt olan ve bir çelişki içeren süreçler; bir ucun kendi karşıtına dönüşümü; ensonu, bütünün çekirdeği olarak, yadsımanın yadsınması. Demek ki Rousseau, her ne denli 1754'te Hegelci jargonu konuşamıyorduysa da, gene de Hegel'in doğumundan yirmi üç yıl önce Hegelci veba, çelişki diyalektiği, *Logos* öğretisi, tanrıbilim vb. tarafından derinden derine kemirilmiş bulunuyordu" (ENGELS, Friedrich; **Anti-Dühring: Bay Eugen**

vırla eleştirmiştir. Rousseau, "uygarlıktan, oldukça kötü tanımlanmış bir biçimde, sanat ve bilimin ilerlemesini; zarif tavır ve giyimler ve incelikli toplumsal adetlerin ortaya çıkışını; insanların boş zamanlarının keyfini çıkardıkları merkezler olarak büyük kentlerin gelişmesini ve böylece bunun hem mümkün kıldığı hem de talep ettiği kişisel ve toplumsal farklılıkları anlar."[110]

Dühring Bilimi Altüst Ediyor, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 217). Nitekim Marx ile Engels yazışmalarında, Rousseau'nun adını sıkça anmamalarına ve ona mesafeli yaklaşmalarına rağmen "Rousseau'nun diyalektik yaklaşımının Hegel'in diyalektiğini önceledeğini belirterek Rousseau'ya hakkını vermekten çekinmemişlerdir" (HOBSBAWM, Eric J.; **Devrim Çağı 1789-1848**, Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 269). Rousseau'nun, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı** yapıtında, diyalektik metotla toplum tarihinin genel bir taslağını çizmeye çalıştığı söylenebilir. Rousseau'nun yapıtlarında diyalektiğin temel yasalarından biri olan *sürekli değişim ilkesi*nin izlerini görmek olanaklıdır. Tıpkı diyalektiğin öncülerinden Heraklitos gibi Rousseau da yeryüzünde her şeyin sürekli bir akış halinde olduğunu bildirmiştir: "Yeryüzünde her şey sürekli bir akış halindedir. Hiçbir şey aynı biçimde kalmaz ve dışımızdaki şeylere bağlanan duyularımız ister istemez onlar gibi değişikliğe uğrar. Her zaman ardımızda veya önümüzdedirler ya artık olmayan bir geçmişi anımsarlar ya da belki de hiç olmayacak bir geleceğe yönelirler; gönlün bağlanabileceği sağlam bir şey yok bunlarda" (ROUSSEAU, **Yalnız Gezerin Düşleri**, s. 81). Rousseau'nun diyalektiğin yasalarının önemli bir savunucusu olduğu, şu pasajında da kolayca anlaşılabilir: "Madde bana devinim halinde gözükür: bu devinim benim gibi canlı varlıklarda anlıktır, o yalnızca katı maddelerde aktarılır. Evren canlı bir bedenin düzenine hiç benzemez, deviniminin kaynağı kendisinde değil, özgür düşüncededir (ROUSSEAU, **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, s. 154). Rousseau'ya göre, evrende her şey birbirleriyle çelişkilidir ve her şey sürekli olarak değişir. Aynı zamanda, insanların bizatihi kendisi de değişir. Bu bağlamda, "hiç kimse bugün sevdiğini yarın da seveceğinden emin olamaz" (ROUSSEAU, **Yalnız Gezerin Düşleri**, s. 127). Sonuç olarak, Rousseau, Hegel'den ve Marx'tan önce diyalektiğin yasalarını netleştirmiştir. Toplumun oluşumunu, gelişimini ve değişimini diyalektik metotla açıklamıştır. Toplumsalı diyalektik metotla tahlil ederek, kendinden sonra gelen düşünürleri, özellikle de Marx'ı derinden etkilemiştir.

[110] DENT, **Rousseau Sözlüğü**, s. 320.

Rousseau'nun modernliğe ilişkin ileri sürdükleri, günümüz Batı dünyasını anlamamıza ışık tutmaktadır: "Avrupa yeniden ilk çağın vahşiliğine dönüşmüştü. Bugün çok aydınlanmış olan kıtamızdaki ülkeler, birkaç yüzyıl önce bilgisizlikten daha kötü bir durumdaydılar. Bilgisizlikten daha beter, acayip bir bilim taslağı, gerçek bilimin yerini almış ve onun yeniden doğmasına engel olmuştu. İnsanları sapıtmadan kurtarıp doğru yola sokmak için bir devrim gerekliydi."[111]

Rousseau, modern bireye bunalımlarından çıkış yolu olarak doğayla iç içe olmayı göstermiştir. Rousseau, mutluluğun ancak doğayla sağlanabileceğini iddia etmiştir. Doğayı çok önemseyen Rousseau, "beni ölecek halde gördüğünüz zaman, bir meşenin gölgesine götürün"[112], demiştir. Rousseau, mutluluğunun vasıtası olarak hep doğayı düşlemiştir. Sürekli doğayı arzulamış ve onunla bir arada olmaya çaba göstermiştir. Rousseau, bireyin mutluluğu için doğaya yönelmesi gerektiğini bildirmiştir: "Benden kaçan ve kendisi için doğmuş bulunduğum o mutlu ve tatlı hayatın yakıcı arzusu muhayyilemi tutuşturduğu zaman, muhayyilem daima büyüleyici kırlar içinde, göl yakınında, Vaud ülkesinde mekân tutar. Bana mutlaka göl kenarında bir meyve bahçesi olmalı, bir başkası değil; bana güvenilir bir dost, sevilmeye değer bir kadın, bir inek ve küçük bir kayık olmalı. Ben yeryüzünde ancak bütün bunlara sahip olacağım zaman tam bir mutluluk duyacağım."[113] Modern kent hayatını eleştiren Rousseau, onun alternatifi olan doğal hayatı önemsemiştir. Rousseau, kırsal yerleşim yerlerinin, köysel bölgelerin, doğal hayatın hayranıdır. Rousseau, *İtiraflar*'da şöyle demiştir: "Kır benim için o kadar yeni bir şeydi ki onun tadını çıkarmaktan bıkıp usanamıyordum. Kırdan öyle büyük bir zevk aldım ki bu zevk artık hiç sönmedi. Kırda geçirdiğim mutlu günlerin anısı,

---

[111] ROUSSEAU, **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev: Seçme Düşünceler**, s. 19-20.

[112] ROUSSEAU, **İtiraflar, 1.Cilt**, s. 307.

[113] **A.g.e.**, s. 204.

beni tekrar oraya götüren yaşa kadar, bütün yaşlarda bana kırda oturmanın ve kır zevklerinin hasretini çektirdi. ... Bu kır hayatının sadeliği, kalbimi dostluğa açarak, bana paha biçilmez bir iyilikte bulundu."[114] Kır, Rousseau'nun hayatı üzerinde derin izler bırakmıştır. O adeta, kır hayatına tapmış ve onun bütün yönlerini olumlamıştır. Meselâ, Rousseau, "bir kır yemeğinden daha iyi bir şölen bilmiyordum ve gene de bilmem"[115], demiştir. Rousseau, kır hayatını kent hayatına tercih etmiş, köylüleri övmüştür: "Her ülkede köylüler kentlilerden daha yararlıdırlar ve bunun nedenleri vardır: Köy yaşamı sade bir yaşamdır ve dolayısıyla bu insanların bedenleri daha güçlüdür; bu insanlar çok çalıştıklarından bu topluluklarda kargaşa ve kötülük olmaz. ... Köylüler topraklarına kentlilerin kentlerine bağlı olduklarından çok daha fazla bağlıdırlar. Eşitlik, köy yaşamının sadeliği, bunların dışında bir şey tanımayanlar için öyle bir cazibedir ki yerine başka bir şeyin gelmesini istemezler kesinlikle. İnsanı rahat ve huzurlu yapan durumundan hoşnut olmanın, insanı anayasasına, rejimine bağlayan vatan sevgisinin kaynağında bu vardır. Toprakla uğraşma insanları sabırlı ve güçlü yapar ve iyi asker olmak için bu özellikler gereklidir. Kentlerden gelen askerler itaatsiz ve gevşek olurlar, savaşın verdiği yorgunluklara katlanamazlar, yürüyüşlerde erirler, hastalık tüketir onları, birbirleriyle kavga ederler ve düşman karşısında kaçarlar. ... Bir devleti başka devletler karşısında bağımsız kılmanın tek yolu tarımdır. Dünyanın bütün zenginliklerine sahip olsanız bile, beslenecek bir şeyiniz yoksa başkalarına bağımlı olursunuz. ... Ticaret zenginlik üretir ama tarım özgürlük getirir."[116]

Rousseau'da insan ancak doğayla uyumlu ve onunla birlikte varolduğunda/varolursa kendi bireyselliğinin bilincine varabi-

---

[114] **A.g.e.**, s. 24-25.

[115] **A.g.e.**, s. 101.

[116] ROUSSEAU, **Anayasa Projeleri: Korsika Anayasası Projesi, Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler**, s. 33-34.

lir. Çünkü "doğada hiç yanlışlık olmaz."[117] Rousseau'da doğa, "yapaylık, gösterişçilik ve ukalalık çağrıştıran insan ve kitaptan uzaklaşmak demekti."[118] Rousseau, doğal insanı şöyle tasvir etmiştir: "Nasıl bir salyangoz evini her zaman sırtında taşırsa, doğal insanın tek kaygısı da kendini taşımak ve tamamen ve sürekli kendisiyle ilgilenmektir."[119] Rousseau, doğal insanı doğaya uyumlu bir yaratık olarak tanımlamıştır: "Onu bir meşe ağacının altında karnını doyuran, ilk rastladığı derede susuzluğunu gideren, kendisine yemeğini sağlamış olan aynı ağacın dibinde yatağını bulmuş görüyorum."[120] Doğal insan, kendi kendine yeten ve kendi gereksinimlerini kendisi gideren insandır. Kısaca, Rousseau, insanın mutluluğu için doğayı temel almış ve

---

[117] ROUSSEAU, **Yeni Héloïse (II)**, s. 639. Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı** eserine Aristoteles'in **Politika** kitabındaki bir saptamasıyla başlamıştır: "Doğayı, yozlaşmış varlıklarda değil, doğa kanunlarına uygun davranışta bulunan varlıklarda incelemek gerekir" (ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 61). Aristoteles'in bu saptaması, Rousseau'nun düşünce sistematiği bakımından önemlidir.

[118] HAMPSON, **Aydınlanma Çağı**, s. 137. Rousseau, John Locke'un *doğa durumu*na ilişkin görüşlerini önemsemiştir. Locke'a göre, "(doğa durumu), insanların kimseden izin almadan ve başka birinin iradesine bağlı olmadan, doğa yasasının sınırları içinde, eylemlerini düzenlemek, mallarını ve kişiliklerini uygun buldukları gibi kullanmak konusunda etkin bir özgürlük, bir eşitlik durumudur" [LOCKE, John; "Uygar Yönetim Üstüne İkinci İnceleme'den Seçme Parçalar", Çeviren: Mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2: Seçilmiş Yazılar** (iç.), Teori Yayınları, Ankara, 1986, s. 229].

[119] Rousseau'dan aktaran; DENT, **Rousseau Sözlüğü**, s. 137.

[120] ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 94. Voltaire, Rousseau'nun **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**'na ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Bizi yeniden hayvan yapmayı istemek için bunca zekâ şimdiye kadar hiç kullanılmamıştı; eserinizi okuyup bitirince insanın içinden dört ayak üzerinde yürümek isteği geliyor" (Voltaire'den aktaran; LECERCLE, "Jean-Jacques Rousseau-Hayatı ve Eserleri", s. 39).

"bildiğim bir şey varsa, bunun, tabiat dışı bir şey olmayışıdır"[121], diyecek kadar ileri gitmiştir.

Sonuç olarak, Rousseau, modernliğin ilk sosyologlarındandır. Bu yüzden sosyoloji tarihinde özel bir yere sahiptir. Kendisinden sonraki sosyoloji gelenekleri üzerinde derin tesirleri olmuştur. Larson'un bildirdiği gibi, Rousseau, günümüz sosyolojisinde etkin olan iki farklı geleneği, yani hem Comte ve Durkheim gibi sosyal birleşme teorisyenlerini hem de Saint-Simon ve Marx gibi sosyal çatışma teorisyenlerini etkilemiştir.[122] "İnsan bilimlerin kurucusu"[123] olarak görülen Rousseau, yaşadığı dönemin kaotik yapısını ilgi odağı olarak seçmiş, onu eleştirel bir bağlamda değerlendirmiş ve modern toplumların açmazlarına ışık tutmuştur. "Kapitalist toplumu, birbirlerine ve başkalarına yabancılaşmış, köleliğe teslim olmuş, kendi doğalarından, mutluluk ve kendini gerçekleştirme imkânlarından kopmuş insanlar bütünü olarak resmeden ilk düşünürün Marx olduğunu düşünebiliriz. Fakat bu görüş, Marx'tan daha iyi bir şekilde olmasa dahi, Rousseau tarafından da dile getirilmiştir; fakat elbette ki, Marksist sebeplere dayanarak değil."[124] Marx'ın, *kapitalizm, bireysel insanın sosyal varlığını tahrip eder*, biçimindeki iddiası, Rousseau kaynaklıdır.[125] Rousseau'ya göre,

---

[121] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Dağdan Yazılmış Mektuplar**, Çeviren: Kazım Nâmi Duru, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 230-231 (Rousseau'nun bu yapıtı, Türkiye Yayınevi tarafından yayımlanan **6 Kitabile Rousseau** adlı çalışmanın içinde yer almaktadır. Alıntılar, söz konusu yapıtta yer alan **Dağdan Yazılmış Mektuplar**'dan yapılmıştır).

[122] LARSON, Calvin J.; **Sociological Theory: From the Enlightenment to the Present**, General Hall, Inc., New York, 1986, s. 11.

[123] LÉVI-STRAUSS, Claude; "Jean-Jacques Rousseau, Founder of the Sciences of Man", **The Classical Tradition in Sociology: The European Tradition, Volume I** (iç.), Editör: Raymond Boudon ve Diğerleri, Sage Publications, London, 1997, s. 127-134.

[124] DENT, **Rousseau Sözlüğü**, s. 45.

[125] ASHLEY, David ve ORENSTEIN, David M.; **Sociological Theory: Classical Statements**, Allyn and Bacon, Boston, 1990, s. 11.

"uygarlığın doğuşu insanın istek ve gereksinimlerini arttırmış, bu da bencilliği ve 'nefret ve öfke dolu tutkuları' doğurmuştur."[126] Rousseau'nun bu tespiti, günümüzde geçerliliğini koruyor. İstekleri, istemleri, arzuları ve ihtiyaçları bir türlü bitmeyen, gezegenin bütün kaynaklarına el koyan, kendi çıkarları için dünyayı kan gölüne çeviren, kendi dışındaki insanları insan olarak görmeyen (ve öldüren), özgürlükleri yok eden, Batılı olmayana tahammül edemeyen, hınç, nefret ve kinle hareket eden haydutları (Amerika'yı ve Avrupa Birliği'ni) ne kadar da güzel betimliyor, değil mi? Yine, Rousseau, 1750'lerde yazdığı "Savaş Durumu" başlıklı yazısında, modernliğin dehşet verici boyutlarına işaret etmiş, sanki günümüzün fotoğrafını çekmiştir: "Demirlerin boyunduruğu altında inleyen talihsiz ulusları; bir avuç zalim tarafından ezilen insan ırkını, zenginlerin kan ve gözyaşlarını barışta içtikleri acı ve açlığa gark olmuş yoksul bir kalabalık ve her yerde yasaların korkutucu gücü ile zayıfa karşı silahlanmış olan güçlüleri görüyorum. Bütün bunlar barışçı bir şekilde ve direnme olmadan gerçekleşiyor. Cyclops'un mağarasına kapanmış, yenmek üzere bekleyen Ulysses'in arkadaşlarının sükuneti. İnlemek ve sessiz durmaktan başka yapacak bir şey yok. Bu ürkütücü konuların üstüne bir daha açılmamak üzere bir peçe çekelim. Gözlerimi kaldırıp uzaklara bakıyorum. Ateş ve alevleri, terk edilmiş taşrayı, yağmalanmış şehirleri görüyorum. Vahşiler, bu talihsizleri nereye sürüklüyorsunuz? Korkunç bir ses duyuyorum; bu ne gürültü! Bu çığlıklar ne! Yaklaşıyorum; bir cinayet sahnesi görüyorum, on bin kesilmiş insan, ölüler kümeler halinde yığılmış, atların ayakları altında çiğnenen ölüler, her yerde ölümün ve ızdırabın yüzü. İşte bunlar barışçıl kurumların meyvesidir! Kalbimin derinlerinden acıma ve kızgınlık yükseliyor. Ah!, barbar filozof, gel de kitabını savaş sahasında bize oku! Bu üzücü konular kimin midesini alt üst etmez ki? Ama artık insan olmaya ve insanlık için haykırmaya izin verilmiyor. Adalet ve

---

[126] COPLESTON, Frederick; **Felsefe Tarihi, Çağdaş Felsefe/Cilt: 6, Bölüm 1: Aydınlanma**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1996, s. 84.

gerçek, en güçlüye hizmet etmek için var olmalıdır: Kural budur."[127] Rousseau'nun bu tespitleriyle, modernliğin kalesi Batı'nın (özellikle barbar, haydut, gangster Amerika'nın), bugün Batı-dışı mazlum toplumlara (özellikle de Irak'a, Afganistan'a ve Filistin'e) yapıp ettikleri ne kadar güzel örtüşüyor, değil mi?

Rousseau, modernliğin sorunlu alanlarına dikkat çekerek, modern zamanların anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Rousseau, modern toplumun, kirli doğasından ötürü, sürekli olarak savaş ve çatışma ürettiğini, her zaman onlara gebe olduğunu ileri sürmüş ve onun bütün yönlerine muhalif olmuştur. Bu bağlamda, Daval, *Fransız Düşünce Tarihi* metninde çağımızı etkileme noktasında Rousseau'ya özel bir anlam atfetmiş ve hatta onu Descartes'tan daha önemli bir yere koymuştur: "Mübalâğa etmeksizin Rousseau'nun uygarlığımız üzerinde, Descartes'ınkinden farklı, fakat onun kadar önemli bir etki yaptığını söyleyebiliriz: Descartes zekâyı erginleştirmiş, akla otonomi ve özgürlük vermişti. Rousseau ise, toplum içinde insan özgürlüğünün nazariyecisi olmuştur."[128]

Rousseau, modernliğin insanlığa felaketler getirdiğini iddia etmiştir. Önemli ölçüde, aklın, bilimin, sanatın ve mülkiyetin şekillendirdiği modernlik, doğayı, bireyin özyapısını ve doğal olan her şeyi tahrip etmiştir. Rousseau, bilhassa modernliğin özünü teşkil eden akla eleştirel bakmıştır. Rousseau da aklın kritiği ön plandadır. Onu aklın eleştirmeni olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü Rousseau'ya göre, "akıl, benmerkezciliği doğurur... Akıl, insanı kendi içine çeviren şeydir. Akıl, kişi ile insanların bütün sıkıntı ve dertleri arasına sınır çeken şey-

---

[127] ROUSSEAU, **Jean-Jacques Rousseau ve Uluslararası İlişkiler: Savaş Durumu, Abbe de Saint-Pierre'in Sonsuz Barış Projesinin Özeti, Sonsuz Barış Üzerine Yargı**, s. 50.

[128] DAVAL, Roger; **Fransız Düşünce Tarihi**, Çeviren: Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 55.

dir."[129] Rousseau, modernliğe yol veren aydınlanmanın iyimserci, akla ve ilerlemeye dönük genel argümanlarına karşı koymuştur. Rousseau, "bir Aydınlanma düşünürü olarak, genellikle Aydınlanmaya atfedilen değerlere ve özelliklere karşı çıkar, onları yıkar. Aydınlanmanın Optimizmine (İyimserlik) Pesimizm (Kötümserlik) ile, Aydınlanmanın usçuluğuna duygu ve istenç ile karşı çıkar ve özellikle de ilerlemeci görüşünü yadsır."[130] Rousseau'ya göre, insanlık tarihi ilerledikçe olumsuzluklar ve kötülükler daha da artmıştır. Bu çerçevede Rousseau, "insanlık tarihini, uygarlığın ilerlemesi karşısında, ahlakın düşüşü ile artan sefalet ve kötülük destanı olarak değerlendirir."[131] Uygarlık, toplumları iyileştirmemiş, tam tersine yozlaştırmıştır. Toplumlar ilerledikçe bozulmuşlar ve kötüleşmişlerdir. Rousseau'ya göre, "bütün kötülükler uygarlığın ilerlemesiyle artmıştır."[132] Rousseau, uygarlığın suni ve yoz bir hayata yol açtığını, insanın içindeki doğal iyiyi bozduğunu iddia etmiştir.[133] Rousseau, insanın doğuştan kötü olduğu görüşüne karşı çıkararak, insan doğasının doğal iyiliği üzerinde diretmiştir. O, insanın özgür, eşit, suçsuz ve iyi olarak doğduğuna vurgu yapmış, yürürlükteki kötülüklerden uygarlığın bozucu etkisini sorumlu tutmuştur.[134] "İnsanın iç sorunlarında olağanın sınırları sandığımız kadar dar değildir: Onu darlaştıran güçsüzlüğümüz,

---

[129] Rousseau'dan aktaran; RODGERS, Nigel ve THOMPSON, Mel; **Sıradışı Filozoflar**, Çeviren: Nur Küçük, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29.

[130] HAMPSHER-MONK, Iain; **Modern Siyasal Düşünce Tarihi: Hobbes'tan Marx'a Büyük Siyasal Düşünürler**, Çeviren: Necla Arat ve Diğerleri, Say Yayınları, İstanbul, 2004, s. 199.

[131] WOKLER, "Jean-Jacques Rousseau: Ahlaki Çöküş ve Özgürlük Arayışı", s. 165.

[132] ALSAN, **Jean-Jacques Rousseau**, s. 19.

[133] SKIRBERKK, Gunnar ve GILJE, Nils; **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, Çeviren: Emrah Akbaş ve Şule Mutlu, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, s. 328.

[134] SAHAKIAN, William S.; **Felsefe Tarihi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 155.

ahlaksızlıklarımız, kör inançlarımızdır."[135] Bu çerçevede "Rousseau modern insanın sadece kendi bireysel çıkarı ve kendi iyi kavramı peşinde koşmasının çağdaş toplumun en büyük kötülüğü olduğunu düşünüyordu."[136] Rousseau, küçük bir azınlığın büyük zenginliğini, büyük çoğunluğun yoksulluğunu ve herkesin mutsuzluğunu, felâketini doğuran modern toplumun yalanlarını ve çelişkilerini gösterip kınamıştır.[137] "Zenginler, kendi paylarına hükmetmek zevkini tadar tatmaz, başka bütün zevkleri küçük görmeye başladılar; eski kölelerini kullanarak yeni kölelere boyun eğdirirken, komşularını kullaştırmaktan başka bir şey düşünmez olurlar. İnsan etini bir defa tadınca başka bütün yiyecekleri hırçınlıkla geri çeviren, sadece insan yutmak isteyen aç kurtlar gibiydiler."[138]

Kısaca, Rousseau, modernliğin halis eleştirmenidir. Modernliği her yönüyle sorgulamıştır. Sorgulamalarına esas teşkil eden şu önemli soruyu sormuştur: "İnsanları özgür kılmak amacıyla buyruk altına almanın toplumun bütün üyelerinin malını, kolunu, hatta canını, kendilerini zorlamadan, kendilerine danışmadan, devletin hizmetinde kullanmanın; iradelerini kendi rızalarıyla zincire vurmanın; reddetme dürtülerine karşı boyun eğme güdülerini hâkim kılmanın ve istemedikleri şeyler yapınca kendi kendilerini cezalandırmaya sevk etmenin çaresi hangi akla sığmaz hünerle bulunmuştur?"[139] Rousseau, modern düzene tepki göstermiş, onun olumsuz yönlerine işaret etmiş ve

---

[135] ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, s. 104.

[136] YALVAÇ, Faruk; "Jean-Jacques Rousseau ve Uluslararası İlişkiler", ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Jean-Jacques Rousseau ve Uluslararası İlişkiler: Savaş Durumu, Abbe de Saint-Pierre'in Sonsuz Barış Projesinin Özeti, Sonsuz Barış Üzerine Yargı** (iç.), Derleyen ve Çeviren: Faruk Yalvaç, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 39.

[137] KAKINÇ, T. (Derleyen); **J. J. Rousseau Kimdir? Liberalizm Nedir?**, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 43.

[138] ROUSSEAU, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 152-153.

[139] ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Ekonomi Politik**, Çeviren: İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 17.

onu acımasızca eleştirmiştir. Kendinden sonra gelen modernlik eleştirmenlerinin ufuklarını açmıştır. Wokler'ın deyişiyle, "Rousseau, Bentham kisvesi altında henüz doğmamış bir Dr. Frankenstein tarafından Prometheus'tan ziyade Procrustes'e benzetilerek yaratılan bir canavarın arenası olarak betimlenen modern ticaret toplumunun boğucu, onur kırıcı ve insanlık dışı tiranlıkları hakkındaki kavrayışı itibariyle, aynı zamanda Foucault'ya giden yola da işaret eder."[140] Rousseau, modern toplumun problematik alanını, çelişkili doğasını ve özellikle sıkıntılı kültürel dokusunu doğru tahlil etmiştir. Rousseau, sıkıntılı, gergin, iç huzuru bulamamış, büyük trajediler yaşamış, ciddi travmalar geçirmiş ve ruhundaki fırtınaları dindirememiş modern bireye odaklanmıştır.

[140] WOKLER, **Düşüncenin Ustaları: Rousseau**, s. 171.

2. BÖLÜM

BATI'NIN RADİKAL ELEŞTİRMENİ OLARAK KARL MARX

> "Burjuvazi, üstünlüğü ele geçirdiği her yerde, bütün feodal, ataerkil, pastoral ilişkilere son verdi. İnsanı 'doğal efendileri'ne bağlayan çok çeşitli feodal bağları acımasızca kopardı ve insan ile insan arasında, çıplak çıkardan, katı 'nakit ödeme'den başka hiçbir bağ bırakmadı. Dinsel tutkuların, şövalyece coşkunun, dar kafalı duygusallığın kutsal titreyişlerini, bencil hesapların buzlu sularında boğdu. Kişisel değeri, değişim-değerine dönüştürdü ve sayısız yok edilemez ayrıcalıklı özgürlüklerin yerine, o biricik insafsız özgürlüğü, ticaret özgürlüğünü koydu. Tek sözcükle, dinsel ve siyasal yanılsamalarla maskelenmiş sömürünün yerine, açık, utanmaz, dolaysız, kaba sömürüyü koydu. Burjuvazi, şimdiye dek saygı duyulan ve saygın olarak değer verilen bütün mesleklerin halelerini söküp attı. Doktoru, avukatı, rahibi, şairi, bilim adamını kendi ücretli emekçileri durumuna getirdi. Burjuvazi, aile ilişkisindeki duygusal peçeyi yırtıp attı ve bunu salt bir para ilişkisine indirgedi. Burjuvazi, gericiliğin, ortaçağda o çok hayran olduğu kaba güç gösterisinin, en ruhsuz tembellikte kendi en uygun tamamlanışını bulduğunu gösterdi" (Karl MARX ve Friedrich ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 13).

Batı sisteminin radikal eleştirmenlerinin başında Karl Marx gelir. Marx, Batı barbarlığına işaret etmiş sosyal bilimciler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Marx, Batı'nın vahşi, acımasız, katliamcı ve sömürgeci yüzünü derinliğine tahlil eden muhalif bir düşün adamıdır. Batı'nın barbar ve insanlığı yok edici yönlerini dile getirenler arasında onun ismi belki de en fazla zikredilmeye değerdir. *Marx'ın Sosyolojisi* kitabımda dile getirdiğim gibi, "sermayenin küreselleştiği, tarihsel devletlerin haritalardan silindiği, ülkelerin parçalandığı, insanların anestezi

odasına alındığı, yalnızlaştırıldığı, yabancılaştırıldığı ve birbirlerinden uzaklaştırıldığı, insanın insana kırdırıldığı, ulusların birbirlerine düşman edildiği, ezen-ezilen ilişkisinin doruğa çıktığı, zevk ü sefâdan ziyade cevr ü cefânın başat olduğu sömürgecilik çağında Marx'ın sosyolojisinin hakkını vermek ve Marx konusundaki ezberi bozmak gerekir."[1] Marx, bugün küreselleşme olarak adlandırılan kapitalizm ve emperyalizmin şekillendiği Batı sisteminin acımazsızlığını, vahşiliğini, zalimliğini, barbarlığını ve insanlık dışı olduğunu gözler önüne sermiştir. Marx, haydut Batı dünyasını biçimlendiren kapitalist üretim tarzını eleştirel bir bağlamda çözümlemiştir.

Marx, kârın her şeyden, özellikle de insandan ve insansal değerlerden daha fazla yüceltildiği, "insan kitlesinin hiçbir değer taşımadığı"[2], "kârın büyüklüğü, kâr iştahını iyice körükler"[3] anlayışının başat olduğu kapitalist emperyalist Batı sisteminin tüm çirkefliğini ve açgözlülüğünü açıkça dile getirmiştir. Marx'ın bildirdiği gibi, "her şeyden önce açgözlülük, her burjuvazinin yaşamsal ilkesidir."[4] Marx için en önemli iş, insanlığı tehdit eden ve insanı bozan çağdaş kapitalist toplumun eleştirel analizidir.[5]

---

[1] KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'ın Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 33-34.

[2] Marx, bu vurguyu, David Ricardo'nun **Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri** (Çeviren: Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 1997) kitabında yer alan *kapitalist toplumda insanların, özellikle de proletaryanın zenginliğe feda edilmesi gerekir,* görüşüne atfen ileri sürmüştür (MARX, Karl; **Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap,** Çeviren: Yurdakul Financı, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 115).

[3] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt,** s. 419.

[4] MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yazışmalar 2: 1870-1895,** Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1996, s. 32.

[5] RITZER, George; **Sociological Theory**, Alfred A. Knopf, New York, 1983, s. 69 ve 91.

"Deha sahibi bir nazariyeci, düşünce krallığında bir üstat"[6] olarak tanımlanan Marx, kendisinden en çok söz ettiren düşünürlerdendir. "Tarihin gördüğü en büyük insanlardan biri"[7] konumundaki Marx, bilimsel sosyalizmin kurucusu olması hasebiyle dünyada hem taraftarı hem de muhalifi en fazla olan sosyal bilimcidir. Marx'ın işçi sınıfının hükümranlığına işaret eden sosyalist toplum tasarımı, emperyalist Batı toplumlarının ciddi açmazlarından ve çelişkilerinden dolayı ilgi çekmiştir. Marx, Batı sistemine karşı savaşım verilmesi ve ona asla boyun eğilmemesi gerektiği fikrindedir.

İnsanlığın mutsuzluluğu, doğrudan Batı düzeniyle ilişkilidir. Bu bağlamda mutluluğu, "*savaşım vermek*", mutsuzluğu ise "*boyun eğmek*" biçiminde tanımlayan[8] Marx, insanlığın Batı sisteminden kurtulması için Batı karşıtı söylemleri, sistem-karşıtı eylemleri, özellikle de işçi sınıfının muhalifliğini ve işçi sınıfı enternasyonalizmini desteklemiştir.[9]

Marx, kapitalist üretim ilişkilerini, ekonomik temelin sosyal hayattaki rolünü, sınıf çatışması ve onların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alana yansımasını, kapitalist (modern) toplumun niteliklerini, krizlerini, negatif yönlerini, sermaye birikimini, emek-sermaye ilişkilerini, emeğin sömürüsünü ve ya-

---

[6] BEER, Max; **Karl Marx**, Çeviren: Şerif Hulûsi ve Muvaffak Şeref, Öncü Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 29.

[7] FEDOSEYEV, P. N. ve Diğerleri (Bilimler Akademisi Kolektifi); **Karl Marx Biyografi**, Çeviren: Ertuğrul Kürkçü, Sorun Yayınları, İstanbul, 1995, s. 15.

[8] MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Yazın ve Sanat Üzerine 2**, Çeviren: Necla Kuglin, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 171.

[9] Batı sistemini radikal bir biçimde eleştiren Marx, kendisine demokratik kılıf geçirmiş Avrupa ülkelerinde çok sıkıntı çekmiş, sürgün edilmiştir. Hayatının önemli bir kısmını mülteci olarak geçirmiştir. Marx'ın Engels ile birlikte kaleme aldığı İngiltere'ye sığınmış olan Alman sığınmacıların durumlarını konu edinen **Sürgündeki Büyük Adamlar** (Çeviren: Sargut Şölçün, Sol Yayınları, Ankara, 1997) kitabı, esasında kendisinin dramatik durumunu da gözler önüne sermesi bakımından ilgi çekicidir.

bancılaşmasını, bütün bu olumsuzluklarda burjuva devlet aygıtının ve onunla iç içe olan hâkim sınıfların rolünü *diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizm*[10] çerçevesinde tahlil etmiştir.

---

[10] Marx, diyalektik yöntem üzerine bir yapıt yazmamıştır. *Kapital*'in ilk cildinin yayımlanmasının ardından "ekonomi yükünü sırtımdan attıktan sonra bir 'Diyalektik' yazacağım" (FEDOSEYEV ve Diğerleri, **Karl Marx Biyografi**, s. 353) diyen Marx'ın ömrü buna yetmemiştir. Ancak, yine de Marx, metodolojisini, tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm üzerine inşa etmiş ve onların netleşmesine önemli katkılar yapmıştır. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da ileri sürdüğü argümanlar, tarihsel materyalizmin temel düsturları olarak okunabilir: "Varlıkların toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır" (MARX, Karl; **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 23). Marx'a göre, insanların maddî ilişkileri, bütün ilişkilerinin temelidir (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Felsefe İncelemeleri**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 177). Marx, toplumları açıklamada maddi üretimi temel almış, son kertede altyapının üstyapıyı belirlediğini ileri sürmüştür. Toplumlara vücut veren temel etken, her çağdaki üretim tekniği ve tarzıdır: "El değirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise, sınai kapitalistli toplumu" (MARX, Karl; **Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'ne Yanıt**, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 100). Marx'ın metodolojisi yalnızca tarihsel materyalizme dayalı değildir. O, aynı zamanda, Hegel'deki diyalektiği geliştirmiş, ona ekonomik etkeni, yani materyalizmi eklemiştir. Marx, *Kapital*'de kendi diyalektik yöntemine dair şöyle demiştir: "Benim diyalektik yöntemim, Hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünme süreci -Hegel bunu 'Fikir' adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür- gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca 'Fikir'in dışsal ve görüngesel biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddî dünyanın insan aklında yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir. ... Hegel'de

Marx, kapitalist üretim tarzının gerçek ilişkilerinin analizini yapmıştır.[11] Marx, başeseri *Kapital*'de, "ben, bu yapıtta, kapitalist üretim tarzını ve bu tarza tekabül eden üretim ve değişim

diyalektik baş aşağı duruyor. Mistik kabuk içersindeki akla uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir" (MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 28). Ancak Marx'ın Hegel felsefesiyle ilişkisi basit bir tarzda "ayakları üzerine yerleştirme" ya da tersyüz etme olarak nitelendirilmemelidir. Marx, Ludwig Kugelmann'a gönderdiği 6 Mart 1868 tarihli mektubunda bu durumu açıklığa kavuşturmuştur: "Ben materyalistim, Hegel idealist. Hegel'in diyalektiği, her türlü diyalektiğin temel biçimidir, ama ancak o gizemli biçiminden ayrıştırıldığı zaman... İşte *benim* yöntemimi ayırt eden şey de budur" (MARX ve ENGELS, **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869**, s. 234). Diyalektiğin özü, *hareket*tir. "Kim ki, diyalektik der, hareket demektedir, değişme demektedir" (POLITZER, Georges; **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1994, s. 141). Niceliğin niteliğe ve niteliğin niceliğe dönüşümü, karşıtların iç içe geçmesi ve yadsımanın yadsınması yasası, diyalektiğin temel yasalarıdır (ENGELS, Friedrich; **Doğanın Diyalektiği**, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1991, s. 74). *Kapital*'in örgüsünün diyalektiğe dayandığı, yani kapitalist üretim tarzının diyalektik metodun ışığında incelendiği açıktır. Marx, kapitalist üretim tarzının özüne diyalektik metodun yasa, kategori ve mantığıyla yaklaşmış, eş deyişle kapitalist üretim tarzına diyalektiğin nicelikten niteliğe geçiş, karşıtların mücadelesi ve birliği, yadsımanın yadsınması yasalarını; nitelik, nicelik ve ölçü; öz, görünüş ve suret; içerik ve biçim; içsel ve dışsal; neden ve sonuç; olanak ve gerçeklik; tikel ve evrensel; soyut ve somut vb. kategorilerini başarılı bir biçimde uygulamıştır. *Kapital*, diyalektik metodun pratiği olarak okunabilir. Niceliğin niteliğe dönüşmesi yasasını *Kapital*'de açıkça görmek mümkündür. Söz konusu yasanın çarpıcı örneklerinden birisi paranın sermayeye ve bunun sonucu olarak da basit meta üreticisinin kapitaliste dönüşmesidir. Marx, sermaye olarak iş görebilmesi için belirli bir değerler asgarisinin, yani paranın bir üreticinin elinde birikmesi gerektiğini, üreticinin kapitalist olabilmesi için de aynı şeyin gerekli olduğunu göstermiştir (FEDOSEYEV ve Diğerleri, **Karl Marx Biyografi**, s. 355-356).

[11] Marxist bilim de kapitalist toplumun gerçek ilişkilerini, onun varlığının ya da gerçekliğinin altında olanı keşfetmek zorundadır (URRY, John; **The Anatomy of Capitalist Societies: The Economy, Civil Society and the State**, The Macmillan Press Ltd., London, 1983, s. 11).

koşullarını inceleyeceğim"[12], "bu yapıtın son amacı da, zaten modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır"[13], demiştir. Kısaca Lenin'in dile getirdiği gibi, "Marx'ın temel eseri olan *Kapital*, modern, yani kapitalist toplumun ekonomi sisteminin incelenmesine ayrılmıştır."[14]

Marx, genel olarak, "modern toplumun çelişkili temelleri hakkında bilimsel bir anlatım sunar."[15] Marx, Batı sisteminin ana çelişkilerini ortaya çıkarmak ve aydınlatmak için onun temelini teşkil eden sermaye üzerinde yoğunlaşmıştır. Marx, kapitalist Batı düzenini, *"sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, dış ticaret, dünya pazarı"*[16] ekseninde incelemiştir. Marx, sermaye, sınıf, devlet ve dünya pazarları arasındaki bağıntıyı çok net ortaya koymuştur. Bütün bunlarla, Marx, sermayenin toplumlara ve dünyaya egemen oluşunu ve özellikle onun zorbalığını göstermek istemiştir.

Marx'a göre, kapitalizmle bütün toplumlar, sermayenin metropolü, dünya pazarını yöneten güç ve dünya pazarının zorbası konumundaki İngiltere tarafından ticari boyunduruk altına alınmış ve sömürülmüştür.[17] Bu durum, İngiltere'nin yanına Amerika ve Avrupa Birliği gibi yeni haydutların eklenmesiyle günümüzde de devam etmektedir. Bugün, küreselleşme adıyla yumuşatılan kapitalist sistemde insanlar köleleştirilmiş-

---

[12] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 16.

[13] **A.g.e.**, s. 18.

[14] LENİN, Vladimir İ.; **Karl Marx**, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 64.

[15] CLARKE, Simon; **Marx'ın Kriz Teorisi**, Çeviren: Cumhur Atay, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 311.

[16] MARX, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, s. 21.

[17] MARX, Karl; **Ücretli Emek ve Sermaye**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 18; MARX ve ENGELS, **Seçme Yazışmalar 2: 1870-1895**, s. 15.

tir. Bu sistem yüzünden dünya, haydut, zalim ve zorba Batı'nın hegemonyası altına girmiş ve halklar iliklerine kadar sömürülmüştür.

İşte, benim de, Marx üzerinde durmamın nedeni budur. Daha açık bir deyişle, Marx, Batı sistemine alternatif olarak önerdiği sistemler (sosyalizm ve komünizm) nedeniyle değil, Batı düzeninin barbarlığına, olumsuzluğuna ve eninde sonunda yıkılacağına işaret etmesinden dolayı ilgimi çekmektedir. Marx ve yakın arkadaşı Friedrich Engels, "modern burjuva mülkiyetin yaklaşmakta olan kaçınılmaz çözülüşünü ilan etmek"[18] amacıyla keleme aldıkları *Komünist Parti Manifestosu*'nda, zalim Batı düzeninin yok olacağını dile getirmişlerdir: "Yerleşmiş olan ne varsa eriyip gidiyor."[19] Bu ve benzeri saptamaları olan Marx, benim gibi Batı karşıtı söylemlere sahip olanlar bakımından en fazla ciddiye alınması gereken bir sosyologdur.

Marx, Batı sisteminin çelişkilerini açıkça dile getirmiş, Batı'nın büyük bir çöküntü ve çürüme içinde olduğunu ileri sürmüştür: "Roma İmparatorluğunun son zamanlarında görülmüş korkunçlukları çok çok aşan çürüme belirtileri var. Günümüzde her şey kendi karşıtına gebe görünüyor. İnsan emeğini kısaltma ve verimli kılma olağanüstü gücüyle donanmış makineleri, insanı açlıktan öldürür ve aşırı kullanır durumda görüyoruz. Yeni ortaya çıkmış zenginlik kaynakları, garip bir gizemli büyü ile yokluk kaynaklarına dönüşüyor. Sanat zaferlerinin, karakter kaybıyla satın alındığı görülüyor. İnsanlığın doğaya egemen olduğu aynı hızla, insan başka insanlara kul ya da kendi aşağılıklığının kölesi olacak gibi görünüyor. Bilimin saf ışığının bile bilgisizliğin karanlık zemininden başka bir şeyi aydınlatamadığı görülüyor. Bütün icat yeteneğimiz ve ilerlememiz, zihinsel yaşamın maddi güçlere bağışlanmasına ve insan yaşa-

---

[18] MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Siyasî Yazılar**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004, s. 18.

[19] MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Parti Manifestosu**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 14.

mına maddi bir güçle ket vurulmasına varacak gibi görünüyor. Bir yanda modern sanayi ile bilim arasındaki, öte yanda modern sefalet ile çözülme arasındaki, bu uzlaşmaz karşıtlık, üretici güçler ile çağımızın toplumsal ilişkileri arasındaki bu uzlaşmaz karşıtlık apaçık, bunaltan ve varlığı tartışma götürmez bir olgudur."[20]

Marx, Endüstri Devrimi'nin gerçekleştiği, kapitalizmin çelişkilerinin arttığı, Batı'nın yayılmacı ve sömürgeci ilişkilerinin çoğaldığı koşulları tahlil etmiştir. Bu bakımdan onun teorisi, Batı uygarlığının gelişim çizgisi dışında ortaya çıkmış bir teori değildir. Marx, tezlerini geliştirirken, Fransız ütopik sosyalistleri, İngiliz ekonomi politiğinin temsilcileri (Adam Smith ve David Ricardo'nun teorileri)[21] ve Alman felsefesinden (özellikle

---

[20] MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Yazın ve Sanat Üzerine 1**, Çeviren: Öner Ünalan, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 131.

[21] Marx'ın teorisi, İngiliz ekonomi politiği, Fransız ütopik sosyalizmi ve Alman felsefesi üzerine kuruludur (BALIBAR, Etienne; **Marx'ın Felsefesi**, Çeviren: Ömer Laçiner, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 15; LENİN, Vladimir İliç; **Marx-Engels-Marksizm**, Çeviren: Vahap Erdoğdu, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 18 ve 83; LEFEBVRE, Henri; **Marx'ın Sosyolojisi**, Çeviren: Selahattin Hilav, Gökkuşağı Basın Yayın, İstanbul, 1995, s. 153). Marx, Adam Smith ve David Ricardo'da sömürü teorisini keşfetmiştir. Marx, onların emek değer teorisini dönüştürerek, gençlik eserlerindeki, proletaryanın burjuvazi üzerindeki zaferine dair sezgisini, *Kapital*'de bilimsel bir temele oturtmakta kullanmıştır (DURAND, Jean-Pierre; **Marx'ın Sosyolojisi**, Çeviren: Ali Aktaş, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12). Marx'ın görüşlerinin bir diğer kaynağı, Fransız ütopik sosyalist düşüncedir. Engels'e göre, modern sosyalizm, zaten 18. yüzyıl Fransız materyalistlerinin koyduğu ilkelerin daha ussal bir uzantısı olarak kendini göstermektedir (ENGELS, Friedrich; **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, Çeviren: Kemal Savaş, Yorum Yayınları, İstanbul, 1993, s. 39). Bunların yanında, Marx'ın teorisinin biçimlenmesinde dönemin sosyal bilimlerinin, tarih incelemelerinin ve felsefe eğilimlerinin de rolü olmuştur [BOTTOMORE, Tom; "Marxism and Sociology", **The Classical Tradition in Sociology: The European Tradition, Volume** I (iç.), Editör: Raymond Boudon ve Diğerleri, Sage Publications, London, 1997, s. 342].

Hegel'den[22] ve Feuerbach'ın felsefi sisteminden) hareket etmiştir. Marx, Feuerbach[23] ve Hegel'in felsefelerini aşarak, özel-

---

[22] Marx'ın düşünce sistemi üzerinde en büyük etkiyi bırakan, hiç kuşkusuz ki, Hegel'dir. Ancak, "ölümünden sonraki ününü, Hegel büyük ölçüde Marx'a borçludur, çünkü Marx borcunu hiçbir zaman inkâr etmedi. Eğer Hegel Marx'a çok şey verdiyse, o şimdi bunu yüz kat fazlasıyla iade etti" (D'HONDT, Jacques; **Hegel ve Hegelcilik**, Çeviren: Bayram Işık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 47). Hegel'e göre, varlık, düşünce gibi, diyalektik yönteme uygun olarak sürekli gelişen ve ilerleyen bir süreçtir. Bu gelişmenin temelinde kendi kendini açan ve belli bir amaca yönelen bir ilke vardır. Bu ilke, Hegel'in terminolojisinde üzerinde durulan sorunun çözüm şekline göre, "İde", "Tin", "Logos", "Us", "Akıl", "Geist" ve "Tanrı" gibi farklı isimler almıştır (HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Seçilmiş Parçalar**, Çeviren: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 33). Hegel'e göre, Tin, soyutlanmış bir şey, yani insanın doğasından yapılmış bir soyutlama değildir. Tin, "kendinde tamamen somuttur, bir karakteristikler bütünlüğüdür" (HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Estetik: Güzel Sanat Üzerine Dersler, Cilt: I**, Çeviren: Taylan Altuğ ve Hakkı Ünler, Payel Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 106). Tin, bireyseldir, aktiftir ve canlıdır. Tinin varoluşu, kendi kendisini nesne olarak almasından başka bir şey değildir. Tin, düşünendir, var olan bir şeyin var olduğunu ve nasıl var olduğunu düşünmesidir. Tin, bilendir ama bilme usu olan bir nesnenin bilincidir. Tin, kendisinin-bilinci olduğu ölçüde, bir bilince sahiptir (HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tarihte Akıl**, Çeviren: Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 56). Hegel, Tini maddenin karşısına koymuştur. Evreni sürekli bir açılma süreci olarak ele almıştır. Bu çerçevede "çağımızın bir doğuş ve yeni bir döneme geçiş çağı olduğunu görmek zor değildir", demiştir (HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tinin Görüngübilimi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 26). Ona göre, Mutlak Fikir (İdea) sadece kesintisiz bir hareket, gelişme süreci içinde yaşar ve kendisini onun içinde bildirir. Bu noktada "doğa kendini *başkalık* biçimindeki İdea olarak göstermiştir" (HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi II-Doğa Felsefesi I: Mekanik**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 34). Evrende var olan her şey sürekli olarak akar, değişir ve kaybolur. Her fenomenin içinde, her nesnenin içinde iki ilkenin çatışması, *tez* ile *antitez*in, tutucu olan ile yıkıcı olanın çatışması ve zıtlığı söz konusudur. İki karşıt düşüncenin erimesi, yeni bir düşünceyi, onların *sentez*ini şekillendirir. Hegelci diyalektiğin esası olan *tez-antitez-sentez*, Marx'ın metodunu kavramamız açısından önemlidir. Hegel'in diyalektik metodunda "*varlık, yokluk* (*varolmayan/hiçlik*) ve *oluş* (*geçiş*)" [HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich;

likle Hegel'in diyalektiğine ekonomik etkeni katarak Batı düzeninin eleştirisine dönük teorik ve metodolojik duruşunu inşa etmiştir.

Marx, hayatı boyunca Batı sistemini eleştirmiştir. Marx, gençlik yıllarında yazdığı şiirlerde bile Batı-merkezli dünyayla uyuşamadığını dile getirmiştir:

"Kapılmışım sonsuz kavgaya,

Sonsuz coşkuya, düşlere,

Yaşam ile uyuşamam,

Akıp gidemem nehirle."[24]

Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1, Derleyen: Henri Lefebvre ve Norbert Guterman, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Onur Yayınları, Ankara, 1976, s. 143-144; HEGEL, **Seçilmiş Parçalar**, s. 72] önemli bir üçlü olarak karşımıza çıkar. Hegel'in felsefesi söz konusu üç anlayış üzerine inşa edilmiştir: *Varlık, yokluk* ve *oluş*. Bunlar sırasıyla *tez, antitez* ve *senteze* karşılık gelir.

[23] Marx üzerinde etkili olmuş, özellikle de Hegel ile Marx arasındaki diyalogu gerçekleştirmiş olan filozof, Ludwig Feuerbach'tır. Marx'a göre, "Hegel ile karşılaştırıldığında Feuerbach kuşkusuz çok zayıf kalır; ama gene de Hegel'den *sonra* çığır açıcıydı" (MARX ve ENGELS, **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869**, s. 177). Marx, Feuerbach'ın yapıtları için "Hegel'in *Görüngübilim* ile *Mantık*'ından bu yana, gerçek bir kuramsal devrim içeren tek yazılardır", demiştir (MARX, Karl; **1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 85). Feuerbach'ın "düşünme varlıktan çıkar, yoksa varlık düşünme'den değil" (FEUERBACH, Ludwig; **Geleceğin Felsefesinin İlkeleri**, Çeviren: Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 72) tezi, Marx üzerinde etkili olmuştur. Marx, Feuerbach'ı "ateş ırmağı" ve "çağımızın Araf'ı" olarak nitelendirmiştir (GARAUDY, Roger; **Marks İçin Anahtar**, Çeviren: A. Taner Kışlalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 27). Feuerbach, Hegelci felsefeyle Marx ve Engels arasında bir ara halkadır (ENGELS, Friedrich; **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 8).

[24] MARX, Karl; **Jenny'ye Adanmış Şiir Albümlerinden**, Çeviren: Barış Pirhasan, Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 14.

Marx, kapitalist toplum düzenini eleştirmiş, devrim ve değişme gibi terimleri ön plana çıkarmıştır. "'Başkalaşım' Marx'ın tüm yaşamı boyunca en sevdiği sözcüklerden biri"[25] olmuştur. Marx, başkalaşımdan yana bir yeni dünya görüşünün savunuculuğunu yapmıştır. Bu bağlamda, Marx'ın "Feuerbach Üzerine Tezler"de öne sürdüğü 11. tez ilgi çekicidir: "Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde *yorumladılar*, sorun onu değiştirmektir."[26] O halde, insanlığın kurtuluşu için zalim Batı'nın hükümran olduğu dünyanın değişmesi şarttır.

Marx, despot Batı'nın düzeninin tüm yönlerini eleştirel bir bağlamda çözümlerken, öncelikle onun *sınıf*[27] yapısı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çabasında Marx, özellikle insanları "aptal ve

---

[25] DERRIDA, Jacques; **Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal**, Çeviren: Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 85.

[26] MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Alman İdeolojisi -Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 22.

[27] Marx'ın önem verdiği konuların başında sınıf gelir. Marx, ilk olarak, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı* kitabında, sınıf sözcüğüne ilişkin açıklamalar yapmıştır: "Sınıf (sözcüğün ortaçağdaki anlamıyla *Stand*), yalnızca ve yalnızca *farklılık* ve *ayrılığın*, aslında bireyin varoluş biçimini oluşturdukları anlamına geliyor. Bireyin yaşama, davranma vb. biçimi, onu toplumun bir üyesi, bir işlevi durumuna getirecek yerde, toplumun bir *ayrıksılığı* [istisnası] durumuna getiriyor ve onun ayrıcalığını oluşturuyor" (MARX, Karl; **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 119). Marx, **Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850** (Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1996, s. 33-60) metninde, Fransa'da mali aristokrasi, sanayi burjuvazisi, küçük burjuvazi, köylü sınıfı, proletarya ve lumpen proletaryadan söz etmiştir. Marx, *Kapital*'in III. cildinin son bölümünde üç sınıftan bahsetmiştir: "Ücretli-emekçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri, kapitalist üretim tarzına dayanan modern toplumun üç büyük sınıfını oluştururlar" (MARX, Karl; **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Üçüncü Cilt**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 775). Marx'a göre, "tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler" (MARX ve ENGELS, **Alman İdeolojisi -Feuerbach**, s. 91).

tek yanlı yapmış"[28] dediği özel mülkiyet, onunla yakın ilişkili burjuva sınıfı ve devletini eleştirmiş, onların olumsuz yönlerine değinmiş ve burjuvazi dışındaki tüm sınıfların köleliğinin kaçınılmazlığına işaret etmiştir. Nitekim günümüzde Batı'da hâkim sınıflar ve onlarla birlikte dans eden haydut devletlerin dünyanın her bölgesinde yaptığı insanlık dışı eylemlere bakıldığında, 19. yüzyılın sosyologu Marx'ın 20. ve 21. yüzyılı doğru kavradığı söylenebilir.

Bugün, Batı'da egemen sınıfın yapıp ettiği kötülüklerin müsebbibi, aslında devlettir. Çünkü Batı'da devlet, burjuvazinin ana aktör olduğu kapitalist düzeni meşrulaştıran bir aygıttır. Devletle, burjuvazi iç içedir. "Modern devlette yürütme, tüm burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir."[29] Sınıflı toplumların ürünü olan devlet, özel mülkiyet sahibi kesimlerin çıkarını korumaya dönüktür. Böylelikle devlet, sürekli bir biçimde, uzlaşmaz sınıfsal çelişkileri var kılar. "Devlet, sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksinmesinden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, iktisadî bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir. İşte bundan ötürüdür ki, antik devlet, her şeyden önce, köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi: tıpkı feodal devletin, serf ve angaryacı köylüleri

---

[28] MARX, Karl; **Felsefe Yazıları**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004, s. 46.

[29] MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 12. Marx, kapitalist toplumdaki devleti eleştirirken, öncelikle Hegel ile hesaplaşmıştır. Hegel, devleti soyut gerçeklik olarak kavramıştır (HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991). Marx ise, Hegel'in devleti soyut bir güç olarak ele almasını eleştirmiş, devletin egemen sınıfın çıkarına göre işlediğini ileri sürmüştür (MARX, **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, s. 25-30).

boyunduruk altında tutmak için soyluların organı ve modern temsili devletin de ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi aleti olması gibi."[30] İşte, bu bağlamda, burjuva sınıfının devleti, dünyadaki sömürü ilişkilerini üreten ve toplumların bütün bedenini bir zar gibi saran ve tüm deliklerini tıkayan korkunç bir asalak yapıdır.[31]

Kapitalist toplumda devletin tam desteğini alan burjuvazi, dünyanın tamamına kendi çıkarları ekseninde yön vermiştir. "Burjuvazi, artık bir zümre değil, bir *sınıf* olması bakımından, yalnızca bu yüzden, yöresel planda değil, bütün ulusal planda örgütlenmek ve kendi ortak çıkarlarına evrensel bir biçim vermek zorundadır."[32] Batı'da devlet, yani başat sınıfın devleti, *baskı aygıtları*[33] sayesinde dünya üzerinde bir tahakküm kurmuş ve haydutluk yapan bir güce dönüşmüştür. Batı'da devlet yüzünden insanların ve toplumların özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Zaten "Marx, devletle bir arada özgürlükten

---

[30] ENGELS, Friedrich; **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,** Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 177.

[31] MARX, Karl; **Louis Bonaperte'in 18 Brumaire'i**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 135.

[32] MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri**, Çeviren: Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 127.

[33] *Devletin baskı aygıtlarının* (DBA) yanında *devletin ideolojik aygıtları* da (DİA) vardır. Althusser'e göre, bunlar aynı şey değildir. DBA'lar, hükümet, idare, ordu, polis, mahkeme ve hapishanelerdir. DİA'lar ise, dinsel DİA, öğretimsel DİA, aile DİA'sı, hukuksal DİA, siyasal DİA, sendikal DİA, haberleşme DİA'sı ve kültürel DİA'dır. Althusser, DİA ile DBA arasındaki farklara da değmiştir. Devletin *bir tek* baskı aygıtı, buna karşın *birden* çok sayıda DİA'sı vardır. DBA, kamu alanında DİA'lar *özel* alanlarda bulunur. DBA'lar "zor", DİA'lar ise *ideoloji kullanarak işlerler* (ALTHUSSER, Louis; **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları,** Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s. 168-170).

söz etmenin anlamsız olduğunu kabul etmekte idi. Devlet, bir zorlama örgütü olarak, özgürlüğün tam tersidir."[34]

Batı'da hâkim sınıfın gücü, -ideolojik ve baskı aygıtlarının da yardımıyla- her zaman kendi dışındaki sınıfları ezmesine ve sömürmesine dayanır. Marx'ın da Batı sisteminde sorunlu gördüğü alanların başında bu konu gelir.[35] Batı tarihinin her aşaması sömürülerle, çelişkilerle ve eşitsizliklerle doludur. Batı, eşitsizlikler üzerine bina edilmiştir. Bunu, Batı toplumlarının başlangıcından günümüze kadarki yapısında ve sınıfsal temelinde görmek mümkündür.

Marx'a göre, kapitalist toplumu doğru tahlil etmek için *sınıf savaşımı*larına[36] bakmak gerekir. Marx'a göre, toplum, gerginlik

---

[34] CONQUEST, Robert; **Karl Marx Nerede Yanıldı**, Çeviren: Esin Örücü, Çağdaş Yayınları, Yayın Yeri Yok, 1972, s. 37.

[35] Marx, 1848'de doruk noktasına erişen burjuvazi-proletarya çekişmesinde öncü aydın konumunu üstlenmiş ve Komünist Liga Örgütü'nün isteği üzerine Engels ile birlikte **Komünist Parti Manifestosu**'nu yazmıştır (RİAZANOV, David; **Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş**, Çeviren: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1997, s. 61). Marx'ın **Gotha Programının Eleştirisi** (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, Çeviren: M. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1989) ve **Komünist Parti Manifestosu**, işçi sınıfının temel yapıtlarındandır. Önem açısından **Gotha Programı'nın Eleştirisi**, **Komünist Parti Manifestosu**'ndan sonra ikinci sıradadır ve bilimsel sosyalizmin bir program yapıtıdır (VASİNA, L. ve Yu. Vasin; **Marks'ın Gotha Programı'nın Eleştirisi Üzerine**, Çeviren: Levent Oğuz, Amaç Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 7).

[36] Marx, "sınıf savaşımı" anlayışını ilk kez kendisinin ortaya atmadığını Engels'e gönderdiği bir mektupta dile getirmiştir: "İlgimi çeken bir kitap Thierry'nin *Ilistorie de la formation et du progrés du Tiers Etat* [Tiers Etat'*nın Oluşum ve Gelişim Tarihi*] 1853. Fransız tarihçiliğinde 'sınıf savaşımı'nın babası" (MARX ve ENGELS, **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869**, s. 97). Marx, Joseph Weydemeyer'e gönderdiği 5 Mart 1852 tarihli mektubunda şöyle demiştir: "Modern toplumda ne sınıfların ne onlar arasındaki savaşımın varlığını bulmuş olmanın onuru bana ait. Benden çok zaman önce burjuva tarihçiler bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik anatomisini ortaya koydular. Benim yeni

ve savaşım yoluyla sosyal değişmeyi meydana getiren karşıt güçlerin hareket eden bir dengesidir.[37] Toplum, düşman sınıfların bir arenasıdır. Sosyal gelişmenin itici gücü, karşıt sınıflar arasındaki savaşımdır. Sosyal sınıflar arasındaki savaşım, evrensel bir kanun olup, tarihsel sürecin temelini oluşturur. "Günümüze kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşımları tarihidir. Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle, ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelmişler, kesintisiz, kimi zaman örtük, kimi zaman açık bir savaş, her kezinde ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşmesiyle ya da savaşan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir."[38] Marx'ta

---

olarak yaptığım şey: 1) *sınıfların varlığının, üretimin gelişimindeki belli tarihsel aşamalarla* ilişkili olduğunu, 2) sınıf savaşımının zorunlu olarak *proletarya diktatörlüğüne* varacağını, 3) bu diktatörlüğün, yalnızca *bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına* ve *sınıfsız topluma* bir geçiş olduğunu göstermekten ibarettir" (MARX ve ENGELS, **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869**, s. 75).

[37] COSER, Lewis A.; **Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context**, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, 1977, s. 43.

[38] MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 9-10. Marx, kapitalist toplumda mücadelenin burjuvazi ile işçi sınıfı arasında olacağını düşündüğünden, işçi sınıfının bilinçlenmesi ve iktidara gelmesi konusunda büyük bir çaba göstermiştir. **Komünist Parti Manifestosu**'nda Engels ile birlikte, "proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yok. Kazanacakları bir dünya var" (s. 55) diyen Marx, "işçi sınıfının politik iktidarı ele geçirerek ekonomik özgürleşmesi" (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Basın Söyleşileri**, Çeviren: Burcu Günüşen, Sol Yayınları, Ankara, 2000, s. 10) amacını taşıyan *Enternasyonal İşçi Birliği*'nin kurulmasına öncülük etmiş, işçilerin dünyada etkin olması için çaba harcamış (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Birinci Enternasyonalde Örgütlenme Meselesi**, Çeviren: Cenap Öktener, Ekim Yayınları, Ankara, 1990), enternasyonal için en büyük tehditlerden biri olan anarşizm yanlılarıyla mücadele etmiş (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Anarşizm Üzerine**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999) ve sınıf mülkiyetini ortadan kaldırmak isteyen komün hareketlerine destek vermiştir (MARX, Karl; **Fransa'da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mek-**

sosyal "sınıflar, geniş insan grupları olup, toplumun bölünmüşlüğüne yol açarlar."[39] Marx, tarihin ilk dönemlerinden itibaren, her yerde, toplumun çeşitli zümreler biçiminde en aşağıdan en yukarıya bir bölümlenmesini, çok çeşitli bir sosyal konum derecelenmesini bulmanın kolay olduğunu iddia etmiştir. Sözgelimi, Eski Roma'da patrisyenleri, şövalyeleri, plebleri ve kölelerı; Ortaçağda ise, feodal beyleri, lonca ustalarını, çırakları ve serfleri; bu sınıfların hepsinde, yine, alt derecelenmeleri görmek mümkündür.[40] Batı tarihinde toplumlar farklı sınıflara bölünmüş, azınlık olan hâkim sınıf, her dönemde çoğunluk olan sınıfları sömürmüş, ezmiş ve onlara her türlü zulmü yapmıştır. Batı toplumları başlangıcından bu yana barbar, ezici ve sömürücüdür. Batı sistemi, tarihinin her aşamasında sömürmeyi esas almış, bunun için de sömürü ilişkilerini ve mekanizmalarını sürdürecek egemen sınıflara dayanmış, sürekli olarak ezenin yanında yer almış, onun başat olabilmesinin bütün koşullarını ve olanaklarını temin etmiştir.

Batı'nın temeli, tarihi ve bugünü, ezilen ve sömürülen köle üzerine kuruludur. Tarihte ilk köleci toplumlar, Batı'da ortaya çıkmıştır. Batı, köleci toplum düzenini bugün de sürdürüyor. Batı, hem dün hem de bugün köleci toplum yapısına sahiptir.

Batı tarihinde sınıflara bölünmüş ilk toplum biçimi, köle sahipleri ve kölelerden meydana gelen köleci toplumdur.[41] Köleci

---

tuplar, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1991, s. 62). Zaten, *Kapital*'in önemi de, toplumların gelişiminde proletaryanın tarihsel rolünü bilimsel bir biçimde temellendirmiş olmasındadır (SCHELLENBERG, Walter; **"Kapital" Üzerine Temel Kurslar**, Çeviren: Ş. Bakırsan, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979, s. 10).

[39] MALİNİN, V. A.; **Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri II: Tarihsel Maddecilik**, Çeviren: Caner Ertuna, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979, s. 64.

[40] MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 10.

[41] Ancak, hemen belirtelim ki, köleci toplumlardan önce sınıfsal bölünmenin ve sömürünün olmadığı ilkel komünal toplumlar vardı. İlkel komünal toplum, aralarındaki ilişki kan bağına dayanan ve varlıklarını devam ettirebilmek için ortaklaşa çalışan insanlardan oluşmuştur. Daha çok avcılık

toplum, tarihte sömüren ve sömürülen sınıflara dayalı ilk sınıflı toplumdur. Kölelerin sömürülmesi, tarihte bilinen sömürünün en ilkidir. Köleci toplum öncesi dönemlerde insanın insan tarafından sömürüsü olmadığı için özellikle savaş tutsakları öldürülmüştür. Ancak, mülkiyeti ortaya çıkaran emek üretkenliği bu olaya son vermiştir. Çünkü savaş tutsağı, artık kendi tükettiğinden daha fazla maddi değer üreten bir konuma gelmiştir.[42] Savaş tutsaklarının öldürülmesi sonlandırılarak köleleştirilmeleri sağlanmıştır. Bununla birlikte, efendilere "borçlarını ödeyemeyen borçlular da köleler sınıfını oluşturuyordu."[43] Köleci toplumun temeli, "köle sahiplerinin asalak tüketimi için gerekli artı-ürünün, kendi mülkiyetleri altında olan dolaysız üreticilerin, kölelerin, fiziksel zor kullanımıyla çalışmaya zorlanması ile üretilmesinin zorunlu ve mümkün olması şeklinde belirle-

ve toplayıcılıkla uğraşan insanlar, hayatlarını devam ettirebilmek için ortaklaşa hareket etmişlerdir. Bu toplum düzeninde hayat tarzı ve ilişkiler sistemi, üretim düzeyine bağımlıdır. Ancak, ilkel komünal toplumda zamanla "üretim güçleri kendi çerçeveleri içerisinde yavaş yavaş gelişiyordu. İnsanın çalışması gitgide daha üretken hale geliyor, tarımcılık ile hayvancılık, zanaatkârlık ile tarımcılık arasında işbölümü ortaya çıkıyordu. Bu koşullarda kabileler arasında ekonomik ilişkilerin yeni bir biçimi olan mübadele ortaya çıktı. İş aletleri bireysel bir karakter kazandılar. Ürünleri biriktirme, yeniden bölüşme ve zenginliklerin toplumun küçük bir kesiminin ellerinde birikmesi olanaklı hale geldi. Tüm bunların sonucunda yaratılan zenginliğin bir öğesi de bizzat insandı, çünkü işgücünün sömürülmesi ekonomik bakımdan kazanç getirici hale geldi. Tarımcılık yerleşik bir yaşam düzeni getiriyordu; el zanaatlarının gelişmesi ve çeşitli ürünlerin önemli miktarlarda üretilmesi ise insanların daha geniş topluluklar kurmasını ve kentlerde yerleşmesini gerektiriyordu" (MALİNİN, **Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri II: Tarihsel Maddecilik**, s. 57). Emek üretkenliğinin artması ve artı-ürünün ortaya çıkması, ilkel komünal toplumun eşitlikçi yapısının bozulmasına, dolayısıyla özel mülkiyete ve sömürüye bağlı sınıflı toplumların ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.

[42] ZUBRITSKI, Y. ve Diğerleri; **İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 53-54.

[43] BOGUSLAVSKİ ve Diğerleri; **Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi**, Çeviren: Vahap Erdoğdu, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 290.

nir."[44] Kölenin emeği üstüne kurulu köleci toplum, sömüren efendilerle sömürülen köleler arasındaki sınıf ilişkilerini eksiksiz bir biçimde geliştirmiştir.[45] Böylece, kölelerin çoğalması, kölelerle efendiler arasındaki uzlaşmaz karşıtlıkları keskinleştirmiştir. "Kölelik, iktisadî ve toplumsal biçimlenme bütünü içinde, sömürüye dayanan uzlaşmaz karşıt bir biçimlenmedir."[46] Köleci toplumun uzlaşmaz çelişkisi, kölenin üretim araçlarına zorla bağlanmışlık durumudur. Bu, köleci üretim tarzının temel çelişkisi, diğer bütün çelişkilerin kaynağı olma özelliğine sahiptir.[47] Köle emeğinin sömürüsüne dayalı bu toplum tipi, özellikle Antik Yunan ve Roma'da yaygındır.[48] Roma'daki

---

[44] ZAGOLOV, N. A. ve Diğerleri; **Ekonomi Politiğin Temelleri,** Çeviren: Bilge Dicleli, May Yayınları, İstanbul, 1976, s. 80.

[45] MARX ve ENGELS, **Alman İdeolojisi -Feuerbach,** s. 39.

[46] ZUBRITSKI ve Diğerleri, **İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum,** s. 71.

[47] ZAGOLOV ve Diğerleri, **Ekonomi Politiğin Temelleri,** s. 87.

[48] Aynı dönemde Çin, Hindistan ve öteki Doğu toplumlarında Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) egemendi. Marx, ATÜT'ü, Hindistan'daki devlet ve köy topluluklarını tasvir eden İngiliz dokümanları üzerinde derinlemesine inceleyerek ortaya atmıştır (GODELIER, Maurice; **Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumların Evrimi,** Çeviren: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 13-14). Marx'a göre, Asyalı herhangi bir "*ülkede tüm toprağın tek sahibi hükümdar*dır" (MARX ve ENGELS, **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869,** s. 89). ATÜT'ün temel özelliği, devletin güçlü ve despotik oluşudur. ATÜT'te devlet, bütün küçük toplulukların üstünde duran ve herkesi kapsayan bir birliktir. Bu birlik, en yüksek mülk sahibidir. Aynı zamanda, bu despotik birliğin himayesinde yer alan topluluklar da mülk sahibidir. Ancak "bütün bu küçük toplulukların üstünde duran ve herkesi kapsayan *birliğin* en yüksek *mülk sahibi* ya da *tek mülk sahibi* olarak görünmesi olgusuyla, gerçek toplulukların ise yalnızca *mirasçı* mülk sahipleri olarak görünmesi olgusu mutlak olarak çelişmez" (MARX, Karl; **Formen: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Ankara, 1997, s. 7-8). Bu güçlü birlik, gerçek mülk sahibi ve ortak mülk sahipliğinin önkoşuludur. Bu yüzden devlet, çok sayıdaki topluluğun üstündedir ve onlardan ayrı bir öğedir. Tek başına birey, mülksüzdür. Mülkiyet, bütünü sarmalayan birliğin bi-

savaşım[49], ekonomik koşulları ağırlaşmış ve özellikle borçları yüzünden zor durumda bulunan küçük toprak sahipleri, yani halk (plebyenler) ile büyük toprak sahipleri (patrisyenler) arasında olmuştur. Ancak, Roma'da gittikçe yoksullaşan plebler, köleler ve toprağın işletilmesindeki "kolon denilen özgür yarıcılar"[50] kölecilere karşı ortak bir savaşım başlatmış ve bu savaşım gittikçe halk ayaklanmalarına dönüşmüştür. Ezilen sınıfların ezen sınıf ile yoğun savaşımı, köleci toplumun yıkılmasına yol açmıştır.

Batı toplumlarının tarihsel gelişim şemasında köleci toplumdan sonra, başka bir köleci toplum olan feodal toplum gelir. "Niteliği gereği, feodal üretim tarzı, her ne kadar köleci üretim tarzı gibi çalışan çoğunluğun egemen azınlık tarafından sömürülmesine dayanıyorsa da, ondan daha ilerici oldu."[51] Feodal toplum, köleci toplumun dönüşümünden ortaya çıkmıştır. Bu iki toplumun çıkış noktaları arasındaki farklılığı belirleyen te-

---

reylere belirli bir komünün aracılığıyla vermiş olduğu bir bağıştır. ATÜT'te artı-ürün, en üst siyasal birlik olan devlete aittir. Çünkü Asyalı toplumlar için önemli olan sulama kanalları devletin eseridir. Ulaşım araçları gibi emek yoluyla gerçek mülk edinmenin ortaklaşa koşulları, üst birliğin, yani alt toplulukların üstünde yer alan despotik hükümetin eseridir (MARX, **Formen: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler**, s. 8-9). ATÜT'te toprakta özel mülkiyet yoktur. Bu da, Doğu cennetinin anahtarıdır (MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Sömürgecilik Üzerine**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 341). ATÜT'ün egemen olduğu toplumlarda sınıf savaşımı yoktur. Çünkü sınıfların ortaya çıkmasına kaynaklık edebilecek mülkiyet, despotik devletin elindedir. ATÜT'ün başat olduğu yapılar, gelişmenin temel bir unsurunun olmayışlığını, yani toprak sahipleriyle sömürülen köylülük arasındaki sınıf mücadelesinin yokluğunu bünyelerinde barındırırlar (TURNER, Bryan S.; **Marx ve Oryantalizmin Sonu**, Çeviren: H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 47-48).

[49] ZUBRITSKI ve Diğerleri, **İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum**, s. 110.

[50] **A.g.e.**, s. 115.

[51] **A.g.e.**, s. 147.

mel etken, geniş bir alana yayılmış olan ve istilalar yüzünden artış gösteremeyen nüfusun azlığıdır. Yunan ve Roma'nın aksine, feodal gelişme, tarımda, Roma fetihleriyle ve ilk defa bu fetihlerin neden olduğu yayılmayla hazırlanan daha geniş bir alan üzerinde başlamıştır. Gerileme halindeki Roma İmparatorluğu'nun son yüzyılları ve barbarların fetihleri, bir yığın üretici gücü tahrip etmiş, özellikle tarım, sanayi ve pazar yokluğundan dolayı gerilemişti. Ticaret, durmuş, kırsal ve kentsel nüfus azalmıştı. Bu koşullar ve fetihin bu şartlarca belirlenen örgütlenme biçimi, sonuçta Cermenlerin askeri örgütlenişlerinin etkisi altında feodal mülkiyeti geliştirmiştir.[52] Feodal mülkiyet biçimi, ortaklığa dayanır. Fakat bu ortaklığın karşısında artık, köleci toplumda olduğu gibi, doğrudan üreticiler sınıfını oluşturan köleler değil, serfleştirilmiş küçük köylüler vardır. Feodal toplumun temeli, toprak mülkiyetine ve "toprağın mümkün olduğu kadar çok sayıda alt-feodaller arasında bölünmesine"[53] dayanır. Çünkü feodal soylunun başlıca üretim araçları olan toprak ve iş araçları üzerindeki tekelci mülkiyetleri, feodal üretim tarzının belirleyici özelliğidir. Bu araçların, feodal mülkiyet tarzının özelliğinden doğan, doğrudan üreticiye teslim edilmesi, köylülerin serfleştirilmesini, onların ekonomik baskısını ve bağımlılığını arttırmıştır.[54] Bu süreçte köylüler, senyöre bağlı hale getirilmiştir. Feodal toplumun temeli, feodal beyin kendisine bağımlı olan köylülerin ürettiği artı-ürüne zor kullanarak el koymasına dayanır. Feodal beyin gücü köylülerle ilişkilidir: "Feodal beyin kudreti, diğer bütün hükümdarlar gibi, mülklerinin çokluğuna değil, uyruklarının sayısına ve bu da kendi toprakları üzerinde çalışan köylülerin sayısına dayanıyordu."[55] Kı-

---

[52] MARX ve ENGELS, **Alman İdeolojisi - Feuerbach**, s. 39-40.

[53] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 734.

[54] ZUBRITSKI ve Diğerleri, **İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum**, s. 146.

[55] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 734.

saca, feodalitede soylular, serfler üzerinde egemen bir konumdadır. Feodalitenin temeli tarımsal üretime ve sefleştirilmiş köylü emeğinin sömürüsüne dayanır. Ancak, bu sistem, coğrafi keşifler ve onların yol açtığı yeni oluşumlarla birlikte ortadan kalkmıştır.

Büyük coğrafi keşifler, özellikle 1492'de Amerika kıtasının keşfedilmesi ve yeni ticaret yollarının bulunması, feodal üretim tarzının dönüşmesine kaynaklık etmiştir. "Amerika'nın keşfi, Ümit Burnunun dolaşılması, yükselen burjuvazi için yeni bir alan açtı. Doğu Hindistan ve Çin pazarları, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle ticaret, değişim araçlarının ve genel olarak metaların artışı, ticarete, gemiciliğe, sanayiye o güne dek görülmemiş bir atılım ve böylelikle, çöküş halinde olan feodal toplumdaki devrimci unsura da hızlı bir gelişim sağladı. Sınai üretimin kapalı loncalar tarafından tekelleştirildiği feodal sanayi sistemi, yeni pazarlar açıldıkça durmaksızın büyüyen gereksinimlere artık yetmiyordu. Onun yerini manüfaktür sistemi aldı. Lonca ustaları imalatçı orta sınıf tarafından bir kenara itildiler; farklı lonca birlikleri arasındaki işbölümü, tek tek her atölye içindeki işbölümü karşısında yok oldu. Bu arada, pazarlar durmaksızın büyüyor, talepler durmaksızın yükseliyordu. Manifaktür bile artık yeterli değildi. Tam bu sırada, buhar ve makine, sınai üretimi devrimcileştirdi. Manüfaktürün yerini modern büyük sanayi, sanayici orta sınıfın yerini sanayici milyonerler, tüm sınai orduların önderleri, modern burjuvazi aldı."[56]

Modern sanayi, Amerika'nın keşfiyle dünya pazarını yaratmıştır. Dünya pazarı ise ticarete, gemiciliğe ve kara ulaştırmacılığına muazzam bir gelişme kazandırmıştır. Bu da, sanayinin yayılmasını etkilemiştir. Sanayinin, ticaretin, gemiciliğin ve demiryollarının gelişmesine paralel olarak burjuvazi de gelişmiş, sermayesini arttırmış ve feodaliteden kalma bütün sosyal

[56] MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 10-11.

sınıfları geri plana itmiştir.[57] Burjuvazi Avrupa'da üstünlüğü ele geçirdiği her yerde feodal ilişkilere son vermiştir. Yer aldığı kapitalist toplumda çoğunluk üzerindeki egemenliğini arttıran burjuvazi, feodalitedeki dinsel ve siyasal yanılsamalarla maskelenmiş sömürünün yerine, açık, utanmaz, dolaysız ve kaba sömürüyü koymuş, insani her şeyi para ilişkisine indirgemiştir.[58]

Bu sürecin başlangıcı, yani *burjuvazinin başat olduğu kapitalist toplumu*[59] inşa eden kapitalist üretim tarzının doğuşu, 16. yüzyıla kadar geri götürülebilir. Kapitalist üretim tarzının iki temel öğesi olan ücretli emekçi ile kapitalisti meydana getiren gelişmenin çıkış noktası, emekçinin köleleşmesidir. Bu ilerleme, aslında kölelik biçiminde bir değişmedir, yani feodal sömürünün kapitalist sömürüye dönüşmesidir. Bu gidişi anlamak için, çok gerilere gitmek gerekmez.

Kapitalist üretim tarzının ilk ortaya çıkışına, 15. yüzyılda, bazı Akdeniz kentlerinde rastlanmıştır. Ancak, bu üretim tarzı, 16. yüzyılda İngiltere'de etkin olmaya başlamıştır.[60] Söz konusu yüzyılda "Büyük Britanya sanayiinde, kapitalist ilişkilerin hızla geliştiği görülür."[61] Zaten, İngiltere'de serflik çok önceleri kaldırılmıştı. Feodal üretim ilişkileri ilk önce İngiltere'de sona ermişti. 16. yüzyılın başlarından itibaren kapitalist sistem için esas olan ücretli işçiler, işçi sınıfı orada ortaya çıkmıştır.[62] "İlkel birikimin tarihinde, bütün devrimler, kapitalist sınıfın

---

[57] **A.g.e.**, s. 11.

[58] **A.g.e.**, s. 13.

[59] Marx, kapitalist toplumu, endüstrinin sahibi burjuvazinin başat rolünden dolayı sık sık "burjuva" toplumu olarak nitelemiştir (LAYDER, Derek; **Understanding Social Theory**, Sage Publications, London, 1994, s. 36).

[60] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 732.

[61] ZUBRİTSKİ, Y. ve Diğerleri; **Kapitalist Toplum**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s. 29.

[62] SCOTT, **Sociological Theory: Contemporary Debates**, s. 14.

oluşması yolunda kaldıraç görevi gören çağ açıcı devrimlerdir; ama her şeyden çok, büyük insan yığınlarının birdenbire ve zorla geçim araçlarından kopartılarak, özgür ve 'bağlantısız' proleterler olarak emek pazarına fırlatılıp atıldığı anlar önem taşır. Tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri, topraktan ayrılmaları, bütün bu sürecin temelidir. Bu mülksüzleştirmenin tarihi, farklı ülkelerde, farklı yönler alır ve farklı evrelerini farklı sıralar izleyerek farklı dönemlerde tamamlarlar. Yalnız örnek aldığımız İngiltere'de klasik biçimde görülür."[63]

Kapitalizmin gelişimine paralel olarak feodal toplum düzeni sona ermiş ve kapitalist toplum ortaya çıkmıştır. "Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğup gelişmiştir."[64] Kapitalist toplum düzeni, feodal sistemin mantığını aynen devam ettirmiş ve onun yolunu hiç sapmadan takip etmiştir. Marx'a göre, "Batı Avrupa'da kapitalist ekonomik sistemin, feodal ekonomik sistemin rahminden çıkış yolunu izlemekten daha ötede bir şey yapmak gibi bir iddiası yok."[65]

Feodal toplumun yıkıntıları arasından filizlenip yükselen kapitalist toplum, önceki toplumlarda olduğu gibi uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarını yok edememiştir. Kapitalist toplum, sadece eskilerin yerine yeni sınıflar, yeni sömürme koşulları ve savaşım biçimleri koymuştur. Kapitalist toplumun, eş deyişle burjuvazinin egemen olduğu düzenin ayırıcı özelliği, sınıf karşıtlıklarını basitleştirmiş olmasıdır. Toplum, iki büyük düşman kampa, doğrudan birbirlerinin karşısına dikilen iki büyük sını-

---

[63] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 732.

[64] **A.g.e.**, s. 731.

[65] MARX ve ENGELS, **Seçme Yazışmalar 2: 1870-1895**, s. 105.

fa (burjuvazi ve proletarya) bölünmüştür.[66] Kapitalist toplum düzeni, sadece yeni ezme ve yeni baskı koşulları getirmiştir.

Marx'a göre, "bir ülkenin kapitalist sınıfının tümü, kendi kendisinden kâr sağlayamaz."[67] Kapitalist sistemin kan emici yarasaları olan hâkim sınıf, öncelikle kendi halkını sömürür ve iç sömürüyü tamamlar. Kapitalist sistemin iç sömürüyle varlığını sürdürmesi olanaksız olduğundan, onun başka toplumlara açılması, zor ve şiddet kullanarak dünyayı pazar haline getirmesi ve daha sonra da onu ele geçirmesi gerekir. Bu doğrultuda kapitalist düzenin efendileri, kendi sınıfsal çıkarlarını ön planda tutmalarından kaynaklı olarak dünyada korkunç ve insanlık dışı bir sömürü düzeni inşa etmiş ve dünyanın neredeyse tamamını sömürgeleştirmişlerdir. Bu süreçte, burjuvazi, "her ülkedeki üretime ve tüketime kozmopolit bir nitelik verdi. Gericileri derin kedere boğarak, sanayinin ayakları altından, üzerinde durmakta olduğu ulusal temeli çekip aldı. Eskiden kurulmuş bütün ulusal sanayiler yıkıldılar ve hâlâ da her gün yıkılıyorlar. Bunlar, kurulmaları bütün uygar uluslar için bir ölümkalım sorunu haline gelen yeni sanayiler tarafından, artık yerli hammaddeleri değil, en ücra bölgelerden getirilen hammaddeleri işleyen ve ürünleri yalnızca ülke içinde değil, yeryüzünün her kesiminde tüketilen sanayiler tarafından yerlerinden ediliyorlar. Ülkenin üretimiyle karşılanan eski gereksinimlerin yerini, karşılanmaları uzak ülkelerin ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni gereksinimler alıyor. Eski yerel ve ulusal yalıtımın ve kendine-yeterliğin yerini, ulusların çok yönlü karşılıklı-ilişkileri, evrensel karşılıklı-bağımlılığı alıyor. Ve maddi üretimde olan, zihinsel üretimde de oluyor. Tek tek ulusların zihinsel yaratıları, ortak mülk haline geliyor. ... Burjuvazi, bütün üretim araçlarındaki hızlı iyileşme ile son derece kolaylaşmış iletişim araçları ile bütün ulusları, hatta en barbar olanları bile,

---

[66] MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 10.

[67] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 178.

uygarlığın içine çekiyor."[68] Aynı zamanda, halklar arasındaki ulusal farklılıklar, burjuvazinin gelişmesi, ticaret özgürlüğü, dünya pazarı, üretim tarzındaki ve buna tekabül eden yaşam koşullarındaki eşbiçimlilik ile birlikte yok olmaktadır.[69]

Kısaca, sermayeye malik olan bir azınlık (burjuvazi) ile bu azınlığa emeğini satmak zorunda bırakılan çoğunluğun (proletarya) oluşturdukları üretim tarzına dayanan kapitalist üretim tarzı üç temel olgu ekseninde şekillenmiştir[70]: Üretim araçlarının az sayıda insanın elinde toplanması ve bunların doğrudan kullanan işçilerin mülkiyetinden çıkıp sosyal üretim güçleri halini alması; emeğin kendisinin sosyal emek halinde örgütlenmesi; dünya pazarının yaratılması.[71]

Kapitalist üretim ilişkileriyle birlikte Batı toplumları her şeyi metalaştıran bir fabrika haline gelmiştir. Marx'a göre, kapitalist üretim tarzında ürünler genel meta biçimine bürünmüştür.

---

[68] MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 14-15.

[69] **A.g.e.**, s. 34.

[70] MARX, **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Üçüncü Cilt**, s. 235.

[71] Kapitalizm, ortaya çıkışı ve mantığı gereği, kendini ulusal alanla sınırlandıramaz. Dünyanın tamamına yayılmayı esas alır. Günümüzdeki küreselleşme tartışmalarını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. O halde kapitalizmin dünyayı kuşatması olan küreselleşmeyi, yeni bir süreç olarak değerlendirmemek icap eder. Marx'ın, "Amerika'da altın ve gümüşün bulunması, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adalarının ele geçirilmeye ve yağmalanmaya başlanması, Afrika'nın, kara-deri ticaretinin av alanı haline getirilmesi, kapitalist üretim çağının pembe renkli şafak işaretleriydi" (MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 769) şeklindeki saptaması, kapitalizmin küresel olduğuna işaret eder. Ancak, ne var ki, 1990'larda liberal ideologlar, *şimdi bir kapitalist dünya düzeni var* ve Marx/*Marxizm öldü*, dediler (ADAMS, Bert N. ve SYDIE, R. A.; **Contemporary Sociological Theory**, Pine Forge Press, California, 2002, s. 263). "Marx öldü" diyenler, zerre kadar Marx'ı anlamamış olanlardır. Çünkü Marx, az önce de vurguladığım gibi, daha 19. yüzyılda, kapitalizmin bir dünya düzeni inşa edeceğini ileri sürmüştür. Kaldı ki, kapitalizmin bütün çelişkilerinin yaşandığı günümüzde Marx'ın ölmesi mümkün değildir. Kapitalizm yaşadıkça Marx da yaşayacaktır.

Üretimin boyutlarının büyümesiyle bu durum daha da artmıştır.[72] Kapitalist toplum, meta toplumudur. Bu toplum, "insanlık tarihinde, üretimin çok büyük bir bölümünün metalardan ibaret olduğu ilk toplumdur."[73] Kapitalist toplumda her şey metalaşmıştır. Her şey alınıp satılan bir meta haline gelmiştir. İnsanlar arası ilişkiler, metalar arasındaki ilişkilere indirgenmiş ve toplumun zenginliği, metaya bağlı hale getirilmiştir.

Meta, kapitalist toplumun ekonomik hücresidir.[74] Marx'ın *Kapital*'de tahlil ettiği biçimiyle, kapitalist toplumun bütün çelişkilerini ve onların tohumlarını meta fenomeninin içinde bulmak mümkündür.[75] Kapitalist sistem, meta üretimini esas almış, onu genelleştirmiş, sonra da bütün meta üretimini, kapitalist meta üretimine dönüştürmüş[76] ve *meta fetişizmini*[77] temel almıştır. Çünkü meta, sermayenin oluşması için gereklidir.[78] "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği 'muazzam bir meta birikimi' olarak kendini gösterir, bunun birimi tek bir metadır. ... Meta, her şeyden önce, bizim dışımızda bir nesnedir ve taşıdığı özellikleriyle, şu ya da bu

---

[72] MARX, Karl; **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, İkinci Cilt**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 132.

[73] MANDEL, Ernest; **Marksist Ekonomi Kuramına Giriş**, Çeviren: Ali Ünlü, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13.

[74] NİKİTİN, P.; **Ekonomi Politik**, Çeviren: Hamdi Konur, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 41; VYGODSKI, Vitali S.; **Marx'ın Düşüncesi: İktisat ve Tarih**, Çeviren: Attila Aksoy, V Yayınları, Ankara, Tarihsiz, s. 68.

[75] LENİN, Vladimir İliç; **Felsefe Defterleri**, Çeviren: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1976, s. 304.

[76] MARX, **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, İkinci Cilt**, s. 43.

[77] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 86.

[78] MARX, Karl; **Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları**, Çeviren: Mustafa Topal, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 10.

türden insan gereksinmelerini gideren bir şeydir."[79] İnsan hayatı için gerekli olan meta, insan emeğinin ürünüdür.

Sermayenin ilk ortaya çıkış biçimi olan ve daha çok burjuva toplum idealini (özgürlük, eşitlik ve bencillik) gerçekleştiren, bunun fiilen var olmasını olanaklı kılan sosyal mekanizma[80] durumundaki para da, metadır. Para, kapitalist sistemin özüdür. Sistemin aktörü olan burjuvazinin ruhunu sarmalayan ana unsurdur. Marx'ın deyişiyle, "karacanın su peşinde koşması gibi, onun (burjuvazinin) ruhu da para, o biricik servet peşinde nefes nefesedir."[81] Kapitalistin tek hedefi, paradır. Kapitalist, esasında ortaçağların tefecisinin modern karşılığıdır.[82]

Kapitalist sistem, parayı kutsallaştırmıştır. Bu sistemde her şey parayla alınıp satılabilen bir hale gelmiştir. Para, her şeyi bozmuş, bütün değerleri tahrip etmiş, insanı aşağılamış ve ona hükmetmiştir.[83] "Para insanın tüm tanrılarını aşağılar ve onları

---

[79] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 49.

[80] MARX, Karl; **Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çeviren: Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 265.

[81] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 152-153.

[82] CARR, Edward Hallett; **Karl Marx: Bağnazlık Üzerine Bir Araştırma**, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 323.

[83] Marx, kapitalist toplumda paranın rolünü tahlil ederken William Shakespeare'den önemli ölçüde yararlanmıştır. Marx, Shakespeare'in paraya ilişkin şu vurgularını çok önemsemiştir: "Şu azıcık altın, akı kara, güzeli çirkin, haklıyı haksız, soyluyu soysuz, genci yaşlı, yiğidi alçak kılmaya yeter... Bu altın sizin rahip ve hizmetkârlarınızı mihraplarınızdan uzaklaştıracak; can çekişenlerin başı altından başyastığını çekip alacak; bu sarı köle antları tutturup bozduracak, kargışları kutsayacak, cüzamlıya taptıracak, hırsızlara senatörler sırası üzerinde yer, san, saygı ve övgü kazandıracaktır; iki gözü iki çeşme dulu yeniden evlenmeye götüren de odur. Bir iğrenç yaralar hastanesinde memelerini kestirecek kadını, altın güzel kokular sürer, mis gibi yapar, yeni baştan bir nisan gününe çevirir onu. Hadi, kargışlı maden, tüm insanlığın orta malı orospu, sen ki uluslar ara-

metalara çevirir. Para her şeyin evrensel, kendinde oluşmuş *değeri*dir. Bu yüzden de tüm dünyayı, hem insan dünyasını hem doğayı, özgül değerinden yoksunlaştırır. Para, insanın işinin ve insanının varoluşunun yabancılaşmış özüdür ve bu yabancı öz insana hükmeder ve insan da ona tapınır."[84]

Kapitalizmin temeli ve ruhu olan para, meta niteliğini dünya pazarlarında kazanır.[85] O halde, kapitalist sistemin özü olan meta üretiminde ürünün paraya çevrilmesi önem arz eder.[86] Meta dolaşımı iki biçimde gerçekleşir: "Meta-para-meta" (M-P-M) ve "para-meta-para" (P-M-P). "Para-meta-para" sürecinde dolaşımını tamamlayan para, sermayeye dönüşür, yani sermaye halini alır.[87] Meta dolaşımı, sermayenin çıkış noktasıdır. Bu süreçte, ortaya çıkan fazlalık, artı-değerdir.[88]

---

sına anlaşmazlık sokarsın... Ey sen, tatlı kral katili, baba ile oğul arasında sevgili ayırma görevlisi, Hymen'in tertemiz yatağının parlak kirleticisi, her zaman genç, taze, ince, sevimli, baştan çıkarıcı, yiğit Mars, göz kamaştırıcı parlaklığı Diana'nın kucağını kaplayan kutsal karı eriten sen, *uyuşmazlar* topluluğunu kaynaştırıp onları birbiriyle öpüştüren *görünür* tanrı sen, bütün ağızlarda ve bütün anlamlarda konuşan sen, yüreklerin denek taşı, insanlığa, kölene, başkaldırmış gibi davran ve hayvanların dünya egemenliğini ellerine geçirmeleri için, kendi etkililiğin ile onları kendilerini *yok edecek* kavgalar içine at" (Shakespeare'den aktaran; MARX, **1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe**, s. 206-207).

[84] MARX, Karl; **Yahudi Sorunu**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 48.

[85] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 156.

[86] MARX, Karl; **Ekonomi Yazıları**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004, s. 196.

[87] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 161.

[88] **A.g.e.**, s. 164. Artı-değer terimi, Marx'tan önce de vardı. Marx, artı-değerin sadece meta dolaşımından elde edilemeyeceğini ortaya koymuştur. O, Fizyokratların ve Adam Smith'in, değerin, emeğin bir biçimi olduğunu ve artı-değerin artı-emekten ibaret bulunduğunu kavrayamadıkla-

Marx, kapitalizmin nesnel ekonomik yasası[89] olan artı-değerin oluşumunda emeğin ve emek-gücünün rolüne dikkat çekmiştir. Para sahibi kapitalist, M-P-M ve P-M-P dolaşım sürecinde artı-değer oluşturmada bir meta olarak emek-gücünü piyasada bulmak zorundadır. "Yalnız başına para ve meta dolaşımı, sermayenin varoluşunun tarihsel koşullarının doğmasına yetmiyor. Onun doğabilmesi için, ancak üretim ve tüketim araçlarını elinde bulunduran kimse ile emek-gücü satan özgür emekçilerin pazarda karşı karşıya gelmesi gerekiyor."[90] Bu bağlamda, kapitalist üretim tarzının ortaya çıkması iki koşula bağlıdır: Bireysel özgürlükten yararlanabilen, ama üretim araçlarıyla geçim araçlarından yoksun ve emek-güçlerini satmak zorunda kalan insan kitlesi (proleterler) ile para ve üretim araçlarının bazı kişilerin (kapitalistlerin) ellerinde toplanması.[91]

Kapitalist üretim ilişkilerinde, pazarda kapitalistle yüz yüze gelen emek değil, emekçidir. Onun pazarda sattığı, emek-gücüdür. Her şeyin metalaştığı kapitalist sistemde emek-gücü de bir metadır. "Demek ki, kapitalist döneme niteliğini kazandıran şey, emek-gücünün, işçinin kendi gözünde, kendi malı olan bir meta şeklini alması ve dolayısıyla emeğinin, ücretli emeğe dönüşmesidir. Öte yandan, emek ürününün genel olarak meta halini alması ancak bu andan sonra olur."[92]

---

rını bildirmiştir (MARX, Karl; **Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap**, Çeviren: Yurdakul Financı, Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 44).

[89] NİKİTİN, **Ekonomi Politik**, s. 23.

[90] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 185.

[91] NİKİTİN, **Ekonomi Politik**, s. 68.

[92] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 186.

Kapitalist üretim tarzında bütün metaların müşterek cevheri, emektir.[93] Kapitalist sistem, "işçinin emek-gücünü bir meta olarak satması olgusuna dayanır."[94] Özgür emek, sermayenin koşullarından biridir.[95] Kapitalizm, yalnızca bir meta üretimi sistemi değil, işgücünün meta durumuna geldiği ve mübadele nesnesi gibi pazarda alınıp satıldığı bir sistemdir. Bunun tarihsel önkoşulu, üretim araçlarının mülkiyetinin, toplumun azınlıktaki bir kesiminden oluşan bir sınıfın (burjuvazinin) elinde toplanması ve bunun sonucunda da, hayatını devam ettirebilmenin tek yolu olarak işgücünü satmak zorunda olan mülksüz bir sınıfın (proletaryanın) ortaya çıkmasıdır.[96]

Kapitalist üretimin çıkış noktası, çok sayıda işçinin aynı zamanda aynı yerde tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı türden meta üretmek üzere bir arada çalışmalarıdır.[97] Bu sistemde, işçilerin bir araya gelmeleri sağlanamadıkça üretim yapılamaz ve sermaye yaratılamaz. "Ücretli işçiler aynı sermaye, aynı kapitalist tarafından, aynı zamanda çalıştırılmadıkça ve bunun için de emek-güçleri kapitalist tarafından aynı zamanda satın alınmadıkça, elbirliği yapamazlar."[98] Sermaye, öncelikle emek satın alır, daha sonra ise satın aldığı emeği kullanır ve değer üretir.[99] Kapitalist sistemde meta olan emek-gücü öteki metalardan farklıdır. Bütün metalar tüketimle birlikte yok

---

[93] MARX, Karl; **Ücret, Fiat ve Kâr**, Çeviren: C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, Tarihsiz, s. 49.

[94] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 442.

[95] MARX, **Formen-Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler**, s. 5.

[96] DOBB, Maurice; **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, Çeviren: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 8.

[97] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 336.

[98] **A.g.e.**, s. 344.

[99] MARX, **Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, s. 351.

olurken emek-gücünün tüketimi değer yaratır.[100] Kapitalistin emek-gücünün tüketilmesi biçimine dönüştürdüğü iş süreci, kendine özgü iki özellik gösterir: Birincisi, işçinin emeğinin ait bulunduğu kapitalistin denetimi altında çalışması, kapitalistin işin usulüne uygun bir tarzda yapılmasına ve üretim araçlarına özen göstermesidir. İkincisi, ürünün, onu doğrudan üretenin, yani işçinin değil, kapitalistin metası olmasıdır. Çünkü işyerine adımını attığı anda, emek-gücünün kullanım-değeri kapitaliste aittir. Emek-sürecinin ürünü, tıpkı mahzende mayalanma sürecini tamamlayan şarap gibi, yine kapitaliste aittir.[101] Bu noktada, kapitalist, iki amaç güder: İlk olarak, değişim-değeri olan kullanım-değeri, yani satılacak meta üretmeyi amaçlar. İkinci olarak, değeri, üretiminde kullanılan metaların toplam değerlerinden daha fazla olan meta üretmek ister. Kapitalistin amacı, sadece kullanım-değeri değil, meta ve değer üretmektir; sadece değer değil, aynı zamanda, artı-değer üretmektir.[102] Bu bağlamda, Marx, kapitalist üretim tarzının özünü şöyle açıklamıştır: "Kapitalist üretim, yalnızca meta üretimi değil, esas olarak artı-değer üretimidir. Emekçi kendisi için değil, sermaye için üretir."[103] Artı-değer ise, "fazladan harcanan emek miktarı ile bir ve aynı emek sürecinin uzatılmasından"[104] meydan gelir. Emekçinin emeği tarafından kendi işgücünün değerinin üzerinde meydana getirilen değer fazlası artı-değeri oluşturur.[105] Bu bağlamda Marx, kapitalist üretim tarzının temel yasasının artı-değer yasası olduğunu ileri sürmüştür.

---

[100] SEZGİN, Ömür; **Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm**, V Yayınları, Ankara, 1989, s. 52.

[101] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 201.

[102] **A.g.e.**, s. 202.

[103] **A.g.e.**, s. 520.

[104] **A.g.e.**, s. 213.

[105] ZAGOLOV ve Diğerleri, **Ekonomi Politiğin Temelleri**, s. 192.

Kapitalist sistem, sömürüyü esas alır. Sömürünün özü de, artı-değer yasasında açığa çıkar. Emeği sömüren, sermayedir. Sermaye ise, "ölü emektir ve ancak vampir gibi canlı emeği emmekle yaşayabilir ve ne kadar çok emek emerse, o kadar çok yaşar."[106] Kapitalist üretim tarzının başlıca amacı, emek-gücünü mümkün olan en geniş ölçüde sömürmektir.[107] "...günün 24 saati boyunca, emeğe el konulması, kapitalist üretimin kaçınılmaz eğilimidir."[108] Kapitalist üretim tarzı, işgününün uzatılmasını esas alır. Bu durum, mutlak artı-değer üretimidir. "İşgününün, emekçinin kendi emek-gücünün değerine eşit bir değeri ürettiği noktanın ötesine uzatılması ve bu artı-emeğe sermaye tarafından el konulması, işte bu, mutlak artı-değer üretimidir."[109] Yani, işgünün uzatılmasıyla üretilen artı-değer, mutlak artı-değerdir.[110] Artı-değeri arttırmaya yönelik duyduğu aşırı hırs nedeniyle sermaye, işgücünün sadece manevi değil, aynı zamanda fiziksel en üst sınırlarını da yok etmeye girişir. Emek-gücünün ömrünün uzunluğu sermaye için önemli değildir. Sermayeyi ilgilendiren tek şey, bir işgünü boyunca işin sürekliliği ve akışını sağlayabilecek azamî emek-gücüdür. Artı-değer üretimini ve artı-değerin emilmesini içeren kapitalist üretim tarzı, işgününün uzatılmasıyla, insan emek-gücünün, normal, manevi ve fiziksel gelişme koşullarını ve işlevlerini yozlaştırır, insanın zamanından önce tükenmesine ve ölümüne neden olur. İşgününün uzatılması, işçinin yaşam süresini azaltır, ama zinde üretim süresini uzatır.[111] Böylece, kapitalizm, insanı öldürerek kendisini yaşatır.

---

[106] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 247.

[107] **A.g.e.**, s. 345.

[108] **A.g.e.**, s. 271.

[109] **A.g.e.**, s. 521.

[110] **A.g.e.**, s. 329.

[111] **A.g.e.**, s. 279.

Batı'nın varlığı kapitalizmi sürdürmesine bağlıdır. Kapitalizm de varlığını ancak insanları katlederek ve öldürerek sürdürebilir. Meselâ, Marx'ın işaret ettiği gibi, Batılı devletlerce, "1833'ten sonra Asya pazarlarının genişlemesi, 'insan soyu yok edilerek' (Hintli el dokumacılarının toptan ortadan kaldırılması) zorla gerçekleştirildi."[112] Kapitalizm, insanları yok eden bir "mezbaha"dır. Bu bağlamda, Marx'ın *Kapital*'de anlattıkları kapitalizmin insani olmadığını ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir: "Birmingham ile çevresindeki metal eşya manüfaktürlerinde 10.000 kadından başka, 30.000 çocuk ve genç, çoğu pek ağır işlerde çalışmaktadır. Bunların sağlığa zararlı koşullar içinde pirinç dökümhanelerinde, düğme fabrikalarında, emaye, kaplama ve cilâlama işlerinde çalıştıkları görülür. Hem yetişkin, hem de yetişkin olmayan işçilerin aşırı derecede çalıştırılmaları nedeniyle, Londra'da, gazete ve kitapların basıldığı bazı basımevlerine şu uğursuz ad takılmıştır: 'mezbaha'. Başlıca kurbanları, kadınlar, kızlar ve çocuklar olan ciltevlerinde, benzeri aşırı çalıştırma uygulanır; halat bükme işinde, tuz madenlerinde, mum manüfaktüründe ve kimyasal madde yapan yerlerde gece işlerinde gençler ağır işler yapmak zorundadır; makineyle yapılmayan ipek dokumacılığında, tezgâhları çevirme işinde, gençler, ölesiye çalıştırılırlar."[113]

Kapitalizmde çalışma koşulları oldukça kötüdür. Sadece yetişkinler değil, çocuklar da üretim sürecinde yer alırlar. Kapitalizm, her şeyi sömürdüğü gibi çocuk emeğini de sömürür, hem de çok insafsızca. Kapitalist sistemde, "çocukların ortalama işe başlama yaşı altı ve çoğu durumlarda da beşin altındadır. Çalışma saatleri sabah 8'den akşam 8'e kadar olup, düzensiz aralıklarla, çoğu zaman pis çalışma odalarında yenilen yemekler için 1½ saat ara verilir. İşlerin sıkı olduğu sıralarda, çalışma, çoğu zaman sabah 8'den ve hatta 6'dan gece 10'a, 11'e, 12'ye kadar devam eder. İngiltere'de, yönetmelikler kışlalarda, her

---

[112] **A.g.e.**, s. 470.

[113] **A.g.e.**, s. 474.

asker için 500-600 *foot* küp yeri, askerî hastanelerde ise 1.200 *foot* küp yeri öngörür. Ama bu işyerlerinde herkese 67 ile 100 *foot* küp yer düşer. Aynı zamanda, havadaki oksijen, gaz lambaları tarafından da tüketilir. Yerler taş ve tuğla ile kaplı olduğu halde, dantelaları temiz tutmak için, çocuklar kışın bile ayakkabılarını çıkarmak zorundadırlar. 'Nottingham'da 14 ilâ 20 çocuğun, belki de 12 *foot* kareden küçük bir odaya doldurularak günün 24 saatinin 15 saatinde, bıkkınlık verici ve tekdüze olmasıyla insanı zaten bitirip tüketen bir işte, üstelik sağlığa zararlı koşullar altında çalıştırılması, çok görülen bir şeydir. ... Çok küçük yaştaki çocuklar bile insanı şaşırtacak bir hızla ve dikkatle çalışmakta, parmakları bir an için olsun dinlenmediği gibi hareketleri de yavaşlamamaktadır. Kendilerine bir soru sorulduğu zaman, bir an bile kaybetmemek kaygısı ile gözlerini işlerinden ayırmıyorlar.' Çalışma saatleri uzadıkça patron hanımlar, uyarıcı olarak, 'uzun sopalarını' daha sık kullanmak zorunda kalırlar. 'Çocuklar giderek yorulurlar ve bu denli tekdüze ve göz yorucu bir işle uzun süre uğraşmaktan ve aynı şekilde durmaktan bitip tükenerek işin sonuna doğru kuşlar gibi huzursuzlaşırlar. Bunların çalışması kölelikten farksızdır.'"[114] Ka-

[114] **A.g.e.**, s. 478. Engels'in bildirdiğine göre, 19. yüzyılda kapitalizmin beşiği olan İngiltere'de işçilerin yaşadıkları yerleşim alanları oldukça berbattır: "Evler eskidir, pistir ve en küçük tiptendir; sokaklar düzgün değildir, yer yer çöküktür, bazı yerlerde atık su süzgeci ya da kaldırım yoktur; her yerde çöp yığınları ve mide bulandırıcı pislik havuzları vardır; hava, hem bu pislik yığınlarının yaydığı kötü kokulu gazlarla hem [de] bir düzine fabrika bacasının yaydığı dumanla zehirli ve pistir. Pejmürde kılıklı bir kadın ve çocuk sürüsü, çöp yığınları ve su birikintileri içinde beslenen domuzlar gibi, boğazına kadar pisliğe batmış bir halde, bu yığınlara üşüşür. ... Bu insanı mahvedici evlerde, muşambayla onarılmış, kırık camlı pencerelerin, çarpık-çurpuk çerçevesi çürümüş kapıların ardında ya da karanlık, rutubetli bodrum katlarında ölçüsüz pislik ve kokular arasında, sanki belli bir amaçla böyle bir ahıra kapatılmışlar gibi bir ortamda yaşayan bu insan soyu, insanlığın en ilkel aşamasına indirgenmiştir" (ENGELS, Friedrich; **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 112).

pitalist sistemde bu çalışma koşulları, aynı zamanda, emeğin yabancılaşmasına da yol açar.

Marx, sınıf ilişkilerini temel alan kapitalist toplumun hem sömürüyü beslediğine hem de onun ekonomik yaşamının yabancılaşmayı yarattığına inanmaktadır.[115] Yabancılaşma, kapitalist toplumun vazgeçilmezleri arasındadır. Yabancılaşma, kapitalist üretim tarzının temel karakteristiğidir.[116] Bu üretim tarzında işçi ne kadar zenginlik üretirse, o kadar yoksul duruma gelir, ne kadar çok meta üretirse, kendisi de o kadar ucuz bir meta olur. İnsanların dünyasının değersizleşmesi, nesnelerin dünyasının değer kazanmasıyla orantılı olarak artar. Böylelikle, emeğin ürettiği nesne, emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir. Emeğin ürünü, artık bir nesneye aktarılmış maddeleşmiş emektir, yani emeğin nesneleştirilmesidir. Emeğin gerçekleştirilmesi, emeğin nesneleştirilmesinden ibarettir. Emeğin bu gerçekleşmesi, işçiler için gerçekliğin yok olması, nesneye kölelik ve yabancılaşmadır.[117]

Kapitalist üretim tarzında işçi kendi emeğinin ürünüyle yabancı bir ilişki içindedir. İşçi kendisini ne kadar çok harcarsa, karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya da o derece güçlenir. Kendisi ne kadar yoksullaşırsa, kendine ait şeyler de o kadar azalır. İşçi yaşamını nesneye koyar fakat yaşamı kendine değil, nesneye aittir. Dolayısıyla, bu faaliyet ne kadar çok olursa, işçinin nesnelerden yoksunluğu da o denli artar. Emeğinin ürünü, artık kendisi değildir. Onun için bu ürün ne kadar büyük olursa, kendisi o kadar küçük olur. Kısaca işçinin nesneye aktardığı

---

[115] WALLACE, Ruth A. ve WOLF, Alison; **Contemporary Sociological Theory: Continuing the Classical Tradition**, Prentice Hall, New Jersey, 1991, s. 97-98.

[116] MARX, Karl; **Yabancılaşma**, Derleyen: Barışta Erdost, Çeviren: Kenan Somer ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 2000.

[117] MARX, Karl; **1844 Felsefe Yazıları**, Çeviren: Murat Belge, V Yayınları, Ankara, 1986, s. 73.

yaşam, yabancı ve düşman bir şey olarak karşısına dikilir.[118] Marx'a göre, kapitalist sistem işçiyle üretim arasındaki ilişkiyi önemsemediği için emeğin özündeki yabancılaşmayı gizler. Bu çerçevede, onun şu vurgusu son derece önemlidir ve günümüz dünyası için birebir geçerlidir: "Emek zenginler için gerçekten çok güzel şeyler yaratır -ama işçi için ürettiği yalnız yoksunluktur. Emek saraylar üretir -ama işçi için ürettiği izbelerdir. Güzellik üretir -ama işçi için, çirkinlik. İnsan emeğinin yerine makineleri koyar -ama işçilerden bazılarını barbarca bir çeşit çalışmaya iteler ve başka işçileri de makineleştirir. Zekâ üretir -ama işçi için ürettiği aptallık, budalalıktır."[119]

Emekle ürünleri arasındaki ilişki, işçiyle kendi ürettiği nesneler arasındaki ilişkiden ibarettir.[120] Ancak, işçinin yabancılaşması, sadece onun kendi emek ürünüyle olan ilişkisiyle sınırlı değildir. Marx, emeğin kendine yabancılaşması sürecini şöyle izah etmiştir: "Bir kere, çalışma işçinin dışındadır, yani onun özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendini olumlamaz, inkâr eder, mutlu değil mutsuzdur, fiziksel ve zihnî enerjisini serbestçe geliştirmez, bedenini harcar ve zihnini yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendisinin dışındadır. Çalışmadığı zaman kendindedir, çalışırken kendinde değildir. Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır; zorla çalıştırılır."[121] Burada dikkat edilmesi gereken şey, işçiyle üretiminin yabancılaşması, yani dışlaştırılmış/yabancılaştırılmış emektir. Marx, yabancılaşmış emeğin özel mülkiyetle ilişkisini şu şeklide açıklamıştır: "Demek ki, işçi yabancılaşmış, dışlaşmış emek yoluyla, emeğe yabancı ve emeğin dışında duran bir insanın ilişkisini kurmaktadır. İşçinin emekle ilişkisi, emekle kapitalistin, ya da emeğin efendisine ne denirse onun, ilişkisini yaratmaktadır. Böylece özel mülkiyet,

---

[118] **A.g.e.**, s. 74.

[119] **A.g.e.**, s. 75.

[120] **A.g.e.**, s. 76.

[121] **A.g.e.**

dışlaşmış emeğin, işçinin doğayla ve kendisiyle dışsal ilişkisinin ürünü, sonucu, gerekli vargısıdır. Çözümlememizde böylece özel mülkiyetin, dışlaştırılmış emek, yani dışlaştırılmış insan, yabancılaşmış emek, yabancılaşmış hayat, yabancılaşmış insandan doğduğunu gördük."[122] Sermaye, emekçiyi kendi emeğini maddeleştirdiği araçlarla karşı karşıya koyan iç bağıntıyı tam bir ilgisizliğin, yalnızlığın ve yabancılaşmanın ardına gizler.[123]

Kisaca, kapitalist sistemde emeğin yabancılaşması ve sömürüsü artmıştır. Sermaye bunları doğal hakkı olarak görmüştür. Kapitalizm, "ücretli köleliği"[124] esas almıştır. Kapitalist sistemde işçiler köle muamelesi görürler. İşte, bu yüzden Marx, kapitalist sistemde çalışanları "sanayi köleleri"[125] olarak nitelemiş, onların köleleşmesine işaret etmiştir. Marx, aynı zamanda, insanın hemcinsine bir araç gözüyle baktığına, kendini bir araç düzeyine düşürdüğüne ve böylece yabancı güçlerin oyuncağı haline geldiğine değinmiş[126], emekçinin yabancılaşmasına sıkça vurgu yapmıştır.[127]

---

[122] **A.g.e.**, s. 85.

[123] MARX, **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Üçüncü Cilt**, s. 79-80.

[124] EATON, John; **Keynes'e Karşı Marx**, Çeviren: Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009, s. 30.

[125] MARX, Karl; **Gazete Yazıları: New York Tribune İçin Gönderilmiş Yazılardan Seçmeler**, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 111.

[126] PAPPENHEIM, Fritz; **Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum**, Çeviren: Salih Ak, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s. 73.

[127] Collin'in de belirttiği gibi, *"yabancılaşma teorisi ya da yabancılaşmanın eleştirisi Marx'ın düşüncesinin çıkış noktasıdır"* (COLLIN, Denis; **Marx'ı Anlamak**, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2008, s. 23).

Kapitalist üretim tarzının özü, sermaye birikimidir. Sermaye birikimi, "olmazsa olmaz koşuludur."[128] Marx'ın, "Biriktirin, Biriktirin! Musa da böyle der, peygamberler de!"[129], cümlesini bu bağlamda okumak gerekir. "Sermaye birikimi, artı-değerin varlığını; artı-değer, kapitalist üretimi; kapitalist üretim ise, meta üreticilerinin ellerinde daha önceden oldukça büyük bir sermaye ve emek-gücü kitlesinin bulunmasını öngörür."[130] Sermaye birikimi, zenginlikleri ele geçirme, sömürülenlerin sayısını çoğaltma ve böylelikle kapitalistin egemenliğini genişletme çabasına gönderme yapar.[131] "Sermaye arttıkça, ücretli emek kitlesi büyür, ücretli-işçilerin sayısı çoğalır; sermayenin egemenliği daha çok sayıda bireyleri kapsar."[132]

Son tahlilde sermaye birikimi, "proletaryanın çoğalmasına"[133] ve kapitalistlerin proleterler üzerindeki baskısının artmasına neden olur. Sermaye, birikim sürecinde ikili bir aşamadan geçer: Sermayenin yoğunlaşması ve sermayenin merkezileşmesi. Eş deyişle, sermaye birikimi, sermaye yoğunlaşmasını ve merkezileşmesini birlikte getirir.[134] Bireysel sermayelerin birikimine sermayenin yoğunlaşması, tek elde toplanmasına ise sermayenin merkezileşmesi denir.[135] Sermayenin merkezileşmesi, önceden oluşmuş sermayelerin yoğunlaşması, kapita-

---

[128] KORSCH, Karl; **Karl Marx: Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi**, Çeviren: Mehmet Okyayuz, Doruk Yayınları, Ankara, 2000, s. 210.

[129] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 612.

[130] **A.g.e.**, s. 729.

[131] **A.g.e.**, s. 609.

[132] MARX, **Ücretli Emek ve Sermaye**, s. 36.

[133] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 631.

[134] **A.g.e.**, s. 667.

[135] SEZGİN, **Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm**, s. 60; ZAGOLOV ve Diğerleri, **Ekonomi Politiğin Temelleri**, s. 299.

listin kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ve küçük sermayenin büyük sermayeye dönüştürülmesidir.[136] Bu süreçte çalışan ücretli işçi kesiminin önemli bir kısmı da üretim dışı kalır. "Kapitalist üretimin büyük güzelliği şuradadır: Yalnız ücretli işçiyi durmadan ücretli işçi olarak yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda, sermaye birikimiyle orantılı olarak daima bir nispî ücretli işçi artı-nüfusunu da üretir."[137] Sermayenin merkezileşmesiyle üretim dışı kalan bu kitle, nispî artı-nüfus ya da yedek sanayi ordusudur. "Nispî aşırı emekçi nüfusu, yani sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan çok daha fazla bir emekçi nüfusu, bu yüzden de bir artı-nüfusu kendi enerjisi ve büyüklüğü ile doğru orantılı olarak durmadan üreten şey, kapitalist birikimin ta kendisidir."[138] Emekçi artı-nüfus, sermaye birikiminin zorunlu bir ürünü olduğu gibi, aynı zamanda, kapitalist üretim tarzının ana varlık koşuludur. Bu artı-nüfus, her an el altında bulunan yedek bir sanayi ordusu oluşturur. Bu ordu, bütün masrafları sermaye tarafından karşılanan bir ordu gibi, tamamıyla sermayeye aittir. Bu artı-nüfus, sermayenin kendisini genişletme konusunda değişen gereksinmelerini karşılamak üzere sürekli sömürülmeye hazır bir insan kitlesi yaratır.[139]

Kapitalist üretim tarzı, emekçi nüfus kitlesinin bir kısmını sürekli bir biçimde işsiz duruma getirir. Bu süreçte, proletaryanın çalışan kesiminin de aşırı çalıştırılması söz konusudur. Proleterlerin çalışanlarının aşırı çalışmaları, hem yedek işsiz ordusunun saflarını şişirir hem de onların rekabet yoluyla çalışan proleterler üzerinde sürekli artan baskısı, onları aşırı çalışmaya boyun eğmeye, yani sermayenin tahakkümü altına girmeye zorlar. Bütün bunlarla, Marx, kapitalist birikimin mut-

---

[136] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 643.

[137] **A.g.e.**, s. 788-789.

[138] **A.g.e.**, s. 647.

[139] **A.g.e.**, s. 649.

lak genel yasasını ortaya koymuştur. Buna göre, servet, işleyen ve çoğalan sermaye, bu sermayenin ölçüsü ile hızı ve dolayısıyla proletaryanın mutlak kitlesi ve emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. Sermayenin büyüme ve genişleme gücüyle denetimindeki emekgücünün genişlemesi ve çoğalması aynı nedene bağlıdır. Yedek sanayi ordusunun nispî büyüklüğü, servetin potansiyel enerjisiyle birlikte artar. Fakat bu yedek sanayi ordusunun faal orduya oranı ne kadar büyükse yoksulluğu, çalışma sırasında katlandığı sıkıntılarla ters olan toplam artı-nüfusun kitlesi de o denli büyük olur. Dolayısıyla, bir yanda faal emek-ordusunun hastanesi, yedek sanayi ordusunun safrası yoksulluk da o kadar çok olur[140], diğer yanda ise, yoksulların ürettikleri artıdeğere el konması ve onların emeklerinin sömürülmesine dayanan zenginlik kendisini açıkça gösterir. "Bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta, yani kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten sınıfın tarafında, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, bilgisizliğin, zalimliğin, aklî yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur."[141] Hatta insanları üretim dışı bırakma ve işsiz hale getirme noktasında kapitalistlerin kendi aralarında adeta yarıştıkları ve savaştıkları söylenebilir. Marx'a göre, "*bu savaşın şöyle bir özelliği vardır: Bu savaşta, çarpışmalar, işçi ordusunun askere alınmasından çok, terhis edilmesiyle kazanılır. Generaller; yani kapitalistler, kim daha çok sanayi erine yol verecek diye aralarında yarışırlar.*"[142]

Kapitalist sistemde makine esastır. "Makine, sabanı çeken öküz gibi ekonomik bir kategori değildir. Makine yalnızca bir üretici güçtür. Makine kullanma temeli üzerine kurulu olan modern toplumsal atölye, bir üretim ilişkisi, ekonomik bir ka-

---

[140] **A.g.e.**, s. 661.

[141] **A.g.e.**, s. 663.

[142] MARX, **Ücretli Emek ve Sermaye**, s. 49.

tegoridir."[143] Kapitalist üretim tarzı, makineli büyük üretime dayandığından emek-gücüne gereksinim azalmıştır. Emekçinin yerini alan bu güçlü araç (makine), onu sermayenin egemenliği altına sokmuş, özellikle de erkeğin emek-gücünün değerini düşürmüştür.[144] Makine, bir sanayii tamamen ele geçirdiğinde işçilerin sürekli rakibi olmuş, "kendisi ile rekabet eden işçiler arasında müzmin bir sefalet yaratmıştır."[145] Makine, işçinin karşısına onunla rekabet halinde olan ve onu gereksiz kılan bir rakip gibi çıkmakla kalmamış, aynı zamanda, işçiye düşman bir güç haline gelmiştir. Bunu, sermaye, hem tüm gücüyle her yere duyurmuş hem de bundan önemli ölçüde yararlanmıştır.[146] "Makine, işçiyi işten kurtarmadığı, ama çalışmanın bütün ilginçliğini yok ettiği için, işin hafiflemesi bile bir çeşit işkence halini alır. Her türlü kapitalist üretim, yalnızca bir emek-süreci olmayıp, aynı zamanda bir artı-değer yaratma süreci de olduğu için, şu ortak özelliği gösterir: Emek araçlarını kullanan işçi değildir, tersine, işçiyi kullanan emek araçlarıdır."[147] Makine, kapitalist üretim tarzında işçinin üretim dışı kalmasına, her an kullanıma hazır "yedek bir sanayi ordusu"[148] oluşmasına ve

---

[143] MARX, Karl; **Sosyoloji ve Felsefe**, Çeviren: Ardaş Margosyan, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 99.

[144] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 408.

[145] **A.g.e.**, s. 443.

[146] **A.g.e.**, s. 447. Makine, kapitalist üretim tarzında, sömürüyü artıran aygıt olduğundan işçi onunla sürekli savaşmıştır. Fakat kapitalist üretim tarzının temel çelişkisi, makineyle işçi arasında değil, sermayeyle proletarya arasındadır. Marx'a göre, makineleşmenin çelişkileri ve çatışkıları, makineleşmenin kendisinde değil, onun kapitalist kullanımından kaynaklanır (LÖWY, Michael; **Dünyayı Değiştirmek Üzerine: Karl Marx'tan Walter Benjamin'e Siyaset Felsefesi Denemeleri**, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 234).

[147] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 435.

[148] **A.g.e.**, s. 489.

kapitalistin işçi üzerinde denetim kurmasına olanak vermiştir. Kapitalist sistemde, "makine, sermayenin sömürücü gücünün başlıca konusu olan insan malzemesini artırmanın yanı sıra, bu sömürünün derecesini de yükseltir."[149] Marx, makine/fabrika sisteminin tiranlığından ve despotizminden söz etmiş, onun "kışla disiplinine"[150] dayandığını ileri sürmüştür. Marx, "Fourier, fabrikaları, 'ıslah edilmiş hapishaneler' diye adlandırdığında haksız mıydı?"[151], diye sormuştur.

Görüldüğü üzere, emek-gücünün sürekli bir biçimde sömürülmesi ve üretimde makinenin kullanılması gibi faktörlerin etkisiyle sermayenin yoğunlaşması, merkezileşmesi ve büyümesi gerçekleşmiş ve bunlara koşut olarak proletaryanın yoksullaşması da artmıştır. Bu süreçte, Marx, mülksüzleştirme olgusuna dikkat çekmiştir. Kapitalist üretim tarzı, emeğin nesnel koşullarının mülkiyetiyle emeğin birbirinden ayrılmasına dayanır ve emekçilerin emeklerini gerçekleştirebilecekleri üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkından tamamen kopmuş olmalarını esas alır.[152]

Mülksüzleştirme, sermayenin merkezileşmesi süreciyle gerçekleşir. Mülksüzleştirme işlemi, emekçi kesimi tükettiği gibi, bir kapitalistin diğer birçok kapitalisti yok etmesini de sağlar. Marx, mülksüzleştirme sürecini şöyle izah etmiştir: "Emek-sürecinin, gitgide boyutları büyüyen kooperatif şekli, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın yöntemli bir biçimde işlenmesi, emek araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir emek araçlarına dönüştürülmesi, bütün emek araçlarının bileşik toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmasıyla

---

[149] **A.g.e.**, s. 408-409.

[150] **A.g.e.**, s. 436.

[151] **A.g.e.**, s. 438.

[152] MARX, **Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, s. 519; MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 731.

sağlanan tasarruf, bütün insanların dünya pazarları ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, bu merkezileşme ya da birçok kapitalistin birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ile el ele gider."[153] Kapitalist üretim tarzının ürünü olan bu mülk edinme tarzı, en son tahlilde, kapitalist özel mülkiyeti yaratır ve onun büyümesine katkıda bulunur.

Sonuç olarak, Marx, düşünce tarihinde üzerine en çok söz söylenen bir sosyal bilimci olma özelliğine sahiptir. Marx, 19. yüzyıldaki diğer düşünürlerden farklıdır. Marx'ın en önemli özelliklerinden birisi, "Comte'dan, Mill'den, ya da çağını temsil eden herhangi bir düşünürden farklı olduğudur. Hepsinin yapmağa kalkıştığı, fakat beceremediği şeyi becerebilen, yalnız o olmuştur: Felsefeyi, tarihi, ekonomiyi büyük bir sistem halinde birleştirebilmiştir."[154] Gerek bu açıdan gerekse de toplum sorunları üzerine kafa yoran kişinin, Marx'la karşılaşması kaçınılmazdır.[155] Marx, özellikle sosyolojiye ve sosyolojik perspektiflere katkıda bulunmuştur. Marx'ın modern sosyal teoriye ciddi katkıları vardır. Marxist model, modern sosyolojik teorileri anlamada büyük bir öneme sahiptir.[156] Modern sosyolojinin kurucuları olan Emile Durkheim ve Max Weber, Marx'ın

---

[153] MARX, **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, s. 782.

[154] LICHTHEIM, George; **Sosyalizmin Kökeni**, Çeviren: Ali Seden, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 267.

[155] CASTORIADIS, Cornelius; **Toplum, İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar? 1. Cilt: Marksizm ve Devrimci Kuram**, Çeviren: Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 15.

[156] LARSON, Calvin J.; **Major Themes in Sociological Theory**, David McKay Company, Inc., New York, 1973, s. 48-50; TURNER, Jonathan H.; **The Structure of Sociological Theory**, The Dorsey Press, Illionis, 1974, s. 80-81.

sosyolojisiyle polemiğe girerek sosyoloji yapmışlardır.[157] Örneğin, bu yüzden Weber, "Marx'ın hayaletiyle konuşan" biri olarak tanımlanmıştır.[158]

Marx, fikir sistemiyle çok sayıda düşünürü etkilemiş[159], entelektüel çevrelerde en çok tartışılan isim olmuştur. Marx, kapitalizme dönük tahlilleriyle dünyada büyük bir yankı uyandırmıştır. Marx, insanlığın problemlerin kaynağında kapitalizmi görmüştür. Marx, kapitalizme çeşitli hastalıklar atfetmiştir: Sınıf tahakkümü ve sömürüsü, proletaryanın yoksullaşması, yabancılaşma, aşağılanma, sefalet, kaynakların ve enerjilerin kapitalistlerce israf edilmesi, verimsizlik ve akıldışılık.[160] Marx, kapitalist üretim tarzının insan ruhuna saldırdığını, kölelik getirdiğini, sömürücü ve despotik olduğunu, yabancılaşmanın eşsiz hilekâr biçimlerini yarattığını ileri sürmüştür.[161] Marx, kapitalizmle birlikte dünyada sefaletin, baskının, köleliğin, sömürünün ve adaletsizliğin çoğaldığını bildirmiştir.

Marx, endüstrileşme ve onun yarattığı insan sefaletinin başat olduğu endüstriyel çağın büyük filozofudur.[162] Arkadaşı

---

157 Bu konuda detaylı bilgi için şu eserime bakılabilir: KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

158 GIDDENS, Anthony; **Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber**, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, s. 185.

159 Bu düşünürler arasında Vladimir İ. Lenin, Antonio Gramsci, György Lukács, Karl Korsch, Louis Althusser, Ernest Mandel, Herbert Marcuse ve Samir Amin önemli bir yer tutar.

160 LUKES, Steven; **Marksizm ve Ahlâk**, Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 111.

161 LEMERT, Charles; "Social Theory: Its Uses and Pleasures", **Social Theory: The Multicultural and Classic Readings** (iç.), Editör: Charles Lemert, Westview Press, Colorado, 1993, s. 4.

162 CUZZORT, R. P. ve KING, E. W.; **Humanity and Modern Social Thought**, The Dryden Press, Illinois, 1976, s. 69.

Engels tarafından "insanlık tarihinin gelişimini ve yönünü belirleyen temel yasaların kâşifi"[163] olarak tanımlanan Marx, tarihteki bütün sınıf savaşımları üzerinde durmuş olmasına rağmen en çok kapitalist toplumdaki sınıf savaşımlarına vurgu yapmıştır. Bu, elbette rastlantısal değildir. Çünkü insanlık tarihinin gördüğü en iğrenç düzen, kapitalist Batı düzenidir.

Üretim araçlarındaki kapitalist mülkiyet, sermayeye sahip olanlarla olmayanlar arasındaki çelişkiyle bağlantılı olduğundan kapitalizm geliştikçe sömürü fazlalaşacak ve proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişkiler berraklaşacaktır. Kapitalizmin temeli olan "sermayenin karşıtı ise, emektir."[164] "Burjuvazinin ürettiği, her şeyden önce, kendi mezar kazıcılarıdır."[165] Daha açık bir deyişle, Marx'a göre, kapitalizm, kendisini devirip sosyalizmi getirecek potansiyele sahip bir sınıfı, yani proletaryayı da güçlendirmiştir. Kapitalizm, proletaryaya hayat vererek, aslında kendi mezar kazıcılarını yaratmıştır.[166]

Marx, Batı sisteminin eşitlikçi olmayan yönüne, emperyalist yönelimine, sömürgeci karakterine, adaletsizliğine ve zalimliğine işaret etmiş, insanların insanca ve özgürce yaşayabilecekleri, sömürünün ve eşitsizliğin olmadığı bir uygarlık düzeni önermiştir.[167]

---

[163] ASHLEY ve ORENSTEIN, **Sociological Theory: Classical Statements**, s. 218.

[164] MARX, **Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, s. 355.

[165] MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 26.

[166] WOOD, Ellen Meiksins; **Marx'a Dönüş**, Çeviren: Elif Dinçer, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007, s. 244.

[167] Marx'a göre, "devrimler, tarihin lokomotifleridirler" (MARX, **Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850**, s. 124). İnsanlık tarihinin en büyük sömürgeci toplumu olan kapitalist toplum da devrime gebedir. Devrimi ise proletarya gerçekleştirecektir. Çünkü burjuvaziyle karşı karşıya duran sınıflar içerisinde, yalnızca proletarya devrimci bir sınıftır. Diğer sınıflar modern sanayi karşısında yok olurlar. Çoğunluğun çıkarına olan proleter

Marx, sadece, Batı'nın ekonomi politiğini değil, onun tüm yönlerini olumsuzlamıştır. Marx, insanlığa önemli olarak sunulan Batı sistemini, bütün dünyayı kuşatmış olan Batı'nın ahlakî ve dinsel değerlerini sorgulamış, dünyanın kapitalistleşmesine koşut olarak Hristiyanlaştırılmasını eleştirmiştir. Marx'ın üze-

---

hareketin burjuvazi karşısında zaferi kaçınılmazdır (MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 23-26). Proletaryanın zafere ulaşması, yeni bir toplum yapısının (komünist toplum) ortaya çıkmasına kaynaklık edecektir. Fakat kapitalist toplumdan komünist topluma geçişte, proletarya diktatörlüğü denen ara bir form vardır. "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrim yoluyla geçiş dönemi yer alır. Buna bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz" (MARX ve ENGELS, **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, s. 41). Proletarya diktatörlüğü, kapitalizmden komünizme geçiş dönemi olup, burjuva devletinin yıkılması ve yerine yeni tip bir devletin kurulmasıdır. Bu yeni toplum düzeni, Marx'ın komünizmin ilk evresi diye tanımladığı sosyalizmdir. Yani, proletarya diktatörlüğü, sosyalizme bir geçiş yolu değil, sosyalizmin ta kendisidir (BALIBAR, Etienne; **Proletarya Diktatörlüğü Üzerine**, Çeviren: M. A. Akay, Pencere Yayınları, İstanbul, 1990, s. 42, 85, 114). Sosyalizm, üretim araçlarının kolektif mülkiyeti ve proletaryanın siyasal iktidarı üzerine şekillenir. Sosyalizmde sınıflar varlığını sürdürür. Sosyalizmin özü, kapitalist toplumun temeli olan "özel mülkiyetin kaldırılması" (MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 27) ve "üretim araçlarının devlet tarafından mülk edinilmesidir" (BALIBAR, **Proletarya Diktatörlüğü Üzerine**, s. 146). Sermayeyi ortak mülkiyete, toplumun bütün üyelerinin mülkiyetine dönüştürmekle, kişisel mülkiyet sosyal mülkiyete dönüştürülmüş olmaz. Burada, önemli olan, mülkiyetin sınıf karakterini yitirmesidir (MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 29). Sosyalizmin ileri formu olan komünizm ise, burjuvaziyle proletarya çelişkisini (uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarını) yok etme, yani sınıfsız toplum inşa etme projesidir: "Komünizm ilke olarak, burjuvaziyle proletarya arasındaki ayrıklığın üstünde ve ötesindedir; yalnızca bu ayrıklığın, o andaki tarihsel önemini kabul eder, ama gelecek için haklı görmez; gerçekte, bu ara açıklığını kapatmak, tüm sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmak ister" (ENGELS, **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, s. 382-383). Sınıfsız topluma geçmek için mülkiyet ilişkileriyle birlikte, her alanda var olan sosyal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerekir. Kısaca, komünist toplumda, kapitalist toplumun temel nitelikleri olan özel mülkiyet ve eşitsizlik gibi öğelerin yok edilmesi söz konusudur.

rinde yoğunlaştığı konulardan biri de, Yahudilik eleştirisinde[168] olduğu gibi kapitalizm çerçevesinde Hristiyanlık eleştirisidir. Hristiyanlığın temel ilkeleri, Antik köleliği haklı çıkarmış ve Ortaçağ serfliğini yüceltmiştir. Hristiyanlığın söylemleri, ezilen bir sınıfın (proletaryanın) varlığını ve gerekliliğini meşrulaştırır.[169] "Hristiyanlığın toplumsal ilkeleri, alçaklığı, insanın kendisine nefret duymasını, alçalmayı, köleliği, alçakgönüllülüğü, kısacası ayaktakımının tüm niteliklerini öğütlüyorlar."[170]

Kısaca, Marx, Batı sisteminin karşıtıydı. Engels'in ileri sürdüğü gibi, Marx, kapitalist toplum ile onun yaratmış bulunduğu çeşitli kurumlara karşıydı. Kapitalist toplumun bütün mekanizmalarıyla yok olması gerektiğini sık sık dile getirmiştir.[171] Bu nedenle Marx'ın ismi, "kapitalizme ve paranın hükümranlığına yönelik radikal muhalefetin sembolü haline gelmiştir."[172] Marx, kapitalist Batı sisteminin insani olmayan doğasına dikkat çekmiştir. "Kapitalizm emekçileri sömürerek ve yabancılaştırarak kendi kuyusunu kazar. Onları ürettikleri malların dışına çıkararak yabancılaştırır, paranın onları büyülemesine izin vererek yabancılaştırır; yani ürettikleri ve tükettikleri malların varlığına bile yabancılaşan bireylerden oluşan 'mutsuz' bir dünya yaratır."[173] Marx, Batı sisteminin olumsuzluğunu en detaylı bir biçimde gözler önüne sermiştir. Batı sisteminin vahşeti içeren

---

[168] Marx, **Yahudi Sorunu** metninde, Yahudilerin özgürleşme sorununu ve kapitalizmle olan bağlarını eleştirel bir bağlamda incelemiştir.

[169] MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Din Üzerine**, Çeviren: Kaya Güvenç, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 75-76.

[170] **A.g.e.**, s. 76.

[171] ENGELS, Friedrich; "Karl Marx'ın Mezarı Başında Yapılan Konuşma", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yapıtlar 3** (iç.), Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 197.

[172] QUINIOU, Yvon; **Yaygın Yanlış Fikirler Kıskacında Karl Marx**, Çeviren: Savaş Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2009, s. 1.

[173] ATTALI, Jacques; **Karl Marx: Evrensel Zihin**, Çeviren: Martı Şahin ve Melike Işık Durmaz, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2100, s. 336.

karakterinin anlaşılmasının yollarından biri, Marx'ın "*işçi sınıfının İncili*" olarak değerlendirilen *Kapital* yapıtını doğru tahlil etmekten geçer. *Kapital*, sadece *işçi sınıfının İncil*'i değildir, aynı zamanda, Batı sisteminin barbarlığının ve vahşetinin manifestosudur. Marx, zalim Batı toplumlarının baskı, korku ve şiddet içeren doğasını en doğru tahlil edenler arasındadır. Marx'ı, işçi sınıfının lideri, sosyalizmin öncüsü ve komünist toplum kuramcısı olarak değerlendirmekten ziyade, onu haydut Batı'nın radikal eleştirmeni ve Batı barbarlığının teorisyeni olarak değerlendirmek belki daha doğru olur.

3. BÖLÜM

BATI'NIN HAKİKİ ELEŞTİRMENİ OLARAK FRIEDRICH NIETZSCHE

"Dinin sel suları, geride bataklıklar veya durgun gölcükler bırakarak geri çekilmekte; uluslar bir kez daha olabilecek en düşmanca tarzda birbirlerinden uzaklaşmakta ve birbirlerini katletmek için yanıp tutuşmaktadırlar. Ilımlılık olmaksızın ve körce bir laissez faire yaklaşımıyla peşinden gidilen çeşitli bilgi alanları tüm sağlam inançları parçalayıp dağıtmaktadır; eğitimli sınıflar ve devletler son derece aşağılık bir parasal ekonomi tarafından hızla ortadan kaldırılmaktadır. Dünya daha hiçbir zaman böylesine dünyevi, böylesine sevgi ve iyilik fakiri olmamıştır" (Friedrich NIETZSCHE, **Eğitimci Olarak Schopenhauer: Çağa Aykırı Düşünceler III**, s. 36-37).

Friedrich Wilhelm Nietzsche, gittikçe barbarlaşan çağımızın sosyo-politik atmosferini ve kültürel dokusunu anlamamıza katkısı olan bir filozoftur. Barbar çağımızın düşünce dünyası ve sosyolojisi[1] için ciddi bir tanıktır. Vahşi Batı'yı tahlil etme noktasında Nietzsche'yi referans almak, metinlerine göndermeler

[1] Sosyolojik metinlerde Nietzsche'den söz etmek, onun fikirleri üzerine söz söylemek, pek alışagelmiş bir şey değildir. Sosyologların çoğu, Nietzsche ile ilgili konuşmaktan hoşlanmazlar. Oysa Nietzsche, sosyolojinin temel inceleme alanı modernliği bütün yönleriyle tahlil edenlerin başında gelir. Bugün, modernlik konusunda görüşlerine en çok başvurulan filozoflardan biri olan Nietzsche'nin sosyolojik teoride hak ettiği yeri almaması önemli bir sorundur.

yapmak ve "yeniden okumak" gerekir. Her ne kadar "Heidegger, Nietzsche'nin Batı uygarlığına ilişkin sürekli bir sorgulamayla okunması gerektiği konusunda uyarıda bulunsa"[2] da, bu doğru bir uyarı değildir. Çünkü "Nietzsche, çağdaş uygarlığın her görünümünden, özellikle de Almanlarınkinden – bu okuyanı sıkıntıya sokan bir şeydir- nefret eder gibidir."[3] Bana göre Nietzsche'nin en önemli tarafı, Batı uygarlığına dönük eleştirel değerlendirmeleridir. Nietzsche okumaları, bu çerçevede yapılmalıdır.

Sosyoloji açısından pek fazla okunmayan Nietzsche[4], Batı uygarlığını, modernliği, modern zamanların ruhunu ve modern çağı anlamak, onların yol açtığı sorunları doğru idrak etmek için büyük bir isimdir. Çünkü Nietzsche, Batı uygarlığının akıldışı özelliklerini ilk fark edenlerin başında gelir. Bu bağlamda "Lukács'a göre, Nietzsche, emperyalizm çağında kentsoylu kültürün içine düştüğü usdışıcılığın bir aşaması sayılmalıdır. Nietzsche, yirminci yüzyılın ilk yarısının öncü sanat akımları gibi, kentsoylu kültürün bu usdışı bunalımının basit bir belirtisi olacaktır."[5] Nietzsche, modernlikle öne çıkan aklın yarattığı bunalımı kavramak bakımından önemlidir. "Günümüz toplum felsefesinde, modern kültürün derin sorunlarını yansıtan büyük bir bunalım söz konusu. Bu bunalım, bir ölçüde, usun kendi buna-

---

[2] DERRIDA, Jacques; **Nietzschelerin Şöleni**, Derleyen ve Çeviren: Ali Utku ve Mukadder Erkan, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 156.

[3] TANNER, Michael; **Düşüncenin Ustaları: Nietzsche**, Çeviren: Çetin Türkyılmaz, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 15.

[4] Georg Stauth ve Bryan S. Turner'ın **Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş** (Çeviren: Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005) metni, Nietzsche'yi sosyolojik açıdan okuyan önemli bir çalışmadır. Turner, söz konusu kitabın Türkçe basımına yazdığı "önsöz"de şöyle demiştir: "*Nietzsche'nin Dansı* felsefeye ya da kültür çözümlemesine bir katkıdan daha ziyade özellikle toplumbilime yapılmış bir katkı olarak okunmalı" (s. 20).

[5] VATTIMO, Gianni; **Nietzsche ile Diyalog**, Çeviren: Durdu Kundakçı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 179.

lımı. Usçu tasarının sonunun geldiğinden ve modernliğin çöktüğünden söz etmek artık olağanlaştı. Avrupalı bilincin bu dönüşümü, açıkça Nietzsche'nin felsefesi ve genel görüşleriyle tanımlanır oldu."[6]

Nietzsche, modernliğin akıldışılığının yanı sıra, ruhsuzluğunu, dogmatikliğini, entrikalarını, hasetliğini, yanılgılarını, yapaylığını, kısırlığını, sıkıntılarını, aşırılıklarını, sabitleştirici, köleleştirici, iç karartıcı yönlerini, haysiyetini yitirmiş düşkün ve küçük insanları merkeze alışını ortaya koyduğu için önemli bir şahsiyettir.

Nietzsche, Batı dünyasını, onun neliğini ve yüzyıllardır yapıp ettiği kötülükleri gözler önüne sermiştir. Batı'nın barbarlığın kalesi olduğunu çok net bir biçimde göstermiştir. Batı'nın sistemine, bütün değerlerine, olumlu olarak sunulan her şeyine, her türlü *iyi*sine saldırmıştır. Batı sistemini sarmalayan aydınlanma, pozitivizm, modernite, rasyonalite ve ilerleme söylemlerine savaş açmıştır. "Nietzsche, çelik gibi bir eleştirel yetenekle, döneminin çok fazla yüceltilen anlayışlarını sarstı: rasyonalistlerin dindar 'ilericiliğini', pozitivist tarihselciliği, felsefe akademisini, burjuva sanatını... Her şeyden öte, tıpkı bizimkinde olduğu gibi o dönemde de baş tacı ve baş belası olan ilerleme ve modernlik mitiyle çatışmaya girdi."[7]

Nietzsche'ye göre, Batı uygarlığı, "ezilenlerin, gasp edilenlerin, kötü muameleye maruz kalanların, sürüklenerek çekip götürülenlerin, satılanların"[8] dünyasıdır. Batı merkezli dünya, "sert, soğuk, gaddar, hissiz ve vicdansız, her şeyi unufak eden

---

[6] STAUTH ve TURNER, **Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş**, s. 27.

[7] SAVATER, Fernando; **Nietzsche'nin İdeası**, Çeviren: Saliha Nilüfer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 33.

[8] NIETZSCHE, Friedrich; **Aforizmalar**, Çeviren: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 207.

ve kanla boyayarak oluşan bir dünyadır."[9] Batı uygarlığı, haksızlık, adaletsizlik, eşitsizlik ve insanlık dışı faaliyetler üzerine inşa edilmiştir. Batı, barbardır. Batı'nın vahşiliği, yaptığı vahşetler ve haksızlıklar, onu çok büyük çelişkilerle ve açmazlarla karşı karşıya bırakmıştır. Zaten, "nerede haksızlık hüküm sürerse, orada keyfilik, düzensizlik, çelişki olur."[10]

Nietzsche, Batı'nın, zıtlıkları ve çelişkileri bünyesinde ihtiva ettiğini, sisteminin sakat, hasta ve çöküşün eşiğinde olduğunu, daha 19. yüzyılda bildirmiştir. Nietzsche'ye göre, "Avrupa hastadır."[11] Batı, tedavisi mümkün olmayan amansız bir illetin pençesinde debelenip durmaktadır. Batı'nın pis hastalığı gittikçe ağırlaşıyor. Batı, hastalıkları yüzünden yakında ölüp gideceğe benziyor. Nietzsche'nin dediği gibi, "Avrupa ağır bir biçimde hastadır. Her tarafta çöküş ve tükeniş engellenmesi mümkün olmayan bir biçimde ilerliyor."[12]

Çöküşün, kargaşanın ve bunalımın eşiğindeki modernliğin kalesi Batı ve onun günümüzde insanlığın tamamına dayattığı *tekçi/merkezci/totaliter*[13] sistem (meselâ, küreselleşme gibi),

---

[9] **A.g.e.**

[10] NIETZSCHE, Friedrich; **Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe**, Çeviren: Nusret Hızır, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 35.

[11] NIETZSCHE, Friedrich; **Şen Bilim**, Çeviren: Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2003, s. 62.

[12] NEBİL, Ahmed; TEVFİK, Baha ve SÜLEYMAN, Memduh; **Nietzsche Hayatı ve Felsefesi**, Günümüz Türkçesine Çeviren: Burhan Şayli, Karşı Kıyı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 109.

[13] "Çağdaş", "modern", "demokratik", "gelişmiş" ve "ileri" olarak nitelendirilen Batı dünyası, esasında barbar bir dünyadır. İnsanlar, Batı'nın büyük şiddet ve terör olaylarına, korkunç savaşlarına, katliamlarına ve barbarlıklarına tanıklık etmektedirler. Ancak, kapitalist emperyalist Batı, kendi sistemini, düşün dizgesini, yapıp ettiklerini, ürettiklerini ve kısaca inşa ettiği her şeyi, bugün dünyaya hakikat olarak dayatıyor. Batı kendisini tek hakikat gibi ortaya koyuyor. *Tekçi/birlikçi* karşıtı olan Nietzsche ise, daha çok *parça*ya/*çoğul*a gönderme yapmıştır. Zaten, Nietzsche'nin günümüzde popüler olmasının önemli nedenlerden biri, onun toptancı, merkezci, birlikçi ve aşırı hakikatçi görüşlere karşı çıkmasından kaynaklanmaktadır. Nietzsche, tümleyici ve *biri* referans alan söylemleri *parça*lamak eği-

limdedir. Nietzsche, birlik yerine çoğula ve tekile önem vermiştir. Hatta Nietzsche, Tanrı fikri *biri* çağrıştırdığı için ona da karşı çıkmıştır. Nietzsche'nin "bir olan Tanrı fikrini, yani Birlik tanrı fikrini kapı dışarı etmesi" [BLANCHOT, Maurice; "Nietzsche ve Parçalı Yazı", Çeviren: Ömer Aygün, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 81] görüşünü bu çerçevede düşünmek gerekir. Ona göre, *bir*, soysuzlaşmış ve bozulmuştur (NIETZSCHE, Friedrich; **Tragedyanın Doğuşu**, Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s. 142). İşte, bu yüzden Nietzsche, "'ben' ikiyim" ya da "'Nietzsche' ikidir", demiştir (ZUPANČIČ, Alenka; **En Kısa Gölge, Nietzsche'nin "İki" Felsefesi**, Çeviren: Seyhan Bozkurt, Encore Yayınları, İstanbul, 2005, s. 31). Nietzsche'ye göre, dünya "sonsuz yorumlamalara" ya da perspektiflere izin verir. Bu nedenle Nietzsche, Bire'e karşı Çok'tan yana olmuştur. Ona göre, önemli olan bütünden ve bütünlükten kurtulmaktır. Evreni ufalamak gerekir (CORCUFF, Philippe; **Siyasetin Büyük Düşünürleri: Siyaset Felsefesinde Eleştirel Güzergâhlar**, Çeviren: Aziz Ufuk Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2008, s. 113). Nietzsche'nin birliğe karşı çoğulculuk fikrini geliştirmesi, onun felsefesinin en önemli özelliklerinden birisidir. Nietzsche, anlamın çoğulculuğunu öne çıkarmış ve adlandırmalardaki aşırı bolluğa gönderme yapmıştır. Nietzsche, "*birin her zaman haksız olduğunu*" ve "*hakikatin ikide başladığını*" (BLANCHOT, "Nietzsche ve Parçalı Yazı", s. 81) iddia etmiştir. Benzer bir biçimde Mevlâna da Nietzsche'den yüzyıllar önce, "herkes, âleme kendi görüş dairesinden bakar. Mavi cam, güneşi mavi gösterir; kızıl cam kızıl. Camların rengi olmazsa beyaz olurlar. Beyaz cam, öbür camların hepsinden daha doğru gösterir, hepsinin de başı, imamı odur", demiştir (MEVLÂNA CELALEDDİN-İ RUMİ, **Mesnevi I**, Çeviren: Veled İzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 190). Nietzsche'ye göre, "bir, hep yanlıştır, hakikat ikiyle başlar. Bir, durumu kanıtlayamaz, oysa ikiye karşı çıkılamaz" (NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 161). Hakikat, imkânsız ve belirsizdir (NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 9), aslında yoktur. "Olaylarda durup kalan pozitivizme karşı 'yani sadece olgular vardır' görüşüne karşı şunu söylemeliyim: Hayır, düpedüz olgular yoktur, sadece yorumlar vardır" (NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 251). Yorumlar derinliğine yapılmalı, derine inilmelidir. "...yorumcunun aşağı inmesi gerekir, Nietzsche'nin deyişiyle, 'iyi bir çukur araştırıcısı' olmalıdır" (FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 5: Büyük Kapatılma**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 50). Nietzsche, hakikatin ve bilginin değerine ilişkin iğneleyici bir sorgulama yapmıştır (NEHAMAS, Alexander; **Edebiyat Olarak Hayat, Nietzsche Açısından**, Çeviren: Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 69). Nietzsche, esas itibariyle, bilgi idealinin ve hakika-

Nietzsche ıskalandığında doğru anlaşılamaz. Kapitalizm, emperyalizm ve faşizm olarak Batı sistemi, savaşa dayalıdır. İçinde bulunduğumuz Batı merkezli küreselleşme çağı, savaşların çağıdır. Bunu ilk fark edenlerin başında, 1844-1900 yılları arası yaşamış olan Nietzsche gelir. Nietzsche, 20. yüzyılı kastederek, "yeryüzüne egemen olmak için savaşların başlayacağı zaman geliyor"[14], "küçük politika zamanı geride kaldı: Gelecek yüzyıl, yeryüzünü ele geçirme kavgasını getirecektir; -büyük politikaya zorlayacaktır"[15], demiştir.

---

tin keşfinin yerine, *yorumlama*yı ve *değerlendirme*yi koymuştur (DELEUZE, **Nietzsche**, s. 19). Nietzsche'nin hakikati keşfetme gibi bir tasası bulunmamaktadır. Aslında, hakikat denen bir şeyden de söz edilemez. Nietzsche'ye göre, ne kadar göz var ise, o kadar da hakikat vardır, yani esasında hakikat yoktur. Hiç bir bakış açısı, hakikati bildiğini iddia edemez. Çünkü öyle bir şey yoktur [İNAM, Ahmet; "Türkiye'deki Bir Nietzsche'den Devşirilebilecekler Üstüne", NIETZSCHE, Friedrich; **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı** (iç.), Çeviren: Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 14]. Nietzsche'ye göre, "aynı metin sayısız yoruma izin verir: 'doğru' bir yorum yoktur" [Aktaran; ARUOBA, Oruç; "Nietzsche'yi Anlamak", **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 267]. O, "her şey yanlıştır" ve "hiçbir şeyin anlamı yoktur" (NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 21), "her şeyin hiçbir anlamı yoktur" (NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 326) görüşündedir. Nietzsche'ye göre, "her varlık doğrudur ya da değildir, ikisinde de eş durum görülebilir" (NIETZSCHE, **Tragedyanın Doğuşu**, s. 59). Nietzsche, bilimle ilgili kanaatleriyle, her kategoriden profesyonel bilgine saldırmıştır. O, pozitivistlerden, materyalistlerden ve idealistlerden aynı derecede uzak kalmıştır (ÇESTOV, Lev; **Nietzsche ve Tolstoy'da İyilik Fikri**, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2007, s. 109). Çünkü Nietzsche'ye göre, onların bakış açıları ve doğruları sabittir, hiçbir zaman değişmez. Oysa Nietzsche, şöyle demiştir: *"Derisini değiştirmeyen yılan çürür. Bu sebepten dolayı bakış açılarını değişiklikten alıkoyan zihinler de ölür: onlar durağanlaşmış zihinlerdir"* (Nietzsche'den aktaran; WOLF, Abraham; **Nietzsche'nin Felsefesi**, Çeviren: Sebahattin Çevikbaş ve H. Subhi Erdem, Babil Yayınları, Erzurum, 2003, s. 62).

[14] NIETZSCHE, **Aforizmalar**, s. 70.

[15] NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 113.

Nietzsche, 20. yüzyılda Batı'nın dünyayı ele geçirmek için yoğun çaba göstereceğini ileri sürmüştür. Nietzsche, Batı dünyasının savaşı temel paradigma olarak aldığını ve savaşsız yapamayacağını dile getirmiştir. Nietzsche, Batı sisteminin savaşa endeksli olarak var olabileceğini ve yaşayabileceğini iddia etmiştir. Zaten, çağımız da, savaşların hüküm sürdüğü ve tahribatlarını en ağır bir biçimde hissettirdiği bir çağdır. "Klasik savaş çağına girdik; en büyük ölçekte bilimsel, aynı zamanda da popüler savaş (silahlarda, yeteneklerde, disiplinde) çağına girdik."[16]

Avrupa uygarlığının "değerler cetveli" kötü düzenlendiğinden[17] insanlık iyiye doğru değil, kötüye; insan merkezli bir uygarlığa değil, insanlık dışı bir barbarlığa doğru hızlıca yol alıyor. Nietzsche, bu duruma işaret etmiş, uygarlığımızın yeni bir barbarlığa doğru gittiğini ve barbarlık döneminin başladığını bildirmiştir.[18] Dolayısıyla Nietzsche, insanlığın daha iyiye/olumluya doğru gittiğini savunan evrimci ve ilerlemeci görüşe karşı çıkmış, yani Batı uygarlığına dair genel kabulün (Batı sistemi, en iyi, en ideal ve en ileri sistemdir) aksine, modernliğin ve onun arka planında yer alan aydınlanmanın korkunçluğunu ve yeni bir barbarlık olduğunu ileri sürmüştür: "Yarı çılgınca, ahlâki, hayvanca-taşyürekli, aşırı cinsellikten alınan tada düşkün, daha doğrusu duygusal, kendinden geçirici, *şu gerileticiözü* açığa vuran *gerileme karşısında* Rousseau et ile ruh olmuştu –bütün bu varlık sinsi, ikiyüzlü bir taşkınlıkla şimdi bile *aydınlanmayı* ışıklandırıcı bir görkem içinde, bu aydınlanma ile parlamaya başlayan başa oturttu: gerçekte bu varlığa yabancı olan aydınlanma, kendi kendini yönetiyor; o, bulutlarla geçip gidecek olan bir ışık parıltısı gibi durgundur, uzun bir süredir yalnız kişi teklerini değiştirmekten dolayı kıvançlıdır: Bu ay-

---

[16] NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 240.

[17] NEBİL, TEVFİK ve SÜLEYMAN, **Nietzsche Hayatı ve Felsefesi**, s. 93.

[18] NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 1: Özgür Tinliler İçin Bir Kitap**, s. 234-235; NIETZSCHE, **Seçilmiş Düşünceler (Denemeler)**, s. 77.

dınlanma, pek yavaş da olsa, ulusların törelerini, kuruluşlarını olsun değiştirmiş olabilseydi. Oysa şimdi güçlü, birdenbire ortaya çıkan bir varlığa bağlıdır, aydınlanmanın kendisi bile varlıkla güçlüdür, birdenbiredir. Onun yıkıcı korkunçluğu, büyük gerileme yönelişine yol açan kurtarıcı, ışıklı yararlılıktan daha devce olmuştur."[19] Nietzsche'ye göre, aydınlanma ve onun pratiği olan modernlikle birlikte insanlık ilerlememiş, geriye doğru gitmiştir. Batı, aydınlanma öncesi dönemden daha geridedir. "İnsanlık, bugün inanıldığı gibi, daha iyiye ya da daha güçlüye ya da yükseğe doğru bir gelişme göstermemektedir. 'İlerleme', modern bir düşüncedir yalnızca, yani, yanlış bir düşünce. Bugünün Avrupalısı, değerlilik bakımından, Rönesans Avrupalısının fersah fersah altında kalır; ileriye doğru gelişme, herhangi bir zorunlukla, yükselme, yücelme, güçlenme değildir hiç de."[20] Batı, gerileme halinde bir âlemdir[21] ve gittikçe de gerilemektedir. Batı'nın gerilemesi, çok hızlı bir biçimde devam etmektedir. Ceberut Batı bu durumu durdurmaya muktedir değildir. "Bizim bütün Avrupa kültürümüz uzun süreden beri otuz yıldan otuz yıla büyüyen gerilimin bir işkencesiyle, tıpkı bir felaketin doğrultusunda son hızla yol almaktadır. Tedirgin, cebren ve güç kullanarak, aşırı bir acelelikte: Tıpkı, yolunun sonuna gelmek isteyen ve artık düşünmeyen ve kendi üzerine düşünmekten korkan bir ırmağa benzemektedir."[22] Batı'nın barbarlığa ve insanlık dışı yöne kayışında, insanlığa "eşitlik, özgürlük ve kardeşlik" getirdiğini iddia eden burjuva devrimlerinin, özellikle de Fransız Devrimi'nin payı büyük olmuştur. Bu bağlamda, Nietzsche, Fransız Devrimi'ni insanlığın ilerlemesine vesile olan büyük devrimlerden biri olarak değerlendirmemiş, aksine Batı'nın çöküşünün/gerilemesinin ve Batı insanının sü-

---

[19] NIETZSCHE, Friedrich; **Gezgin ile Gölgesi**, Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu, Broy Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 99-100.

[20] NIETZSCHE, Friedrich; **Deccal: Hristiyanlığa Lanet**, Çeviren: Oruç Aruoba, Hil Yayın, İstanbul, 1995, s. 15.

[21] NIETZSCHE, **Seçilmiş Düşünceler (Denemeler)**, s. 76.

[22] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 19.

rüleşmesinin faturalarından birisini ona çıkarmıştır. "Asayı törenle, 'iyi insanların' (koyunların, eşeklerin, kazların, sağaltılmayacak ölçüde yüzeysel yaygaracıların, 'modern düşünceler'in tımarhanesi için olgunlaşmamış olanların) eline veren, Fransız Devrimi oldu."[23] Kısaca Nietzsche, Batı sisteminin ilerlemeci olarak tasvip edilen doğasının geriletici olduğunu, Batı'da *ilerleme* adına yapıp edilenlerin *gerileme*ye kaynaklık ettiğini ileri sürmüştür. Böylece, Nietzsche, Batı'nın üstü sürekli örtülen ve saklanmaya çalışılan gerçek doğasını açığa çıkarmıştır.

Nietzsche, Batı sistemine ve kültürüne ilişkin olarak "çoban", "kaçak" ve "soytarı" gibi nitelemeler yapmıştır. Vicdan azabı çekmekte güçsüz olan modern bilinci eleştirmiştir.[24] Batı uygarlığından ürpermiş, ona karşı bir tiksinti duymuştur. Batı'dan, insanlık dışı yönlerinden, özellikle de ahlâksızlığından dolayı nefret etmiştir. Batı merkezli dünyadan ıstırap duymuştur. "Biz dünyanın gidişinin hiç tanrısal olmadığını; onun insan ölçütlerine göre bile ussal, acımalı, ya da adil olmadığını anlayarak soğuduk, katılaştık. İçinde yaşadığımız dünyanın tanrısal olmadığını, ahlâkdışı olduğunu, 'insanlık dışı' olduğunu pek iyi biliyoruz."[25]

Batı sistemi, dünyaya düşmanlıklar getirmiş, kitlesel katliamlara imkân tanımıştır. Kapitalist düzen neticesinde dünya bir kan deryasına dönüşmüştür. Nietzsche, dünyayı kana boyanan mülkiyete, özellikle kapitalist sistemdeki özel mülkiyete karşı çıkmış ve onu tehlikeli bulmuştur. Mülkiyetin emperyalist savaşlara yol açtığını bildirmiştir. "Mülkiyetinin kendisine sağlayabileceği boş zamanı kullanmasını bilmeyen mülk sahibi, hep sürdürecektir: mülkiyet için çabalamayı: bu çabalama onun eğlencesi, can sıkıntısıyla savaşımında savaş hilesi ola-

---

[23] NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 221.

[24] KLOSSOWSKI, Pierre; **Nietzsche ve Kısırdöngü**, Çeviren: Mukadder Yakupoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 128.

[25] NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 216.

caktır."[26] Kısaca, eninde sonunda "mülk sahip olur"[27] ve savaşlara yol açar. Kapitalist toplum, bunun en açık örneğidir.

Kapitalist toplum, parayı önemseyen ve ona tapan toplum bir toplumdur. Bu toplumdaki bireyler için en kutsal şeylerin başında para gelir. Söz konusu toplumda her şey meta olduğu için paraya sahip olmak, her şeye sahip olmak anlamına gelir. Kapitalist toplumlarda "kitleler parayı tanrılaştırdılar! Çünkü 'para güç, zafer, üstünlük, paye, nüfuz demektir."[28]

Kapitalist toplum, makineye dayanan, makinenin merkezde olduğu bir toplumdur. Bilindiği üzere, kapitalist üretim tarzıyla birlikte Batı, makine çağına girmiştir. Nietzsche de, makinenin insana ve topluma etkilerine, özellikle de negatif tesirlerine ilgi göstermiştir. Bu çerçevede Nietzsche, makine çağının öncüllerinden söz etmiş ve onların olumsuz etkilerine işaret etmiştir. "Basın, makine, demiryolu, telgraf bu çağ öncülleridir, onların bin yıllık sonucunu (ürününü) görmeyi göze alan yok şimdilik."[29] Kapitalist toplumda başta insan olmak üzere her şey makinenin hükümranlığına maruz kalmıştır. Makineyle birlikte insan onun çarkı ve vidası olmuş, insani değerler kaybolmuş ve insanın yabancılaşması en üst seviyeye çıkmıştır. "Artık insan olmanın değil, vida olmanın bir ederi olması, çok yazık!"[30]

Nietzsche, makine/endüstri kültürünün insanı pazarda alınıp satılan meta haline getirdiğini, kabalaştırdığını, yozlaştırdı-

---

[26] NIETZSCHE, Friedrich; **İnsanca, Pek İnsanca 2: Karışık Kanılar ve Özdeyişler**, Çeviren: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, s. 152.

[27] **A.g.e.**, s. 154.

[28] GOYARD-FABRE, Simone; "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", Çeviren: Özge Erbek, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 155.

[29] NIETZSCHE, **Gezgin ile Gölgesi**, s. 114.

[30] NIETZSCHE, Friedrich; **Tan Kızıllığı: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler**, Çeviren: Hüseyin Salihoğlu ve Ümit Özdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 173.

ğını ileri sürmüş ve ona karşı çok tepkili olmuştur. "Endüstri kültürü, şu andaki biçimi ile şimdiye dek varolmuş olan varoluşların en kaba biçimidir. Bu kültürde insan kaba saba gereksinimin eline düşmüştür; yaşamak isteyen, kendini satmak zorundadır; gene de bu gereksinimleri kullananları, işçi satın alanları küçük görür. İşin tuhafı, tanınmayan, ilginç bir yanı olmayan kişilere boyun eğmenin acısının yanında, zorbalar, generaller gibi güçlü, ürkütücü, hatta korkunç kişilere boyun eğmenin acısının sözü bile olmaz. Endüstrinin bütün tanınmış kişilerinin neliği budur. İşçinin gözünde işveren, insanlığın, bütün bu sefalet üzerinden vurgun vurmayı düşünen kurnaz, kan emici köpeğidir."[31] Nietzsche, makine/endüstri kültürünün insanın ruhuna sıkıntı verdiğini ileri sürmüştür: "Tekdüze çalışır makine- zamanda bir karşı etki doğurur; boyuna değişen avarelere susmayı öğreten kuşkulu bir sıkıntı verir ruha."[32]

Makineleşme sürecinde insani varlık kaybolmuştur. Nietzsche, makine çağının korkunçluğuna işaret etmiş, onun yarattığı aceleci, telaşlı, huzursuz ve tedirgin insan tipinin eleştirisini yapmıştır. Nietzsche, acımasız makineleşme sürecinde insanın kendisini koruması, yeniden huzurlu olması ve düşünmesi gerektiğini bildirmiştir. Nietzsche, makine çağının tuzaklarından kendini koruyabilmiş çok az insanın olduğunu iddia etmiştir. Nietzsche, *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine* kitabında bu konuya vurgu yapmıştır: "Bu kitap, huzurlu okuyucular içindir, yani şu makineleşmiş çağımızın baş döndürücü telaşına henüz kapılmamış ve henüz çağın çarkları arasında ezilmekten bir ibadet tadı almayan insanlar için -yani pek az insan için! Bu kimseler ise her şeyin değerini zaman tasarrufu ya da zaman öldürmeye göre biçmeye alışamıyorlar, bunların henüz 'vakti var'; bunlara henüz izin var, kendilerini suçlamadan günün güzel saatlerini ve verimli ve güçlü anlarını seçip kültürümüzün geleceği hakkında düşünmeye; bunlar, *meditatio*

---

[31] NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 68.

[32] NIETZSCHE, **Gezgin ile Gölgesi**, s. 99.

generis futuri içinde, yani günlerini hakikaten yarar sağlayan, saygın bir biçimde yaşadıklarına inanabilirler bile."[33]

Kısaca modern çağda, kapitalist üretim tarzı ve onun makineleşme süreci sürekli bir biçimde sıkıntılar üretmiştir. Modern dünyanın çarkları ve dişlileri arasına sıkışan insan acze düşmüş ve ezilip yok olmuştur. "Küçültme, acıya elverişlilik, tedirginlik, acelecilik, kalabalık sürekli olarak artmaktadır. Bütün bu hay huyun öyle adlandırılan 'uygarlığın' gözler önünde *canlandırılması* giderek daha kolaylaşmaktadır, öyle ki birey bu muazzam makineleşme karşısında acze düşmekte ve kendisini *tabi kılmaktadır.*"[34]

Nietzsche, modernlikle birlikte, kitlelerdeki genel bir zayıflamaya, özellikle de endüstrinin ve tekniğin yol açtığı çürümeye, kısaca endüstriyel köleliğe ve sürücülüğe işaret etmiştir. Nietzsche, gezegensel bir sürüye indirgenmiş, aynı saçmalıkları koro halinde "meleyen" bir insanlığa dikkat çekmiştir.[35] İnsan, ağır ağır düşlemsel bir hayvan haline getirilmiştir.[36] "Önünde yayılan sürüyü gözle bir: Ne dünü bilir ne bugünü, bir o yana sıçrar bir bu yana, yer, uyur, geviş getirir, yeniden sıçrar, sabahtan akşama, bugünden öbür güne, kısacık yaşamının haz ve acılarıyla bağımlı, an'ın tepeciklerinde yaşar durur, bu yüzden de ne bir üzüntü, ne de bir bıkkınlık duyar."[37] Nietzsche, Batı uygarlığının yozlaşmaya kaynaklık ettiğini bildirmiştir. Ona göre, yozlaşmanın işaretleri şunlardır: Tembellik, yoksulluk, canilik, erdemsizlik, yiyicilik, ikiyüzlülük, histeriklik, anlamsızlık,

---

[33] NIETZSCHE, Friedrich; **Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine**, Çeviren: Gürsel Aytaç, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11-12.

[34] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 36.

[35] EDELMAN, Bernard; "Nietzsche: Kayıp Bir Kıta", Çeviren: Ferhat Taylan, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 57-59.

[36] NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 41.

[37] NIETZSCHE, Friedrich; **Tarih Üzerine (Çağa Aykırı Düşünceler'den)**, Çeviren: Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s. 61.

kötümserlik, bitkinlik, nihilizm, irade zayıflığı, tahrik edici maddelere (alkole aşırı düşkünlük gibi) ihtiyaç vb.[38]

Nietzsche, modern Batı insanının kötülük dolu doğasını ve ana karakterlerini gözler önüne sermiştir. Nietzsche, Türk toplumunda çok kutsanan ve insanımıza model olarak dayatılan "modern insanı" doğru teşhis etme noktasında kilit konumdadır. "Nietzsche'nin modern insanı, o nev'i şahsına münhasır ayrık otu, boş bakışlarla geçmişten bugüne dek olup biteni izleyen, aşırı uyarılmış, pasif bir seyircidir. Öteki kültürlerin başarılarının istif edildiği bir depoya dönmüş olan modern insan, 'gerçek şeyleri ciddiyetle ele almak'tan aciz hale gelmiştir."[39] Modern insan, ne olduğunun bilincinde olmayan, kendi varoluşsal/varlıksal nedeninin farkına varamayan ve ne yapıp ettiğini düşünmeyen bilinçsiz bir mahlûktur. "Modern insan mı?- 'Ne ettiğimi bilmiyorum; ne ettiğini bilmeyen her şeyim ben' diye iç geçirir modern insan... Bu modernlikti bizi hasta eden, - tembel barışlar, korkak tavizler, modern Evet ve Hayır'ın bütün erdemli kirliliğiydi."[40] Nietzsche, haklı olarak, modern insanın yapıp ettikleri yüzünden, insanın insandan nefret eder hale geldiğini, Batı'nın pis kokmaya ve kokuşmaya başladığını vurgulamıştır. "Bugün *bizim* insana karşı nefretimizi ne oluşturur? Çünkü biz insandan *acı çekiyoruz*. Bundan kuşkulu değiliz. Bize acı veren korku değildir. Artık insandan korkmamıza mahal yok. Daha doğrusu 'insan' denilen solucanın ilk planda tutulmasıdır ve pıtrak pıtrak kaynaşmasıdır; 'ehli insanın' şifa bulmaz- sıradan ve can sıkıcı insanın tarihin anlamı, tepe noktası ve hedefi, 'daha yüksek insanlar' olarak duyulmasının öğrenilmesidir bize acı veren. Onun kusurlu yaratılanların, hastalık çekenlerin, yorgunların, hayatını bitirmiş olanların bolluğunu

---

[38] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 39; NIETZSCHE, **Aforizmalar**, s. 27.

[39] BERKOWITZ, Peter; **Nietzsche: Bir Ahlâk Karşıtının Etiği**, Çeviren: Ertürk Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 68.

[40] NIETZSCHE, **Deccal: Hristiyanlığa Lanet**, s. 13.

uzakta hissettiği zaman, evet belirli bir hakkı vardır böyle hissetmesi için. Avrupa, bugün bunlarla pis kokmaya başlamıştır."[41]

Modernlikle birlikte insani varlık yok olmaya başlamıştır. Modern çağda insan denen yaratık ortadan kaybolmuş ve ondan söz etmek güçleşmiştir. Aklın kendisini sorgulayan Nietzsche de, modern dünyada bireylerin zihinlerinin iğdiş edildiğini, onların en ciddi ve en güç problemlerle çevrildiğini bildirmiş[42], modern insanın hasta insan olduğunu ileri sürmüştür. Batı'da insanlar, modernlik yüzünden hasta olmuştur. Batı toplumu, yani kapitalist toplum hasta düşmüştür; içini kaplayarak yiyip tüketen kangren yüzünden kansız kalmış bir hastanın solgun görünümüne bürünmüştür. Batı toplumu, Nietzsche'nin dediği gibi, *ölüler evi*ne dönüşmüştür.[43] "Aslında Batı 'uygarlığı', gevşemişliği yüzünden, bir tükenmişler toplumu ortaya çıkarmakla kalmaz, berbat soyaçekiminden dolayı, İngiltere'den ve 18. yüzyıldan gelen modern düşüncelere düşkün olan meleyen koyunların, eşeklerin ve kazların oluşturduğu bir kalabalığa benzer."[44]

Batı uygarlığı, sıradan, riyakâr, ödlek, ortalama, sürü ve alelade insan tipi üretmiştir. Bu insan tipi, zayıftır, kolay aldatılabilir ve kolayca mahvedilebilir. Onlar, ruhen de itaatkârdırlar ve ayrıca asla yaratıcı değildirler.[45] Sürü hayvanı olan bu insanlar, birbirleriyle anlaşır ve ittifak kurarlar. Ancak, onların kendilerini yönetme yetenekleri olmadığı için "çoban"a ihtiyaçları

---

[41] NIETZSCHE, **Aforizmalar**, s. 208.

[42] NIETZSCHE, Friedrich; **Bilim ve Bilgeliğin Savaşı**, Çeviren: Ümit Özdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990, s. 27; NIETZSCHE, Friedrich; **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı**, Çeviren: Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 114; NIETZSCHE, **Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine**, s. 83.

[43] GOYARD-FABRE, "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", s. 154.

[44] A.g.m., s. 154.

[45] NIETZSCHE, **Aforizmalar**, s. 143.

vardır.[46] Sürü insanı, sıradan insandır. Nietzsche, sıradan kişilerin gereksiz birer hırdavat olduklarını ileri sürmüştür.[47] "Sürü insanı -sözüm ona- 'barışsever', 'köşesiz', 'iddiasız', 'saygılı', 'yiğit', 'dürüst', 'sadık', 'güven dolu', 'fedakâr', 'anlayışlı', 'yardıma hazır', 'çalışkan', 'asketik'tir, 'başkalarının haklarına saygı gösterir', 'söz dinler', 'kıskanmaz', 'çıkarının peşinde koşmaz.' Ama bütün bu özellikleri ve bu türlü tutumu, sürünün teklerine, kendi gibilerine, bu sözlere aynı anlamı veren kendi gibilerine karşı böyledir. Bütün bu özellikler ancak sürünün içinde 'işler'. Sürünün dışında olan, kendi gibi olmayanlara karşı ise düşman, egoist, acımasız, amansız, ölçüsüz, iddialı, yırtıcı, korkak, eğri ve kıskançtır; kendini gizler, öç almak ister, onlara boyun eğdirmek ister, onlara karşı 'dürüst' değildir."[48] Özü itibariyle Nietzsche, sürü insanını "lüzumsuz", "marazlı", "hasta", "dünya-bezgini", "ayak takımı", "*kin* insanı", "pazar yerinin sinekleri" ve "örümcek" olarak nitelemiştir.[49]

Batı uygarlığında "tekbiçimcilik yayılmaktadır; herkes vasat bir düzeyde eşitlenmektedir."[50] Modern dünyada insanlar birbirinin benzeri olmuş, aynılaşmış ve koyun sürüsüne dönüşmüştür. Nietzsche'nin dediği gibi, çöl büyümüştür:

"Çöl büyür: vay haline içinde
çöl saklayanın..."[51]

---

[46] **A.g.e.**, s. 191.

[47] RUSSELL, **Batı Felsefesi Tarihi 3: Yeniçağ**, s. 119.

[48] KUÇURADİ, İoanna; **Nietzsche ve İnsan**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 33-34.

[49] BAYKAN, Fehmi; **Nietzsche'nin Felsefesi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 97.

[50] GOYARD-FABRE, "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", s. 154.

[51] NIETZSCHE, **Dionysos Dithyrambosları**, s. 27. Nietzsche'nin bu ünlü vurgusu, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**'te ise, "çöller büyüyor: vay haline gizleyenin!" (s. 357) şeklindedir.

Modern dünyada insan soysuzlaşmış ve her alanda büyük açlık çekmiştir. "Soysuzlaşmış bir kültür insanı! Kültür için doğmuş, ama kültürsüzlüğe eğitilmiş! Çaresiz barbar, günün kölesi, anın zincirine vurulmuş ve açlık çekiyor -ebediyen açlık!"[52]

Modern Batı'da insanların hastalanmasında ve soysuzlaşmasında devletin rolü büyük olmuştur. Devlet söylemine ilişkin olarak Nietzsche, deliliğin eşiğinde, "ben dinamitim"[53], demiştir. Nietzsche, devleti, "siyasi canavar" olarak görmüştür.[54] Nietzsche'nin modern devlete ilişkin eleştirileri oldukça serttir: "Bütün soğuk canavarların en soğuğuna devlet denir. Soğuk soğuk yalan söyler o ve ağzından şu yalan sürüne sürüne çıkar: 'Ben, devlet -ulusum ben.' Yalan! ...devlet bütün iyilik ve kötülük dilleriyle yalan söyler, ne söylese yalandır, nesi varsa hepsi çalmadır. Düzmedir onda her şey; çalınmış dişlerle ısırır bu ısırgan. Bağırsakları bile düzmedir onun."[55]

Devlet, insanları baskı altına almak ve korku içinde tutmak için çeşitli ideolojik aygıtlar kullanır. Bu ideolojik aygıtların başında, ordu ve okul gelir. Nietzsche, söz konusu aygıtların ideolojik işlevlerini şöyle izah etmiştir: "Büyük devletlerin yönetimlerinin elinde, halkı kendilerine korku ve itaat içinde bağlı tutmak için iki araç vardır: Birisi kaba, ordu, birisi de ince, okul. Birincinin yardımıyla yüksek tabakaların hırsını ve alçak tabakaların enerjisini, her ikisi de orta ve düşük yetenekte faal ve

---

[52] NIETZSCHE, **Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine**, s. 87.

[53] GOYARD-FABRE, "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", s. 149. Gadamer'e göre, Nietzsche'nin "ben bir dinamitim" sözü, onun doğduğu ve gömüldüğü yerin (Leipzig yakınlarında Röcken köyü) dünya tarihinin yalnızca savaş yapmak için ilgilendiği bir yer olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa ne denli haklı olduğu ortaya çıkar [HORKHEIMER, Max, ADORNO, Theodor W. ve GADAMER, Hans-Georg; "Nietzsche ve Biz", Söyleşi, Çeviren: Işık Ergüden, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 212].

[54] GOYARD-FABRE, "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", s. 150.

[55] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 65.

zinde erkeklere sahip olduğu sürece, kendi yanına çekerler: öteki aracın yardımıyla da yetenekli yoksulluğu, özellikle de orta sınıfların tinsel-iddialı yarı yoksulluğunu kazanırlar."[56] Devlet, toplumdaki her şeyi denetim altında tutmak ister. Nietzsche, devleti büyük bir baskı makinesi gibi görmüştür. Meselâ, devlet makinesi, eğitim makinesi ve akademi üzerinde doğrudan denetim kurar. Nietzsche, devlet makinesinin eğitim üzerindeki baskısını açıklarken, aynı zamanda, modern dünyadaki eğitim sistemini ve akademik dünyayı da çok isabetli bir biçimde tahlil etmiştir: "Çoğu zaman profesör okuyarak konuşur. Genel olarak mümkün olduğunca çok dinleyicisi olsun ister; yoklukta az sayıda öğrenciyle yetinir, ama asla tek kişiyle değil. Konuşan bir ağız ve birçok kulak, yarısı kadar çok sayıda yazan el -akademik gerecin dış görünüşü, budur, üniversitenin eyleme geçmiş eğitim makinesi budur. Ayrıca, bu ağzın sahibi o birçok kulağın sahibinden ayrılmıştır ve bağımsızdır: bu, çift katlı bağımsızlık, coşkuyla 'akademik özgürlük' diye adlandırılır. Üstelik o tek insan -bu özgürlüğü daha da yüceltmek için- neredeyse istediği her şeyi söyler, öteki, istediğini işitir: Ne var ki her iki grubun da arkasında devlet, zaman zaman bu acayip konuşma ve dinleme aygıtının hedef ve amacının kendisi olduğunu hatırlamak üzere dikkatli bir müfettiş edasıyla durur."[57] Bu bağlamda, Nietzsche'nin akademideki doktora sınavına ilişkin anlattıkları ilgi çekicidir: "*Bir doktora sınavından.* -Bütün yüksek öğrenimin ödevi nedir?' -İnsandan bir makine yapmak. 'Hangi araçlarla sağlanacak bu?' -Canını sıkmasını öğrenmeli. -'Bu sonuca nasıl ulaşılır?' -Ödev kavramı ile. 'Bunun modeli nedir?' -Filolog: *İneklemeyi* öğretiyor ya. -'Kusursuz insan kimdir?' -Devlet memuru. -'Devlet memurları için en yüce formülü hangi felsefe verir?' -Kant'ın felsefesi: Kendinde şey

---

[56] NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 2: Karışık Kanılar ve Özdeyişler**, s. 156.

[57] NIETZSCHE, **Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine**, s. 82.

olarak devlet memuru görüngü olarak devlet memurlarının yargıcıdır.-"[58]

Nietzsche'ye göre, devlet, büyük bir puttur, gereksizler için vardır, dolayısıyla da gereksizdir. "Gereğinden arta insan doğuyor: gereksizler için yaratılmıştı devlet! Hele bakın devlet nasıl ayartıyor bu gereksizleri! Nasıl yutuyor, çiğniyor da çiğniyor onları! 'Yeryüzünde benden büyüğü yoktur: düzenleyen parmağıyım ben Tanrının' -böyle böğürür o canavar. Ve yalnız uzun kulaklılar ve kısa görüşlüler değildir diz çökenler! Ah, size de fısıldar ey ulu canlar, karanlık yalanlarını o! Ah, kendilerini harcamayı seven zengin gönülleri bulur çıkarır o! Evet, sizi de bulur çıkarır o, ey eski Tanrıyı yenenler! Siz savaştan yorgun düştünüz, şimdiyse yorgunluğunuz yeni puta yarıyor! Çevresine kahramanlar ve onurlu kişiler dizmek ister o, yeni put! İyi vicdanların günışığında ısınmayı sever o, -soğuk canavar! Siz ona taparsanız, her şeyi verir size, bu yeni put: böylece erdemlerinizin parıltısını ve gururlu gözlerinizin bakışını satın alır. Gereksizleri ayartmada sizi yem olarak kullanır! ... Devlet derim ona herkesin ağı içtiği yere, iyilerin ve kötülerin: devlet herkesin kendini yitirdiği yer, iyilerin ve kötülerin: devlet herkesin ağır ağır kendi canına kıymasına 'hayat' denen yer."[59]

Nietzsche'ye göre, "devlet modern hastalığın en şiddetli göstergesidir."[60] Dünyadaki tahribatlar, yıkımlar, savaşlar, şiddet olayları ve insan kıyımları, sarı canavar devlet yüzündendir. "Yıkılmış ülkeler, tahrip edilmiş şehirler, yabanileşmiş insanlar, kemirici halk nefretleri! Yüzkarası bir doğuş olan devlet birçok insan için sürekli akan zahmet kaynağıdır, sık sık yeniden gelen dönemlerde insan soyunu yiyen meşale- ve buna rağmen kendimizi unuttuğumuz bir ses, gerçekten kahramanca eyleme coşturan bir savaş çağrısı belki de en yüce, en asil şeydir kör ve

---

[58] NIETZSCHE, Friedrich; **Putların Alacakaranlığı**, Çeviren: Hüseyin Kaytan, Akyüz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 65.

[59] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 66-67.

[60] GOYARD-FABRE, "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", s. 150.

bencil kitle için, devlet yaşamının sadece korkunç anlarında büyüklüğün şaşırtıcı ifadesini yüzünde taşıyan!"[61] Sarı canavarın temel dayanağı savaş, yenenleri ise aptal yapar.[62]

Nietzsche'ye göre, yeni bir put olarak modern devletle, insanoğlu büyük bir tehdidin eşiğindedir. Muhtemelen de sarı canavarın yapacağı despotluklar ve olumsuzluklar önlenemeyecektir. Bu bağlamda, Nietzsche, sarı canavarın despotik yönünü gözler önüne sererken, aynı zamanda, modern öncesi dönemdeki puttan onun yerini alan yeni puta doğru dönüşüm sürecini de izah etmiştir: "Atom çağında yaşıyoruz, atomik kaos çağında. Ortaçağ'da düşman güçler, kilise ve onun güçlü etkisi tarafından şu veya bu şekilde bir arada tutuluyor ve belli bir ölçüde birbirlerine dönüştürülüyordu. Bu bağ kopup baskı yavaş yavaş ortadan kalktığında, bu güçlerden her biri diğerine karşı ayaklanır. Reformasyon pek çok şeyin adiaphora olduğunu, dinin hâkim olmaması gereken alanlar olduğunu ilan etti; bu onun kendi varlığını kazanma karşısında ödediği bedeldi - tıpkı, çok daha dindar olan antikite dünyası ile karşı karşıya kalan Hristiyanlığın, kendi varlığını güvence altına alabilmek için benzer bir bedel ödemek zorunda kalmış olması gibi. Bu noktadan itibaren, uçurum giderek derinleşti. Bugün neredeyse yeryüzündeki her şey yalnızca en kaba ve en kötü güçler tarafından, para sahiplerinin egoizmi tarafından ve askeri despotlar tarafından belirlenmektedir. Askeri despotların elinde olan devlet gerçekten de, tıpkı para sahiplerinin egoizmi gibi, her şeyi yeniden kendine göre düzenleme ve o düşman güçleri dengede tutacak bir bağ sağlama girişiminde bulunmaktadır. Yani, devlet insanların daha önce kilise içinde tapındıkları o aynı putlara şimdi kendisi içinde tapınmalarını istemektedir. ...her halükârda bugün, hâlâ Ortaçağın buz tutmuş akıntısı içinde bulunuyoruz: Bu akıntı erimeye başladı ve yıkıcı bir güçle

---

[61] NIETZSCHE, **Bilim ve Bilgeliğin Savaşı**, s. 87.

[62] NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 1: Özgür Tinliler İçin Bir Kitap**, s. 293.

öne doğru atılıyor. Buz tabakaları üst üste yığılmıştır, sellere boğulan tüm kıyılar tehdit altında. Devrim -atomik devrim- muhtemelen önlenemeyecektir."[63]

Devlete hâkim olan siyasal insanın zekâ geriliği Nietzsche'yi daha da şaşkına çevirmiş ve adeta çıldırtmıştır. Bu bağlamda, Nietzsche halka yönelik laf ebeliğindeki bolluğun olduğu bir dönemde Voltaire'den şu alıntıyı yapmıştır: "Ayaktakımı, akıl yürütme işine burnunu soktuğu zaman, her şey kaybedilir."[64] Nietzsche, sarı canavarın yaşama iksiri pozisyonundaki ayaktakımından nefret etmiş ve kötülüklerin çoğunu onun sırtına yüklemiştir. "Hayat bir sevinç kaynağıdır, ama ayaktakımının da içtiği yerde, bütün pınarlar ağılanırlar. ... Onların elinde tatsızlaşır, içi geçer meyvelerin, meyve ve ağacı yerinde duramaz, hepsi kurur onların bakışları altında."[65]

Bir put olarak *Tanrı öldü* ama onun yerine yeni putlar konuldu. Putlar, sürekli olarak çoğaldılar. Hatta Nietzsche'nin dediği gibi, "dünyada gerçekliklerden çok putlar var."[66] Modern dünyada Tanrı'nın yerine yeni put olarak devlet konuldu. Nietzsche'ye göre, bu "yeni put" diğer putlar gibi insanlara hizmet ettiğini ileri sürmüştür. Fakat bu put, insanları tahrip etmiş ve ruhlarını kirletmiştir. "Hangimiz modern oluşumun putlarına ettiğimiz iğrenç hizmet sırasında ellerimizi ve ruhumuzu kirletmedik!"[67]

---

[63] NIETZSCHE, Friedrich; **Eğitimci Olarak Schopenhauer: Çağa Aykırı Düşünceler III**, Çeviren: Cemal Atila, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s. 38-39.

[64] Aktaran; GOYARD-FABRE, "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", s. 156.

[65] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 117.

[66] NIETZSCHE, **Putların Alacakaranlığı**, s. 7.

[67] NIETZSCHE, Friedrich; **Richard Wagner Bayreuth'da: Çağa Aykırı Düşünceler IV**, Çeviren: Mehmet Osman Toklu, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9-10. Luce Irıgaray, **Nietzsche'nin Deniz Aşığı** (Çeviren: İsmail Yerguz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000) kitabında, Nietzsche'ye atfen,

"Yönetim" diyen sarı canavar, tutkuları uyuşturmuş, onların yerine kişisel gevşeklik ve entelektüel maskaralık olan kamuoylarını getirmiştir. Bu uyuşukluğu sağlamak için, duyguları ve düşünceleri yanlış yöne çeviren, sürekli ve kör bir *gürültü*yü, yani basını kullanmıştır. Böylece, yığınlar çürüyüp gitmektedir.[68] Demek ki, Nietzsche, Batı uygarlığındaki propaganda ve kitle iletişim araçları tehlikesini sezmiş, basın için "sürekli kuru gürültü"[69], demiştir.

Kitle iletişim araçları belasının da etkisiyle toplum bir yığına, kitleye ve kalabalığa dönüşmüştür. "Bugün, yığınların günüdür."[70] Kalabalık, Nietzsche'nin "pek çoklar" dediği insanlardır. Bu "pek çoklar", uygarlık ve insanlık üzerinde herhangi bir iz bırakmadan yok olurlar. Onlar, kalabalıkların çoğalmasını sağlarlar. Bir yığın varlığıdırlar. Onlar sayesinde yığınlar artar. Bu insan tipi, sürekli olarak başkalarının ağzıyla konuşur, kendilerine verilenleri olduğu gibi aktarır. Onlar, içine ne konulursa saklanan genç kızların çeyiz sandıklarına benzer.[71] Kalabalık, "bir yamalı bohçadır. Kalabalık –bohçası: Burada her şey birbirine karışmıştır, - erimişi, alçağı, çelebisi, Yahudisi, Nuh'un gemisinden her türlü hayvan."[72]

Yığın, kitle ve kalabalıktan kaynaklı olarak herkes herkesten ve kendisinden uzaklaşmıştır. İnsan, kendini, çevresindeki diğer insanları tanıyamaz ve bilemez olmuştur. Nietzsche'ye göre, herkes kendinden en uzaktadır. Kendisi için hiç de bilen de-

---

"putların hesabını görmenin ve birilerinin çöküşüyle, değerleri daha düşük olan başkalarının doğmasını artık engellemenin vakti gelmedi mi?" (s. 34) diye sormaktadır.

[68] GOYARD-FABRE, "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", s. 159.

[69] NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 2: Karışık Kanılar ve Özdeyişler**, s. 158.

[70] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 345.

[71] EYUBOĞLU, İsmet Zeki; **Nietzsche: Eylem Ödevi**, Broy Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 40, 47-48.

[72] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 286.

ğildir. Herkes, bir bakıma kendisinin en uzağındakidir. Herkes, kendisinden uzaklaşmış ve bir hayalete dönüşmüştür. Böylece, etrafımızda hayaletlere benzeyen şeyler dolaşmaya başlamıştır. İnsanın görünümü tamamıyla aldatıcı bir hayal halini almıştır. İnsan, artık saklanmaya başlamıştır.[73]

Batı sistemi, insanın doğasını bozmuş, onu sakinleştirmiş ve sessizleştirmiştir. *"Uygar, kibar ve görgülü bir adam. Vahşi tabiatını ıslah etmiş, içindeki kurdu kuzuya çevirmiş.* Ve buna ılımlılık diyor. *Bunun asıl adı, vasatlıktır."*[74] Batı uygarlığı, insanları hiçleştirmiş, duygularını alt üst edip yok etmiş ve onları sahte duyguların esiri haline getirmiştir. "Kalabalık kentlerde binlerce insanın nasıl duygusuz bir ifade ile ve telaş içinde geçip gittiklerini izlediğimde, hep şöyle derim: Kendilerini çok kötü hissediyor olmalılar. ... Çünkü hakiki olmayan duygular at koşturmakta ve hiç durmadan onları eğitmektedir ve bunun sonunda sefaletlerini kendilerine bile itiraf etmelerine izin verilmez. Konuşmak istediklerinde uzlaşı kulaklarına aslında söylemek isteyip de unuttukları bir şeyleri fısıldar; birbirleriyle anlaşmak istediklerinde ise, akıl güçleri sanki bazı büyü sözleriyle felce uğratılır, böylelikle de aslında mutsuzluklarını mutluluk olarak nitelendirirler ve bile bile mutsuzlukları içinde birbirine bağlanırlar. Sonunda tamamen değişime uğrayarak hakiki olmayan duyguların köleleri haline dönüşürler."[75]

İnsanın hiçleşmesinde ve kendini yitirmesinde modern kent hayatının rolü büyüktür. Nietzsche, kent hayatına eleştirel bakmıştır: "Ey Zerdüşt, burası büyük kent: Burada hiç bir şey

---

[73] NIETZSCHE, **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı**, s. 21; NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 198; NIETZSCHE, **Eğitimci Olarak Schopenhauer: Çağa Aykırı Düşünceler III**, s. 50; NIETZSCHE, **Richard Wagner Bayreuth'da: Çağa Aykırı Düşünceler IV**, s. 30.

[74] Nietzsche'den aktaran; YALOM, Irvin D.; **Nietzsche Ağladığında**, Çeviren: Aysun Babacan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 268.

[75] NIETZSCHE, **Richard Wagner Bayreuth'da: Çağa Aykırı Düşünceler IV**, s. 34.

bulamaz, her şeyini yitirirsin. Ne diye bu bataktan geçmek istersin? Ayaklarına acı! Kentin kapısına tükürsen de, geri dönsen! Burası yalnızların düşünceleri için cehennemdir: Büyük düşünceler burada diri diri kaynatılır da, ufalıncaya dek pişirilir. Bütün büyük duygular çürür burada: Burada kuru kuru duygucuklar tıkırdar ancak! Ruhun mezbahalarıyla fırınlarının kokusunu şimdiden almıyor musun? Boğazlanmış ruhun buğularıyla tütmüyor mu bu kent? Canların gevşek, kirli paçavralar gibi asıldıklarını görmüyor musun? – Bu paçavralardan da gazete yapıyorlar! Ruhun burada nasıl söz oyununa çevrildiğini işitmiyor musun? Söz yalı kusuyor ruh! - Bu söz yalından da gazete yapıyorlar. Birbirlerini kovalarlar da bilmezler, nereye! Birbirlerini kızdırırlar da bilmezler, neden! Tenekelerini tıngırdatırlar, altınlarını şıngırdatırlar. Üşürler de, damıtılmış sularla ısınmak isterler: Isınırlar da, donmuş ruhlarla serinlemek isterler; hepsi de halk oyu yüzünden sayrı düşmüştür, acılıdır. Bütün tutkular, düşkünlükler burayı yurt edinmiştir. ... Sende aydın ve güçlü ve iyi ne varsa, onların hakkı için, ey Zerdüşt! Bu tüccarlar kentine tükür de, geri dön! Burada kan kirli ve ılık ve köpüklü akar bütün damarlarda: Bu büyük kente, bütün ayaktakımının birlikte köpürdüğü bu büyük çöplüğe tükür! Tıkız canlar ve arık göğüsler, keskin gözler ve yapışkan parmaklar kentine tükür- arsızlar, utanmazlar, yazı ve sözle palavra sıkanlar, azgın tutkulular kentine: - Bütün çürük düşük, tutkulu, kuşkulu, içi geçmiş, sararmış solmuş, hileli şeylerin birlikte kokuştuğu yere: -Büyük kente tükür de geri dön!"[76] Kısaca Nietzsche, kentlerin insan üzerindeki negatif etkisine ve insanı yok edişine vurgu yapmış, "karaktersiz karışık kentlerden nefret ediyorum"[77], demiştir.

Batı toplumlarında anonimlik, kitlesellik, hiçlik ve sürüleşme ekseninde eşitlikler artmış, sıradanlık çoğalmıştır. "Her top-

---

[76] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 207-208.

[77] NIETZSCHE, Friedrich; **Mektuplar 1**, Çeviren: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 157.

lum, insanı, bir biçimde, bir yerde, bir zaman -'sıradan' kılar."[78] Ancak, insanları sıradan kılan, sıradanlaştıran ve ortalama hale getiren toplumların başında, Batı toplumları gelir.[79] Batı toplumları, insanları ortak şeyler etrafında toplayarak ve kendi sistemine dâhil ederek sıradanlaştırmıştır. Oysa bir şeye dâhil olma o şeyi değersizleştirir. Bir şeye dâhil olan, ortak kabulleri olan değersizdir. Bu bağlamda, Nietzsche, *iyi*ye ilişkin şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "'İyi' artık iyi değildir, bir kez kom-

---

[78] NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 188.

[79] İnsan, modern sisteme eleştirel bakmayı öğrenmeli, kendini korumalı, bağımsızlığını ve özgünlüğünü muhafaza etmelidir. "Kendini korumayı bilmeli insan: Bağımsızlığın en zor denemesidir bu" (NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 45). İnsan kendini bilmeli ve kendisine ait olanı sürdürmelidir. Nietzsche, insanlara "kendini bil!" çağrısı yapmıştır: "Bilmiyoruz kendimizi, biz bilenler: Bunun da iyi bir sebebi var. Hiç araştırmadık ki, -nasıl olacak da bir gün *buluvereceğiz* kendimizi?" (NIETZSCHE, **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı**, s. 21). Modern uygarlıkta insanlar yığınların bir parçası olmuş ve kalabalığa karışmıştır. İnsanın bu durumdan kurtulması, kendi olması ve kendine dönmesi bir elzemdir. "Kitlelerin bir parçası olmak istemeyen insanoğlunun yapması gereken tek şey, içinde olduğu rahatlığa son vermektir; ona şöyle seslenen vicdanının sesine kulak versin: 'Kendin ol!' Şu anda yaptıklarının, düşündüklerinin, istediklerinin hiçbiri değilsin" (NIETZSCHE, **Eğitimci Olarak Schopenhauer: Çağa Aykırı Düşünceler III**, s. 10). İnsan, yukarılara çıkmak istiyorsa, kendi bacaklarını kullanmalıdır. Kendisini taşıtmamalı, yabancıların sırtına binmemeli ve onların kafasına güvenmemelidir (NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 339). "Hiç bir merdivenin olmasa bile, kendi başının üstünde tırmanmayı öğrenmelisin: başka türlü nasıl tırmanırsın yukarılara?" (NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 180). Felsefe, insanın kendi omuzuna tırmanma işidir. Kendi omuzuna tırmanma; yani kendini, kendinde olan bir şey olarak arama ve ulaşmağa çalışma, ulaşınca da onu aşma ve ötesine geçme etkinliğidir (ARUOBA, "Nietzsche'yi Anlamak", s. 268). İnsan kendini aşma peşinde koşmalıdır. "Ve hayat kendisi, şu sırrı açtı bana: 'Bak' dedi, 'ben hep kendini altetmesi gereken'im'" (NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 138). Kısaca, Nietzsche'nin "kendini bil" buyruğunu bu bağlamda okumak gerekir (NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 38).

şun onu ağzına alınca. Nasıl olabilirdi 'ortak iyi'? Sözcük kendisiyle çelişiyor. Ortak olabilenin değeri daima azdır."[80] Orta, her yerdedir. Modern insan, çok fazla ortada yaşamaktadır.[81] Çünkü "sürünün içgüdüsü ortayı takdir eder ve orta çapı en yüksek en değerli olarak değerlendirilir."[82] Modern çağda büyük insana yer yoktur. Vasat insan gittikçe üretime doğru yönelen bir toplum içinde kendisini kabul ettirmiştir. Bu insan tipi, kimseye gölge etmez ve tümüyle bireysellikten arınmış bir şekilde hareket eder. Bu insan, niteliğini kaybetmiş, kendisi için dahi tehlikeli olabilecek bir özgürlüğü, düzenin kurulması ve gündelik hayatının sürdürülmesi noktasında bir kenara itmiştir. Vasat insan, kendisine söylenecek iyi sözlere susamış ve "yapmalısın" sözünü emir olarak kabul etmiştir.[83] Nitekim Nietzsche, "Biz Filologlar" isimli yazısında; "insanların çoğu *tesadüfen* bu dünyadadır: Yüksek derecede zorunluluk duygusu hissetmezler. Değişik işlerle uğraşırlar, vasat yeteneklere sahiptirler"[84], demiştir.

Nietzsche'ye göre, insanın vasat hale gelmesinde, sıradanlaşmasında ve hiçleşmesinde, Batı sisteminin kültürel dokusunu oluşturan Hristiyanlık dininin ve ahlâkının etkisi olmuştur. Başka bir deyişle, *lanetli bir filozof*[85] olarak görülen Nietzsche,

---

[80] NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 46.

[81] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 256; NIETZSCHE, **Tan Kızıllığı: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler**, s. 143.

[82] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 156.

[83] CHAIX-RUY, Jules; **Nietzsche Yaşamı ve Felsefesi**, Çeviren: Lerna Çinlemez ve N. Berna Serveryan, Çiviyazıları, İstanbul, 2000, s. 173-174.

[84] GADAMER, Hans-Georg, KUHN, Helmut ve NIETZSCHE, Friedrich; **Edebiyat Nedir?**, Çeviren: Şahbender Çoraklı ve Ahmet Sarı, Babil Yayınları, Erzurum, 2002, s. 92.

[85] Nietzsche, "lanetli" filozofların başında gelir. "Lanetli" filozoflar, genellikle üç özellikleriyle tanınırlar: Aniden kesintiye uğrayan bir yapıt, yaza-

insanı yozlaştıranın ve yok edenin Hristiyanlık ile Batı ahlâkı olduğunu ısrarla vurgulamıştır. İşte, bu yüzden Nietzsche, "Hristiyanlığın en korkunç karşıtlarından birisiyim"[86], demiştir. Horkheimer'ın dile getirdiği gibi, Nietzsche, Hristiyanlığın dünyayı iyileştiremeyeceğini görmüş ve kendi bayrağının üzerine Hristiyanlık karşıtlığını yazmıştır.[87] "Modern zamanların tarihinde Nietzsche, din olarak Hristiyanlığa düşman ilk, belki de tek filozoftur."[88] Nietzsche'ye göre, Batı kültürünün temeli olan Hristiyanlık, bugüne değin insanlığın başından geçen en büyük talihsizliktir, gelmiş geçmiş en vahim türden yüksekten atmadır. Hristiyanlık, her türden insanların döküntü ve ıskarta elemanlarından oluşturulmuş yozlaşmış bir akımdan başka bir şey değildir. Hristiyanlık, insanı ezmiş ve parçalamış, onu adeta

---

rın evrak-ı metrukesi üzerinde tesiri olan suiistimalci, lüzumsuz akraba kalabalığı ve bir sır-kitap [DELEUZE, Gilles ve FOUCAULT, Michel; "Nietzsche'nin Tüm Yapıtlarına Giriş", Çeviren: Işık Ergüden, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 236]. Bu bağlamda Deleuze ve Foucault, şöyle demişlerdir: "1889 başındaki delilik Nietzsche'nin eserini aniden kesintiye uğrattı. Kız kardeşi Elisabeth kendisini eserin otoriter bekçisi ilan etti. Ardında bıraktığı notların bir kısmını yayımlattı. Eleştirmenler Elisabeth'i belki de sahtekârlık yapmaktan çok (tek aşikâr sahtekârlık mektuplarla ilgilidir) eseri saptırmakla suçlarlar: Yahudi düşmanı ve Nazizmin öncüsü bir Nietzsche imgesine destek verdi –en üstün anti-Nietzsche. Yayınlanma açısından asıl sorun, adı *Güç İstenci* adlı bir kitap tasarısıyla uzun süre özdeşleşmiş olan Nachlass'ın yayınıdır. En ciddi araştırmacılar Nietzsche'nin elyazmalarına bütününe ulaşma imkânı bulamadığı sürece, belli belirsiz bildiğimiz şey yalnızca *Güç İstenci*'nin bu şekilde var olmadığı, onun bir Nietzsche kitabı olmadığı, evrak-ı metrukesi içinde gerçekleştirilen ve kökenlerin, tarihlerin, farklı farklı notlandırmaların birbirine karıştırıldığı keyfi bir parçalama sonunda ortaya çıkarıldığıdır. Yaklaşık 400 'not'luk bir çekirdek ve dört bölümlük bir plan etrafında, ilk editörler hayali bir cilt oluşturmuşlardı" (DELEUZE ve FOUCAULT, "Nietzsche'nin Tüm Yapıtlarına Giriş", s. 236).

[86] NIETZSCHE, Friedrich; **Gelecekteki Felsefe**, Çeviren: Ümit Özdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1991, s. 129.

[87] HORKHEIMER-ADORNO-GADAMER, "Nietzsche ve Biz", s. 208.

[88] ÇESTOV, **Nietzsche ve Tolstoy'da İyilik Fikri**, s. 87.

derin bir bataklığa gömmüştür.[89] Nietzsche, "ev hayvanı, sürü hayvanı, hasta hayvan insan: Hristiyan"[90], diyecek kadar ileri gitmiştir.

Batı uygarlığının özünü ve nüvesini teşkil eden Hristiyanlık, insanları yozlaştıran bir dindir. "Hristiyanlık bütün zayıfların, düşkünlerin, nasibi kıtların yanını tutmuş, güçlü yaşamın ayakta duruş koşullarının çelişiğinden bir ideal çıkarmıştır; tinselliğin en üst değerlerinin günahkârlık, sapıklık, ayartılma olarak duyulmalarını öğreterek, tinsel bakımdan güçlü doğalıların bile akıllarını yozlaştırmıştır."[91] Hristiyanlık, sürü hayvanlarının, "her türlü sürünenlerin, yüksekliği olanlara karşı başkaldırışıdır."[92] Nietzsche'ye göre, Hristiyanlık ve onun kurumları, yalancıdır. Nietzsche, kiliseye ilişkin, "bir çeşit devlettir, -en yalancıdır"[93], demiştir. Ona göre, bir Hristiyan'ın ağzından çıkan her söz yalandır; yaptığı her eylem, sahteliktir.[94] Nietzsche, şöyle demiştir: "Benim doğrularım *korkunçtur: Bugüne dek yalana doğru dediler çünkü -Tüm değerlerin yenilenmesi*: İnsanlığın en yüce bir kendine geliş eylemine -ki bende cisim bulmuş, deha olmuştur- taktığım ad budur işte. Talihim böyle istiyor, ilk *namuslu* insan ben olmalıyım, binlerce yıllık yalan dolana karşı duymalıyım kendimi... Yalanın yalan olduğunu duyup... *koklamakla* doğruyu ilk *bulan* ben oldum... Burun deliklerimdedir benim dehâm. Şimdiye dek hiç kimse benim durduğum gibi karşı durmamıştır ya, gene de yadsıyan bir kafanın tam tersiyim ben. Şimdiye dek eşi gelmemiş bir *muştucuyum*; şimdiye

---

[89] NIETZSCHE, **Deccal: Hristiyanlığa Lanet**, s. 79; NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 64; NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 97; NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 1: Özgür Tinliler İçin Bir Kitap**, s. 117.

[90] NIETZSCHE, **Aforizmalar**, s. 60.

[91] NIETZSCHE, **Deccal: Hristiyanlığa Lanet**, s. 15-16.

[92] **A.g.e.**, s. 64.

[93] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 158.

[94] NIETZSCHE, **Deccal: Hristiyanlığa Lanet**, s. 71.

dek kavramı bile olmayan, öylesine yüksek ödevler biliyorum; ancak benimle birlikte umut bağlanıyor gene. Böylece, zorunlu olarak yıkım getirici bir adamım ben. Çünkü doğru binlerce yıllık yalanla kavgaya tutuşunca, kimsenin aklından bile geçirmediği depremler, sarsıntılar göreceğiz; dağ, koyak birbirine karışacak. Siyasa kavramı o gün bir düşünceler savaşı içinde hepten yitip gidecek; eski toplumun tüm siyasal kurumları havaya uçacak; -çünkü yalan üstüne kurulmuş topu da."[95]

Nietzsche'ye göre, Batı sistemi başlangıcından bu yana yalan üzerine kuruludur. "İnsanlığın bugüne dek önemle düşünüp durduğu şeyler gerçek bile değildir, kuruntudur yalnızca; daha sert deyimle, o sapına dek zararlı, hasta yaratıkların bozulmuş içgüdülerinden doğan yalanlardır, - o kavramların topu, 'tanrı', 'ruh', 'erdem', 'günah', 'öte dünya', 'doğru', 'bengi hayat'... Ama insanoğlunun büyüklüğünü, 'tanrısallığını' hep bunlarda aradılar... 'Küçük şeyleri', yani hayatın temel konularını küçümsemeyi öğretmekle, en zararlı insanları büyük insan saymakla yurt yönetiminin, toplum düzeninin, eğitimin tüm sorunlarını ta köklerine dek bozdular."[96]

Nietzsche, Hristiyanlığın yanı sıra Batı ahlâk sistemini de eleştirmiştir. Modern dünyadaki temel sorunlardan birisi, ahlâk ve ahlâkî önyargılardır. Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı* kitabında ahlâk önyargılarının kökenini irdelemiştir.

*İyi*nin ve *kötü*nün kaynağını dünyanın arkasında değil, ahlâksal önyargılarda aramak gerekir. Ahlâk değerlerinin bir eleştirisi yapılmalı ve değerlerin kendilerinin değeri sorgulanmalıdır.[97] Bugüne değin insanoğlunu ahlâklı kılmak adına kullanılan araçların tümü, temelden ahlâksız bir yapıya sahiptir.

---

[95] NIETZSCHE, Friedrich; **Ecce Homo (Kişi Nasıl Kendisi Olur)**, Çeviren: Can Alkor, Say Yayınları, İstanbul, 1993, s. 141-142.

[96] **A.g.e.**, s. 53.

[97] NIETZSCHE, **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı**, s. 26.

Ahlâk, ahlâksızdır ve onu inceleyen ahlâk bilimi de, yüksekten atmadır.[98] Batı ahlâkı, sürüden beslenir ve ona yöneliktir. *"Bugünün Avrupasının ahlâkı sürü hayvanı ahlâkıdır."*[99] Batı'nın ahlâkı, sürü insanının faydasınadır.[100] Şimdiye değin iki temel ahlâk ortaya çıkmıştır. Bunlar, efendi ahlâkı ve köle ahlâkıdır. Bu iki ahlâk, iyi ve kötü temelinde bir ahlâktır. İyi ve kötü ise, soylu ve aşağıyı nitelemiştir. Bu durum, Batı'nın tarihsel sürecine egemen olmuştur. Meselâ, "sıradan insanların yalancı olduğu, bütün Aristokratların temel inançları arasındadır. Eski Yunan soyluları, 'Biz doğrucular' derlerdi kendilerine."[101] Her yerde olan soylu, asilzade temel kavramlardır. İyi, onlardan yola çıkılarak, ruhça soylu, ruhça yüksek ve ruhça ayrıcalıklı anlamlarında gelişmiştir. Bu gelişim, hep diğerleriyle paralel yürümüş, bayağı, köylülük ve alçak sonunda kötü kavramına dönüşmüştür. Böylece, suç, vicdan, ödev ve ödevin kutsallığının oluşturduğu ahlâk kavramları dünyası ortaya çıkmıştır. Günah, günahkârlık ve laneti belirleyen, onların arkasında ezici, acımasız bir makine olarak duran, devlettir.[102]

Kısaca, Nietzsche, Hristiyanlığın ve Batı ahlâkının acımasızca kritiğini yapmış, modern dünyanın açmazlarının nedenlerini, bir bakıma onların sırtına yüklemiş, onların aşılması ve yok

---

[98] NIETZSCHE, **Putların Alacakaranlığı**, s. 42; NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 168; NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 84.

[99] NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 100.

[100] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 155.

[101] NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 169.

[102] NIETZSCHE, **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı**, s. 32, 63, 82, 122.

edilmesi gerektiğini vurgulamış, ısrarla "yalnızca ahlâksal insan olmamalıyız"[103], demiştir.

Batı uygarlığı, özellikle bileşenleri (aydınlanma, kapitalizm, liberalizm, modern devlet, Hristiyanlık, ahlâk vb.) yüzünden çöküşün eşiğindedir. Batı uygarlığı, bir nihilizme doğru sürüklenmektedir. Politik duruşu konusunda çok tartışılan Nietzsche, genellikle bir nihilist olarak değerlendirilir.[104] Ni-

---

[103] NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 40.

[104] Nietzsche'nin politik duruşu konusunda farklı görüşler vardır. Öncelikle, Nietzsche'nin Nazizme kaynaklık ettiği ve faşizmin önemli teorisyenlerinden birisi olduğu iddia edilmiştir. Nietzsche, yaşamının son yıllarında kendisine bakan Nazizm hayranı, şovenist ve Yahudi düşmanı kız kardeşi Elisabeth'in metinlerinde yaptığı oynamalar sonucunda, Nazizmin filozofu olarak görülmeye başlanmıştır. Theodor W. Adorno'nun dediği gibi, Nietzsche'ye Nasyonal-Sosyalistlerce el konulması, onun Alman emperyalizminin avukatı haline getirilmesi gerçekleri yansıtmaz ve olsa olsa onu yoksullaştırır (HORKHEIMER-ADORNO-GADAMER; "Nietzsche ve Biz", s. 206). Rodgers ve Thompson, Nietzsche ve Nazizm konusuna dair şöyle demiştir: "Hiçbir şey Nietzsche'ye Nazizmle bağlantılı gösterilmesi kadar zarar vermemiştir. Berlin Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan Alfred Bäumler gibi Naziler onu Nazizmin öncüleri arasına katmaya uğraştılar. Onun -'sarışın canavar', 'güç istenci' gibi- çeşitli deyimleri, bağlamları dışına çıkarılıp alıntılandığında kulağa yeterince Nazi yanlısı gelirler. Fakat Hegel, Schopenhauer ve hatta Aydınlanma'nın temel direği Kant gibi birbirlerinden apayrı düşünürler de benzer yazgılara maruz kalmışlardır. Nietzsche'nin İkinci Reich hakkında yazdıklarına bir göz atmak, Fransız kültürüne o denli hayran olan ve Polonyalı olduğunu iddia edecek kadar kendi yurttaşlarından tiksinen felsefecinin, görse Üçüncü Reich hakkında ne düşüneceğini gösterir. Hepsinin ötesinde, Nietzsche Avrupa'nın son zamanlarda özgürlüklerine kavuşmuş Yahudilerine karşı Nazilerin tutumlarından hiç şüphesiz nefret ederdi. Yahudi cemaatinden dışlanan ilk Yahudi dâhi Spinoza'ya hayrandı. ... Nietzsche'nin hayranları arasında Heidegger gibi Nazi sempatizanları bulunsa da, Herbert Marcuse, Karl Jaspers ya da Jean-Paul Sartre gibi sol görüşlü Nietzsche'ciler sayıca daha fazladır" (RODGERS ve THOMPSON, **Sıradışı Filozoflar**, s. 109). Kısaca Nietzsche, kanlı bir canavar, aydınlanmış bir diktatör ve filozof kılığına bürünmüş bir Hitler değildir. O, kitleleri hiçbir zaman yeni bir pleb olarak tasarlamamıştır (EDELMAN, "Nietzsche: Kayıp Bir Kıta", s. 57).

etzsche, Batı dünyasının nihilist bir döneme girdiğini iddia etmiştir. "Nietzsche, XIX. asır Avrupa'sında ortaya çıkan yeni bir gelişmeyi tespit ve teşhis etti: Nihilizm."[105] Hans-Georg Gadamer'in deyişiyle, "Nietzsche Avrupa nihilizminin yükselişini duyurdu."[106] Nietzsche'ye göre, "nihilizmin gelişi kaçınılmazdır. Ve bu Avrupa'nın yozlaşmış Hristiyan uygarlığının en son yıkılışı anlamına gelecektir."[107]

Nietzsche, nihilin bir hiçlik değerini imlediğini açıkça bildirmiştir. Nihil, hiçlik demektir. Hayat, inkâr edildiği ve değersiz kılındığı ölçüde bir hiçlik değeri kazanmış olur. Değersizleştirme, her zaman bir kurmacayı varsayar. Kurmaca aracılığıyla, her şey sahteleşir ve insanlar değersizleşir.[108] Nihilizm, "*en üst değerlerin değersizleşmesi*dir."[109] Nihilizm, hayatın hiçlik değeri almasıdır. Dünya, her zaman boş sözler, hiçlikler ve yalanlarla doludur. Batı sistemi kendisini anlamsız ve ahlâksız hissetmektedir.[110] Nihilist, Tanrı'yı, iyiyi ve doğruyu, üst duyarlılığın tüm biçimlerini yadsır. Artık, hiçbir şey doğru değildir, hiçbir şey iyi değildir, Tanrı ölmüştür. Hiçbir şey bitmiyor ve hiçbir şey gelişmiyor. İstenç hiçliği, bir hiçlik istenci ve hayattan tiksinti öne çıkan şeylerdir.[111] "Bir zamanlar Tanrıya karşı işlenen günah en büyük günahtı, ama Tanrı öldü, onunla birlikte öldüler o gü-

---

[105] BAYKAN, **Nietzsche'nin Felsefesi**, s. 73.

[106] HORKHEIMER-ADORNO-GADAMER, "Nietzsche ve Biz", s. 208.

[107] COPLESTON, Frederick; **Felsefe Tarihi, Cilt: 7, Bölüm 2: Nihilizm ve Materyalizm**, Çeviren: Deniz Canefe, İdea Yayınları, İstanbul, 1998, s. 165.

[108] DELEUZE, Gilles; "Üstinsan: Diyalektiğe Karşı", Çeviren: Turhan Ilgaz, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 111.

[109] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 23.

[110] NIETZSCHE, **Bilim ve Bilgeliğin Savaşı**, s. 77; NIETZSCHE, **Gelecekteki Felsefe**, s. 95-96.

[111] DELEUZE, "Üstinsan: Diyalektiğe Karşı", s. 112.

nahkârlar da."[112] *Tanrı öldü* ama neden/niçin? Nietzsche'ye göre, "Tanrı öldü: İnsana acımasından öldü Tanrı."[113] Tanrı'yı biz öldürdük ve aslından onun katiliyiz.[114] Nietzsche'nin "Tanrı öl-

---

[112] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 27.

[113] **A.g.e.**, s. 110. Nietzsche'de "Tanrı öldü" formülü spekülatif bir önerme değildir, dramatik bir önermedir. Nietzsche'de "Tanrı öldü" formülü bambaşka bir yapıdadır. Burada Tanrı'nın varlığı bir senteze bağlanmıştır, yani Tanrı fikrinin sentezini zaman, haline-geliş, tarih ve insan ile gerçekleştirmektedir: Tanrı vardı *ve* öldü *ve* yeniden canlanacak. Tanrı, insan haline, insan da Tanrı haline geldi (DELEUZE, "Üstinsan: Diyalektiğe Karşı", s. 116). Nietzsche'nin "Tanrı öldü" temasını, Toltstoy'un şu sözüyle birlikte düşünmek gerekir: "Tanrı yoksa, her şey mümkündür" [Aktaran; AKAL, Cemal Bâli; "Nietzsche Spinoza'yı Nasıl Okudu?", **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 165].

[114] NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 130. Nietzsche'nin bu konuda "Kaçık Adam" adlı yazısı, oldukça ünlüdür: "Öğle öncesi aydınlığında bir fener yakan, pazar yerinde koşarken durmadan 'Tanrıyı arıyorum! Tanrıyı arıyorum!' diye bağıran kaçık adamı duymadınız mı? Oradakilerin çoğu tanrıya inanmayanlar olduğu için onun böyle davranması büyük bir kahkahanın patlamasına yol açtı, onu kışkırttılar. 'Ne, yolunu mu şaşırmış?' diye sordu biri. Bir başkası 'Çocuk gibi yolunu mu kaybetmiş' dedi. 'Yoksa saklanıyor mu', 'Bizden korkuyor mu?', 'Yolculuğa mı çıkmış?', 'Yoksa göçmüş mü?' Onlar birbirlerine böyle bağırarak güldüler. Kaçık adam onların arasına sıçrayıp bakışlarıyla onları delip geçerek 'Tanrı nerede?' diye sorar, 'şunu da söyleyeceğim, onu biz öldürdük –sizlerle ben! Onun katiliyiz hepimiz. Ama bunu nasıl yaptık? Denizi kim içebilir? Bütün çevreni silmemiz için bize bu süngeri kim verdi? Onu güneşin zincirlerinden kurtarır iken ne yaptık biz yeryüzünde? Nereye gidiyor şimdi dünya, biz nereye gidiyoruz? Bütün güneşlerden uzağa mı? Sürekli, boş yere geriye, öne, yana, bütün yönlere atılıp durmuyor muyuz? Üst alt kaldı mı? Sanki sonsuz bir hiçte yolumuzu yitirmiyor muyuz? Boş uzayın soluğunu duymuyor muyuz? Hava giderek soğumuyor mu? Giderek daha çok, daha çok gece gelmiyor mu? Öğleden önce fenerleri yakmak gerekmiyor mu? Tanrıyı gömen mezar kazıcılarının yaygarasından başka bir ses duyuyor muyuz? Tanrısal çürümeden –Tanrının çürümesinden başka koku duyuyor muyuz? Tanrı da çürüdü. Tanrı öldü! Tanrı ölü! Onu öldüren de biziz! Bütün katillerin katili olan biz nasıl avunacağız? Dünyayı şimdiye dek elinde tutan, en kutsal, en güçlü olan bizim bıçaklarımızla kana bulandı. Kim temizleyecek bu kanı bizden? Hangi suyla arıtabiliriz kendimizi? Nasıl bir kefalet törenini düzenlesek, hangi kutsal oyunu oynasak? Bu eylemin büyüklüğü bizim

dü" sözü, nihilizmle bağlantılıdır. "Hiççilik, Nietzsche'nin bildiği, geçen yüzyılda egemen olan, şimdiki yüzyılı da belirleyen, tarihsel bir akımın adlarından biridir. Nietzsche bu akımın yorumunu kısa bir tümcede topladı: 'Tanrı öldü.'"[115]

Nietzsche'nin nihilizmi tartışırken ileri sürdüğü argümanlar, Batı dünyasının bugün içinde bulunduğu sıkıntıları ve olumsuzlukları açıklar niteliktedir: "Avrupa insanının küçültülüp de birbirine eşit duruma getirilmesi, *karşımız*daki en büyük tehlikeyi oluşturuyor; çünkü görünüşü bıkkınlık veriyor bize. Bugün daha büyük olmak isteyen hiçbir şey görmüyoruz; kuşkulanıyoruz, her şey hep aşağı, daha aşağı gidiyor, daha inceye, daha safdil, daha kurnaz, daha rahat, daha sıradan, daha eşit olana doğru, daha Çinli, daha Hristiyan- kuşku yok, insan hep 'daha iyiye' gidiyor... İşte Avrupa'nın yazgısı burada yatıyor- insandan korkuyla birlikte ona olan sevgimizi de yitiriyoruz; ona olan, derin saygımızı, umudumuzu, onu istememizi, insanın görünüşü şimdi bize bıkkınlık veriyor- Bugün Hiçcilik (Nihilizm) bu değil de, nedir?... Bıkkınız insandan..."[116] Batılı insan ise da-

için fazla büyük değil mi? Bu ancak eylemi gerçekleştirene yaraşır sayıldığı için bizim tanrı olmamız gerekmiyor mu? Hiçbir zaman daha büyük bir eylem olmadı, şu da var ki, bizden sonra doğacak olan, bu eylem yüzünden şimdiye kadarki tarihlerden daha yüksek bir tarihin bir parçası olacak!' Kaçık adam burada susar, dinleyenlere bakar: Onlar da suskun, söylenenleri yadırgamış halde ona bakarlar. Sonunda kaçık adam elindeki feneri yere atar, fener söner, parçaları çevreye dağılır. Sonra 'çok erken geldim, daha zamanı değildi. Bu tekinsiz olagelme daha yolda, yolculuğunu sürdürüyor. O daha hâlâ insanların kulağına ulaşmadı. Şimşeğin de gök gürültüsünün de zamanı var. Yıldızların ışığının zamanı var, siz yaptıktan sonra bile, işlerinizin görülmesinin, duyulmasının zamanı var. Bu eylem onlara hâlâ en uzak yıldızdan bile uzak, ama yine de bunu onlar yaptı!' Kaçık adamın aynı gün farklı kiliselere daldığı, içerde *Requem aeternam deo*'yu söylediği anlatıldı. Dışarı sürülmüş, sorguya çekilmiş; ama o şu yanıtı vermiş hep 'Tanrının türbeleri, mezarları değilse nedir bu kiliseler?" (NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 130-131).

[115] HEIDEGGER, Martin; **Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı**, Çeviren: Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s. 14.

[116] NIETZSCHE, **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı**, s. 46.

ha iyiye gittiğini sanıyor. Batı sistemi insanı daha iyi duruma getirdiğini iddia ediyor. Aksine, Batı sistemi, insanları ortalama yapmış, sıradanlaştırmış ve onların farklı insani özelliklerini törpüleyerek hepsini birbirinin aynısı, kopyası ve eşiti yapmıştır. Batı'da insanlar arasında sürüleşme ve sürüde yer edinme bakımından eşitliğin olduğu söylenebilir.

Eşitlik söyleminin peşinden gidenler sürü içgüdüsüyle hareket ederler. Sürü içgüdüsü, insanı eşit kılma amacına dönüktür. Bu bağlamda, Nietzsche, toplumda eşitliği sağlayan sosyalizme de Tanrı önünde eşitliği sağlayan Hristiyanlığa da karşıdır. Sosyalizm ile Hristiyanlık arasında fark yoktur. Hınç duygusu, birinde içe, diğerinde ise dışa yönelmiştir.[117] Nietzsche, sürüleşme sürecinde etkili olan sosyalizmi, bireyi yok eden bir çeşit despotizm olarak görmüş ve onu gerici bir hareket olarak değerlendirmiştir. "Sosyalizm, mirasını devralmak istediği ve handiyse miadı dolmuş bulunan despotizmin hayalperest küçük kardeşidir; demek ki çabaları en derin anlamda gericidir. Çünkü sadece her zaman despotizmin sahip olduğu ölçüde bir devlet gücünü özlemektedir, bireyi düpedüz yok etmeye çalışarak, geçmiştekilerin tümünü de aşmaktadır: Onun gözünde birey, doğanın haksız bir lüksü olarak görünmekte ve topluluğun amaca uygun bir organı olarak iyileştirilmesi gerekmektedir. ...daha önce benzeri görülmemiş biçimde tüm yurttaşların mutlak devlet karşısında en kölece diz çökmesine gereksinir sosyalizm."[118] Sosyalizm, sürü insanının, budalaların, zayıfların ve düşkünlerin umutsuz bir davasıdır. "Sosyalizm: En cüz'i ve en budala olanların sonuna kadar düşünülen *tagallübü*, yani yüzeysel olanların, kıskançların, dörtte üçü oyuncu olanların, gerçekte *'modern ideler'in'* mantıksal sonucudur ve onların gizli anarşizminin bir sonucudur Sosyalizm. Ama bir demokratik sağlıklığın yavan havası içinde. Mantıki sonuçlar çıkarma, ya da

---

[117] İNAM, "Türkiye'deki Bir Nietzsche'den Devşirilebilecekler Üstüne", s. 16.

[118] NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 1: Özgür Tinliler İçin Bir Kitap**, s. 312.

mantıksal *sonuç* çıkarmak için o kişinin yeteneği körelmiştir. İzler, ama artık mantıksal sonuç çıkaramaz. Bu sebepten sosyalizm bütünüyle umutsuz ve tatsız bir davadır. Öyle ki sosyalizm bir hastalık krizinden daha çoğunu ifade edemeyecektir."[119] Sosyalizm, "sürü hayvanı ahlâkıdır, yani 'herkes için eşit haklar düsturu' mantıksal sonuca kadar uzatılarak: Herkesin 'aynı hak iddiasının geçerliliği.' Bir sürü ve hiçbir çoban 'Koyun koyuna benzer.' 'Yeryüzünde barış' 'Bütün insanların birbirinden hoşlanması sloganı.'"[120]

Kısaca, Nietzsche, sosyalizmin yığınları ön plana çıkardığını bildirmiştir. Her türlü yığına karşı olduğu için sosyalist yığınları da reddetmiştir. Wolf'un aktardığı gibi, "Nietzsche, *'sosyalist halk yığını'*na kızgındır. Çünkü *'onlar önemsiz, anlamsız varoluşuyla, çalışan insanın içgüdülerini, mutluluğunu ve memnuniyetini yavaş yavaş yok ederler, aşındırırlar, sosyalistler onu düşman yapar ve ona intikamı öğretirler.'*"[121] Nietzsche, sosyalizme şiddetle karşı çıkmış, onun insanlığın kurtuluşunu değil, çöküşünü hazırladığını iddia etmiştir.

İnsanlar arasında eşitliği sağlamaya dönük hareketlerden biri de, demokrasidir. Nietzsche'ye göre, demokratik hareket, Hristiyanlığın mirasıdır.[122] "*Demokrasi* büyük insanlara inançsızlığı ve bir seçkinler toplumuna inançsızlığı temsil eder: Orada herkes herkese eşittir. Esasında biz hepimiz bencil bir hayvanız ve ayak takımıyız demektir."[123] Nietzsche, demokrasiye şiddetle karşı çıkmıştır. "Nietzsche, inkâr kabul etmez bir şekilde demokrasi karşıtıdır: Herkese eşit haklar ve eşit görevler.

---

[119] NIETZSCHE, **Aforizmalar**, s. 28-29.

[120] **A.g.e.**, s. 209.

[121] Nietzsche'den aktaran; WOLF, **Nietzsche'nin Felsefesi**, s. 122.

[122] NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 100.

[123] NIETZSCHE, **Aforizmalar**, s. 26.

İnsanlar eşit değildir, dolayısıyla insanların hakları ve görevleri de eşit olmamalıdır."[124]

Nietzsche, modernliğin içinden çıkan politik sistemlerin, yani modern siyasetin hiçbir kolunun insanlığın kurtuluşu için bir çözüm olamayacağını ileri sürmüştür. Bu bağlamda Tannenbaum ve Schultz, Nietzsche'ye dönük şu belirlemeyi yapmışlardır: "Nietzsche için modernlik ve onun ideolojik dalları olan liberalizm, demokrasi ve sosyalizm, köle ahlâkının belirtisidir. Hepsi, zayıfların konumunu onaylar ve efendi ahlâkının bir kere uygun bulduğu insan doğasının hayatı onaylayan değerlerini inkâr eder. Modern siyaset, kölelerin efendilere, ayaktakımının liderlere galip gelmesi ve insan doğasını insanlıktan çıkaran bir değerler dizisinin, özgürlüğün zayıf ve kırılmış bireylerin inkârıyla sonuçlanan zaferidir."[125] Kısaca Nietzsche, kapitalizm, demokrasi ve sosyalizm gibi sistemlerin insanlığı tedavi edemeyeceğini ve düzlüğe çıkaramayacağını iddia etmiştir. Ona göre, toplumsal açmazları aşma noktasında kitleler ve işçi sınıfı gibi kategoriler çözüm değil, çözümsüzlüktür. Söz konusu kategorilerin etkinliği, başatlığı ve hükümranlığı sürecinde insanlık daha fazla sürüleşecek ve bataklığa daha fazla batacaktır.

Batı sistemleri olan kapitalizm, demokrasi ve sosyalizm, demokratikleştirmeyi esas alır. Batı'nın demokratikleştirilmesi, onların hedefidir. Ancak, söz konusu sistemlerle demokratikleşme değil, tam tersine köleleştirme daha başat bir hale gelir. Hitler'i de Stalin'i de ortaya çıkaran/üreten bu sistemler değil midir? Nitekim Nietzsche'nin ileri sürdüğü gibi, Batı'nın demokratikleştirilmesi, köleliğe hazır bir insan tipi üretmiş ve za-

---

[124] STEINER, Rudolf; **Nietzsche: Özgürlük Savaşçısı**, Çeviren: Sevinç Çekli, Omega Yayınları, İstanbul, 2004, s. 83.

[125] TANNENBAUM ve SCHULTZ, **Siyasî Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri**, s. 373.

limlerin yetiştirilmesini sağlamıştır.[126] Nietzsche, Batı insanını son derece zalim ve tehlikeli olarak görmüş, "insanlar arasında yaşamayı, hayvanlar arasında yaşamaktan daha tehlikeli buldum"[127], demiştir. Bu bağlamda, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* kitabında, Zerdüşt'e şöyle seslenmiştir: "Gitme insanlara, ormanda kal! Hayvanlara git daha iyi! Neden benim gibi olmak istemiyorsun, -ayılar arasında ayı, kuşlar arasında kuş?"[128] Nietzsche'ye göre, kapitalizmin, demokrasinin ve sosyalizmin ürettiği insan tipi, zalim insandır. Zalim insan ise, geri kalmış insandır. "Şimdi zalim olan insanları, eski kültürlerin bugüne kalmış aşamaları olarak kabul etmeliyiz: İnsanlık coğrafyasının genellikle gizli kalan, daha derinlerdeki formasyonları açığa vurur onlarda. Geri kalmış insanlardır onlar, beyinleri kalıtım sürecindeki tüm olası rastlantılar sayesinde o kadar hassas ve çok yönlü değişmiş değildir. Hepimizin bir zamanlar olduğumuz şeyi gösterirler bize ve dehşete sokarlar bizi."[129] Bu zalim insanlar, aşağılık, küçük ve son insanlardır.[130] Onlar, kendileri-

---

[126] NIETZSCHE, **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, s. 148.

[127] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 39.

[128] **A.g.e.**, s. 25.

[129] NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 1: Özgür Tinliler İçin Bir Kitap**, s. 65.

[130] Nietzsche, aşağılık, küçük ve sürü insanının karşısına "*üstinsan*"ı koymuştur. "İnsanlığın ve insanın giderek daha ekonomik olarak tüketilmesinin, çıkarların ve hizmetlerin iç içe geçmiş olan bir sistemini sağlamak için *bir karşı harekete gerek vardır*. Ben bunu *insanlığın bir lüks fazlalığının* ayrışması diye adlandırıyorum. Onda daha güçlü, daha yüksek bir tip açıklığa kavuşmalıdır. Ki onun daha başka oluşum ve idame şartları vardır sıradan insana göre. Bu tip için benim kavramım, *benim simgem*, bilindiği üzere '*üstün insan*' sözcüğüdür" (NIETZSCHE, **Aforizmalar**, s. 83). Nietzsche'ye göre, insan kendini yitirmiş ve yarattığı mahlûklar karşısında alçalan, kirli bir nehre dönüşmüştür. Üstinsan ise, kendisi kirlenmeden, bu kirli nehri içine alabilen, bir denizdir (STEINER, **Nietzsche: Özgürlük Savaşçısı**, s. 51). Nietzsche, insanı yoğun bir kritiğe tabi tutmuş, üstinsanı öne çıkarmıştır: "Ben size Üstinsanı öğretiyorum. İnsan altedilmesi gere-

ni yeniden üretmişler, sürekli olarak çoğalmışlar, hatta yeryüzünü kaplamışlardır. "Yeryüzü artık küçülmüştür ve üstünde, her şeyi küçülten son insan sıçramaktadır. Toprak piresi gibidir o, kökü kurutulamaz: Son insan, en uzun ömürlüdür."[131]

Batı uygarlığında kapitalizmin, demokrasinin ve sosyalizmin despotluğu yüzünden insanlar özgürlüğünü kaybetmiş, herkes tutsak ve köle haline getirilmiştir. "Bizler hapisteyizdir, özgür olduğumuzu sadece düşleyebiliriz, kendimizi özgür yapamayız."[132] Batı uygarlığı, büyük bir hapishanedir. Orada insan her şeyiyle tutsak edilmiştir. Batı uygarlığı, mahpus toplumlar inşa etmiştir.[133] "İnsan yanılgılardan bir *demir kafesin*[134] içine hapsedilmiş olarak insanın bir karikatürü olmuştur,

---

ken bir şeydir. Onu altetmek için ne yaptınız? Bütün varlıklar şimdiye dek kendilerinden öte bir şey yaratmamışlardır: Peki siz bu büyük yükselişin inişi olmak ve insanı altedecek yerde hayvanlara dönmek mi istiyorsunuz? İnsana göre maymun nedir? Gülünecek bir şey, ya da acı bir utanç. İnsan da tıpkı böyle olacaktır Üstinsana göre: gülünecek bir şey, ya da acı bir utanç. Solucandan insana dek yol aldınız ve sizde çok şey daha solucandır. Maymundunuz bir zamanlar ve şimdi bile insan, her maymundan daha maymundur. İçinizde en bilgeniz bile uyumsuzluktur, bitki ve görüntü melezidir. Ama bitki ya da görüntü olun mu diyorum size? Bakın, size Üstinsanı öğretiyorum! Üstinsan yeryüzünün anlamıdır. İsteminiz desin ki: Üstinsan yeryüzünün anlamı olacaktır" (NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 26-27). "Öldü bütün tanrılar. Üstinsanın yaşamasını istiyoruz artık" (NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 98).

[131] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 31.

[132] NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 2: Karışık Kanılar ve Özdeyişler**, s. 34.

[133] FOUCAULT, Michel; **Hapishanenin Doğuşu**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992; FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, Çeviren: Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

[134] Max Weber de, modern dünyayı "demir kafese" benzetmiştir (WEBER, Max; **Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu**, Çeviren: Zeynep Aruoba, Hil Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 146). Batı dünyasında insanlar "*sosyal kafese*" tıkılmışlardır (MARYANSKI, Alexandra ve TURNER, Jonathan H.; **The**

hasta, zavallı, kendi kendisine karşı kötü niyetli, hayata yönelik tahriklere karşı kin dolu olarak, hayatta güzel ve mutlulandırıcı olan ne varsa topuna karşı güvensizlik dolu, insan gezinen bir sefalettir."[135] Kapitalizm, demokrasi ve sosyalizmle birlikte insanlar hapsedilmiş ve "bütün yeryüzü tek bir tımarhane"ye[136] dönüşmüştür.

İnsanlığın hapishane ve tımarhaneden kurtulması gerekir. İnsanlığın kurtuluşunu, kapitalizm, demokrasi ve sosyalizmin inşa ettiği sürülerden ya da kitlelerden beklemek doğru değildir. Kitleler, hiçlik istencinin aracıdırlar. İnsanlığın tedavi yolu, kapitalizm, demokrasi ve sosyalizmde değildir. Çünkü demokrasi, hiçliğin politik rejimidir. İnsanlığın kurtuluşu işçi sınıfında da değildir. Çünkü işçi sınıfı, hiçliğin sınıfıdır. İnsanlığın iyileşme aracı, kapitalizmde de değildir. Çünkü kapitalizm, hiçliğin ekonomisidir.[137] Kapitalizm/liberalizm ve onların kurumları yoluyla, sürüleştirme öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Nietzsche, liberal kurumlara ilişkin şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "Liberal kurumlar ulaşılır ulaşılmaz liberal olmaya son veriyorlar: Sonra da, liberal kurumlardan daha kötü ve daha temelden özgürlüğe zarar veren bir kurum kalmıyor. Gerçekten de bu kurumların ne yaptıkları biliniyor: Egemenliğe götüren istencin

---

Social Cage: Human Nature and the Evolution of Society, Stanford University Press, California, 1992).

[135] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 207.

[136] NIETZSCHE, **Deccal: Hristiyanlığa Lanet**, s. 77. Foucault da Batı dünyasını büyük bir tımarhaneye benzetmiştir (FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 1. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992; FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 2. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993; FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 3. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993; FOUCAULT, Michel; **Kliniğin Doğuşu**, Çeviren: İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2002).

[137] EDELMAN, "Nietzsche: Kayıp Bir Kıta", s. 58.

temelini çürütüyorlar, onlar dağ ile vadiyi düzleyip ahlâk biçiminde aynı seviyeye getiriyorlar, insanı küçük, korkak ve hımbıl kılıyorlar -onların varlığında hep sürü hayvanı muzaffer oluyor. Liberalizm: Türkçesi, sürüleştirme ve hayvanlaştırma."[138]

Kısaca, Batı uygarlığı, bileşenleri vasıtasıyla, sürü insanını inşa etmiştir. Bu insan tipinin inşasında kapitalizmin, demokrasinin ve sosyalizmin rolü büyüktür. İnsanı hiçleştiren, yozlaştıran ve sürüye dâhil eden söz konusu sistemler, insanın özgürleşmesini ve kurtuluşunu temin edemezler. Onlarla birlikte, insanlık daha iyiye değil, daha kötüye doğru gitmiştir; özgür değil, köle olmuştur. Bu sistemler, insanlığı daha iyi duruma getirdiklerini iddia etmektedirler. Ancak, bu doğru değildir. Nitekim Nietzsche de, Batı sisteminin insanı *"daha iyi duruma"* getirdiğinden, evcilleştirilmiş, zayıflatılmış, cesareti kırılmış, inceltilmiş, narinleştirilmiş ve kısırlaştırılmış olanı kastetmiştir.[139]

Sonuç itibariyle, Nietzsche'nin felsefesi, kendi çağına tümden bir karşı çıkış olarak görülebilir.[140] Nietzsche'ye göre, "dünya her zamankinden daha çirkindir."[141] "Bu dünya: Başlangıcı ve sonu olmayan içten bir canavardır."[142] Dünya gittikçe kötüye gidiyor, kötülükler sürekli bir biçimde çoğalıyor. "Gereksizlerle doludur yeryüzü, bu fazlalarla bozulmuştur ha-

---

[138] NIETZSCHE, **Putların Alacakaranlığı**, s. 73.

[139] NIETZSCHE, **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı**, s. 134.

[140] HAMMERTON, John Alexander ve MEE, Arthur; **Geçmişten Günümüze Çığır Açan Felsefeciler**, Çeviren: Arıcan Uysal ve Anaca Uysal, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2008, s. 181.

[141] NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 1: Özgür Tinliler İçin Bir Kitap**, s. 179.

[142] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 500.

yat."[143] Artık "hepimiz hayatın acısını çekiyoruz. Zararsız körler mutlular!"[144] Dünyanın zemini, Batı uygarlığıyla gittikçe kayıyor. Var olan her şey yok oluyor. Her şey çoraklaşıyor. Nietzsche'ye göre, "koca modern dünyamız hiçbir şekilde, onun kültür konsepti için sonsuz bir yaşam kestiriminde bulunabileceğimiz kadar sağlam ve istikrarlı görünmüyor."[145] Çünkü Batı uygarlığı, sığ bir kültür inşa etmiş, "kültür darkafalılığını" getirmiş, "kültür darkafalısı"[146] insan tipi üretmiş ve insanı yozlaştırmıştır.

Batı uygarlığı, insanları ruhsuz, hazımsız, huzursuz, ahmak, korkak, çekingen, sahtekâr, hilekâr, ahlâksız, uyuşuk, verimsiz ve neşesiz yapmıştır. Modern öncesi dünya, neşe üzerine, modern dünya ise sıkılma üzerine bina edilmiştir. "Eski dünyanın insanları daha iyi neşelenmeyi biliyorlardı: Bizim bildiğimiz ise daha az sıkılmaktır; onlar kendilerini iyi hissetmek ve şenlikler düzenlemek için hep yeni fırsatlar yaratıyorlardı, keskin zekâ ve derin düşünüş zenginliğiyle, arayıp buluyorlardı: Biz ise tinimizi acı çekmemeyi, sıkıntı kaynaklarının ortadan kaldırılmasını hedefleyen görevleri yerine getirmek için kullanıyoruz daha çok. Acı çeken varoluş söz konusu olduğunda, eskiler unutmaya ya da duyumu bir biçimde hoş duyuma çevirmeye çalışıyorlardı: Onlar hafifletici çareler bulmaya çalışıyorlardı, biz ise acının nedenlerine inmeye ve genelde önleyici etkilerde bulunmaya çalışıyoruz."[147] Batı uygarlığı, tiksindiricidir. İnsanlığa acı, gözyaşı ve hüzün getirmiştir. İnsanları hilekâr, ahlâksız ve mutsuz etmiş, onları birer kadavra yapmıştır. "Çevremizdeki her şey bize acı verdiği ve acılar yarattığı sürece mutlu oluna-

---

[143] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 60-61.

[144] NIETZSCHE, **Mektuplar 1**, s. 76.

[145] NIETZSCHE, **Eğitimci Olarak Schopenhauer: Çağa Aykırı Düşünceler III**, s. 70.

[146] NIETZSCHE, **İnsanca, Pek İnsanca 2: Karışık Kanılar ve Özdeyişler**, s. 8.

[147] **A.g.e.**, s. 105.

maz; insana özgü olguların gelişimi kaba güçle, hileyle ve adaletsizlikle belirlendiği sürece ahlâklı olunamaz."[148] Batı uygarlığıyla birlikte, insanlar, korkakça, ürkekçe ve sahtekârca davranmaya başlamışlardır. "İnsanlar günümüzde öylesine çok katlı ve karmaşık hale gelmişlerdir ki, konuşmaya başladıkları, iddialarda bulunup sonra da bu iddialar doğrultusunda hareket etmek istedikleri anda bile sahtekâr olmaktan başka bir çareleri kalmamıştır."[149]

Nietzsche, modernliğin karakteristiğine dair şu belirlemeleri yapmıştır: Ara oluşumların aşırı gelişimi, tiplerin dumûra uğraması, geleneklerin, ekollerin geçmişten kopması, içgüdülerin aşırı egemenliği ve irade gücünün zayıflatılması.[150] Modern dünya, sahtedir, büyük bir yanılgıdır.[151] "Modern çağın en genel belirtisi: İnsan kendi gözünde saygınlığından inanılmaz derecede kaybetmiştir."[152] Modern insan, çirkinleşmiştir: "Yeryüzünü gezen birinin, yeryüzü üzerinde insan yüzünden daha çirkin yerler gördüğü kuşku götürür."[153] Modern insan, barbarlaşmıştır. Batı insanı, "barbar" bir insandır. Nietzsche, bu konuya derinlemesine dalmış, Batı barbarlığının tüm pisliklerini su yüzüne çıkarmıştır. Ona göre, "içinde yaşadığımız çağ, üzerimize bu çağa en bağlı olan şeyi atıyor: Çağın pis kuşları kakalarını; oğlanlar ıvır zıvırlarını; bize dinlenmeğe gelen tükenmiş gezginler irili ufaklı yoksulluklarını atıyor üzerimize."[154] Ni-

---

[148] NIETZSCHE, **Richard Wagner Bayreuth'da: Çağa Aykırı Düşünceler IV**, s. 26.

[149] NIETZSCHE, **Eğitimci Olarak Schopenhauer: Çağa Aykırı Düşünceler III**, s. 17.

[150] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 58; NIETZSCHE, **Aforizmalar**, s. 22-23.

[151] NIETZSCHE, **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, s. 295-296.

[152] NIETZSCHE, **Seçilmiş Düşünceler (Denemeler)**, s. 97.

[153] NIETZSCHE, **İnsan: Çoğul ve Tekbaşına**, s. 40.

[154] NIETZSCHE, **Şen Bilim**, s. 257.

etzsche, Batı'nın üretim tarzını, ekonomik temelini (liberalizmini), kültürel sistemini (özellikle de dinini ve ahlâkını) ve devlet anlayışını eleştirmiştir. Nietzsche, "her şeyden önce, çağdaş uygarlığı çok güçlü ve sert biçimde ele alan bir eleştiri adamıdır."[155] "Nietzsche modern devletleri, liderlerin ve güçlülerin bayağılıklarıyla, bu bayağılık ve soytarılığın buluşması aracılığıyla üstün geldikleri karınca yuvaları olarak tasvir eder."[156]

Nietzsche'nin dönemindeki düşünürlerin çoğu, 19. yüzyılı güç ve güvenlik çağı olarak görmüştür. Oysa Nietzsche, söz konusu yüzyılda modern insanın benimsediği değerlerin geleneksel dayanaklarının çöktüğünü ileri sürmüştür.[157] Bu nedenle, Nietzsche'nin felsefesi, "tüm değerlerin bir yeniden-değerlendirilmesini"[158] esas alır. Nietzsche, "bütün değerlerin değişmesi"[159] vurgusuyla özdeşleştirilmiştir. Nietzsche, insanların çoğu kere dogmatik bir şekilde ve sorgulamadan kabul ettikleri değerleri sorgulamış, kendinden menkul olarak gördükleri şeylerin altını oymuştur.[160] Nietzsche'yi, "zamanının sosyal kurumlarının ödün vermez bir eleştirmeni olarak değerlendirmek"[161] gerekir. Barbar Batı'yı anlama noktasında felsefi tartışmalarda değişik biçimlerde ele alınan, *"filozof-şair"*[162],

---

[155] LASSERRE, Pierre; **Nietzsche'nin Müzik Üzerine Düşünceleri**, Çeviren: İlhan Usmanbaş, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 80.

[156] DELEUZE, **Nietzsche**, s. 28.

[157] CEVİZCİ, Ahmet; **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a**, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s. 948.

[158] SAHAKIAN, **Felsefe Tarihi**, s. 207.

[159] HÖFFE, **Felsefenin Kısa Tarihi**, s. 280.

[160] SKIRBERKK ve GILJE, **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, s. 459.

[161] DANTO, Arthur; **Nietzsche, Hayatı, Eserleri ve Felsefesi**, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 29.

[162] TANNER, **Düşüncenin Ustaları: Nietzsche**, s. 79.

"yaşam filozofu"[163], *"kötülüğün filozofu"*[164], *"yıkıcı bir filozof"*[165], olağanüstü bir *yaşam metafizikçisi* ve insan ruhundaki *derinliklerin psikologu*[166], *"aşırılığın peygamberi"*[167] ve *"hayalci"*[168] olarak tanımlanan Nietzsche'den dolaşmayan filozof yok gibi. Herkesin yolu ona düşer. O, bir uğrak alanıdır. Kimlerin yolu ona düşmedi ki... Martin Heidegger, Herbert Marcuse, Karl Jaspers, Albert Camus, Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean Baudrillard, Gilles Deleuze vb. "Nietzsche'nin Kıta Avrupası filozofları üzerinde olağanüstü büyük bir etkisi olmuştur."[169] Nietzsche'nin felsefesi, çağdaş düşünce üzerinde yeni ufuklar açmış, özellikle de Foucault'nun çalışmalarını etkilemiştir.[170] *Uçurumların filozofu* Nietzsche, aynı zamanda, çok değişik disiplinlerin inceleme alanlarına derinliğine girmiş ve oraların en diplerinde/derinliklerinde dolaşmış olmasından kaynaklı olarak, farklı disiplinlerin önde gelen isimlerinin ilgisine mazhar olmuş bir deryadır. Dünyanın en önde gelen filozoflarından biri olan Nietzsche'nin söz etmediği disiplin neredeyse yok gibi. Din, felsefe, biyoloji, trajedi, estetik, psikoloji, tarih, politika ve

---

[163] BEHLER, Ernst; "Yirminci Yüzyılda Nietzsche", Çeviren: Kemal Atakay, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 39.

[164] BATAILLE, Georges; **Nietzsche Üzerine**, Çeviren: Mukadder Yakupoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 15.

[165] KÜÇÜKALP, Kasım; "Nietzsche'nin Hayatı ve Eserleri", DANTO, Arthur; **Nietzsche, Hayatı, Eserleri ve Felsefesi** (iç.), Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 19.

[166] GOYARD-FABRE, "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", s. 150.

[167] MEGILL, Allan; **Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida**, Çeviren: Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

[168] **A.g.e.**, s. 493.

[169] MAGEE, Bryan; **Büyük Filozoflar: Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi**, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, s. 241.

[170] LECHTE, John; **Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity**, Routledge, London, 1995, s. 216.

sosyoloji, onun ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Nitekim Nietzsche, çağımızı değerlendirme hususunda, psikolojiden girer, filolojiye uzanır, oradan tarihe çıkar, antropolojide duraksar, trajedilere tanıklık eder, Tanrı katına çıkmadan müzikte durur, şiirlerini okur, politikayla meşgul olur, politik duraktan aforizmalarını savurur ve biyolojik olarak varlığını sona erdirir. "Nietzsche fizikçi olarak 'başlar', biyolog olarak sürdürür ve antropolog olarak bitirir."[171]

Nietzsche, değişik disiplinlerde yolculuğunu olanca hızla sürdürürken Batı barbarlığını temellendirme ve konumlandırma noktasında, adeta büyük bir okyanus olarak karşımıza dikilir. O halde, çölde susuz kalanın suya hasret kalması gibi biz de Batı barbarlığını çözümleme bakımından Nietzsche'ye o denli hasretiz, belki de muhtacız. Çağımızın onun tanıklığına muazzam derecede gereksinimi var. Nietzsche, günümüzde yeniden keşfedilen ve çok farklı kesimlerin ilgisini çekmeye başlayan bir isimdir. "Önce muhafazakâr bir kültür eleştirmeni olarak görülen, sonraları Nazizmin teorisyen heyeti tarafından otorite ilan edilen, kötülüğün öğreticisi olarak yerden yere vurulan Nietzsche, Walter Kaufmann'ın araya girip onu korkusuz düşüncenin bir tür aşırı coşkulu, asi Sokratik müdafisi olarak sunup itibarını iade etmesinden bu yana, Sol tarafından kabul görmeye ve bugün postmodernizmin kurucu babası, Batı geleneğinin temel ahlâki ve metafizik varsayımlarının çığır açıcı eleştirmeni, kimlik, farklılık ve kendini yaratma siyasetinin geliştirilmesi konusunda ufuk açan bir sima olarak saygı görmektedir."[172]

Son tahlilde, modernliğin koordinatlarını doğru belirleyebilmek için Nietzsche'nin felsefesine yönelmek mecburiyetindeyiz. Bernard Edelman'ın "kayıp bir kıta"[173] olarak nitelediği

---

[171] EDELMAN, "Nietzsche: Kayıp Bir Kıta", s. 54.

[172] BERKOWITZ, **Nietzsche: Bir Ahlâk Karşıtının Etiği**, s. 11.

[173] EDELMAN, "Nietzsche: Kayıp Bir Kıta", s. 52-61.

Nietzsche, çağımızın büyük tanığıdır. Düşün derinliklerinde yer alan bu kıtanın su yüzüne çıkartılması gerekir. Çünkü Nietzsche'nin yüzü bu yüzyıla dönüktür. Nietzsche, kendi döneminde doğru olarak anlaşılmayacağını biliyordu. Nietzsche, yaşanan *an*la uyuşmamış, zamana ayak uyduramamıştı. Ancak elli yıl sonra anlaşılacağını belirtmişti.[174] Nietzsche, yaşadığı çağ olan 19. yüzyıldan ziyade 20. yüzyıla ait biriydi. Bunu bize kendisi de bildirmiştir. Kısaca, şair-filozof Nietzsche'yi, şiirle bitirmek, ona belki de en fazla yakışan şey olur. *Böyle Buyurdu Zerdüşt* kitabındaki şu şiiri, Batı'ya ve Batı barbarlığına ilişkin düşüncelerinin bir özeti gibidir:

"Bir zamanlar, -sanırım Milâttan Sonra Bir'de-
Şöyle demişti falcı kadın, içmeden esrimiş de:-

'Ters gidiyor işler! Yazık! Çöküntü!
Çöküntü! Dünyanın bu denli battığı görülmüş mü!
Roma orospu oldu, hem orospu yatağı şimdi,
Sığır oldu çıktı Sezar, Tanrı da Yahudi!'"[175]

---

[174] GOYARD-FABRE, "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", s. 150; BATAILLE, Georges; "Nietzsche'nin Gülüşü", Çeviren: Erdem Gökyaran, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 109.

[175] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 288.

SONSÖZ

> "Gerçekten, tüm tarih, sömürgeciliğin, ilkel birikim çağından zamanımıza kadar, kapitalizmin meyvesi olduğunu gösterir. Bu sistem için, sadece *'üstün'* halklar ve Amerikan ordusunun Vietnam'da örneğini gösterdiği barbarlıkla davranılabilecek, *'aşağı'* halklar vardır" (Georges COGNIOT, **Çağdaşımız Karl Marx**, s. 42-43).

Rousseau, Marx ve Nietzsche, felsefi çizgileri ve politik duruşları itibariyle çok farklı filozoflardır. Ancak onları bir metinde de olsa bir araya getiren ortak husus, Batı uygarlığına eleştirel yaklaşmış olmalarıdır. Onlar, Batı uygarlığının insanlık için bir gayya kuyusu olduğunu iddia etmişlerdir. Onların ortak tasası, Batı'nın uygarlığın değil, barbarlığın kalesi olduğunu ön plana çıkarmak olmuştur.

Batı uygarlığı, iddia edilenlerin aksine, insanlığı ileriye götürememiştir. İnsanlık ilerledikçe gerilemiştir de. Rousseau'nun bildirdiği üzere, "Herodotos, tarihini açık havada toplanmış Yunan halklarına okurdu ve her yer alkışlarla çınlardı. Bugün, kamuya açık bir toplantıda bir çalışmasını okuyan akademisyen salonun arkasından çok zor anlaşılır."[1] Batı uygarlığının egemen sınıfı burjuvazisi, bugün gelinen noktayı (eğer ilerleme olarak kabul edilirse) insanlığa pahalıya ödetmiştir. Bu çerçevede Marx'ın şu vurgusu önem arz eder: "Burjuvazinin, bireyleri ve halkı kan ve pislik içinde süründürmeden, sefalet ve aşağılanma çektirmeden bir ilerleme gerçekleştirdiği hiç görülmüş müdür?"[2] Batı uygarlığı, insanları ve toplumları geliştirmekten ziyade yozlaştırmıştır. Uygarlaşma ile yozlaşma at başı giden süreçler olmuşlardır.

---

[1] ROUSSEAU, **Melodi ve Müziksel Taklit İle İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme**, s. 88.

[2] MARX, **Gazete Yazıları: New York Tribune İçin Gönderilmiş Yazılardan Seçmeler**, s. 127-128.

Batı uygarlığıyla, insanlık çöküşün eşiğine gelmiştir. İnsanlığın amacı kalmamıştır. Nietzsche'nin dile getirdiği gibi, "insanlığın ereği yok daha. ... insanlığın daha ereği yoksa, yok değil midir daha, -insanlığın kendisi de?-"[3] Rousseau, Marx ve Nietzsche'ye göre, Batı barbarlığı yüzünden dünya yaşanılır bir yer olmaktan çıkmış, hayat imkânsız bir hale gelmiştir. Bu çerçevede, Yaşlı'nın Marx ve Nietzsche'ye dönük şu değerlendirmesine katılmamak mümkün değildir: "Hem Marx hem de Nietzsche, modernitenin tam ortasına düşmüş iki düşünür olarak, tanıklık ettikleri şeye karşı büyük bir öfkeyle doluydular. Nietzsche'nin çağına baktığında gördüğü bir *decadence*'dan (dekadans: çöküş) başka bir şey değildi: Tüm Avrupa iyileştirilmesi imkânsız bir hastalığın pençesindeydi ve yok oluşa doğru hızla ilerliyordu. Marx'ın gördüğü ise insanın ne olduğunu anlayamadığı bir gücün karşısında varoluşsal özerkliğini yitirdiği ve insanlıktan çıktığı bir dünya idi. ...ikisinin de emin oldukları bir şey vardı: Hayat, yaşanılabilir ve sevinçli bir hayat, insanoğlu için imkânsız hale gelmişti."[4] Batı uygarlığıyla birlikte her alanda çürüme, yozlaşma ve çölleşme artmıştır. Meselâ, Marx'ın çok önemsediği devrimci sınıf olan proletarya, günümüzde sermaye tarafından satın alınmış, yozlaştırılmış ve karşı-devrimci bir sınıf haline getirilmiş, kısaca tarihsel görevinden uzaklaşmış, rakibi olan burjuvaziyle yakınlaşmış, onunla benzeşmiş, dolayısıyla çökmüştür. Sonuçta Batı toplumundaki bütün insanlar, birbirlerinin aynısı olmuştur. Fransız Devrimi'ni gerçekleştirerek Batı uygarlığının öncüsü olan Fransız toplumu için Marx'ın söylediklerine kulak verelim: "Fransız ulusunun büyük kitlesi, aynı cinsten büyüklüklerin basit bir toplamı ile hemen hemen patates dolu bir çuvalın bir çuval patates meydana getirmesi gibi, aynı biçimden oluşmuştur."[5]

Batı uygarlığıyla birlikte insanlar özgürleşmemiş, aksine daha çok köleleşmişlerdir. Günümüzde insanlar zincirlere

---

[3] NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, s. 78.

[4] YAŞLI, Fatih; **Hayatın Olumlanması Olarak Felsefe: Nietzsche ve Marx**, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 10.

[5] MARX, **Louis Bonaperte'in 18 Brumaire'i**, s. 138.

vurulmuş, her türlü özgürlükleri ellerinden alınmıştır. Bugün insanın özgürlüğünden söz etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. "Rousseau'ya göre tarihin en başlarında özgürdük ama modern toplumda kendimizi hep başkalarıyla kıyaslayarak, beğenilmek için maskelere bürünerek yozlaştık ve özgürlüğümüzü kaybettik. Artık sadece görüntüler dünyasında yaşıyoruz, herkes 'mış gibi' yapıyor. Marx ise kapitalizmin özgürlüğün son durağı olduğuna karşı çıkıyor ve sürekli tüketmeye dayalı bir yaşamda hepimizin paranın esiri olduğunu söylüyor; öyle bireyci ve egoist olduk ki, kendi çıkarımızın peşinde koştuğumuzu sanırken aslında fark etmeden kendi kuyumuzu kazıyoruz."[6] Uygar toplumlar, özgür toplumlardır tezi, büyük bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Bu bağlamda Rousseau'nun özgürlükçü toplum olarak tanımlanan İngiliz toplumu için yapmış olduğu şu tespit, yaşadığımız dünyayı ne kadar da güzel açıklıyor, değil mi? "İngiliz halkı kendini özgür sanıyorsa da aldanıyor, hem de pek çok; o ancak parlamento üyelerini seçerken özgürdür: Bu üyeler seçilir seçilmez, İngiliz halkı köle olur, bir hiç derekesine iner."[7]

Rousseau, Marx ve Nietzsche, Batı uygarlığının akıldışı despotik özelliklerine ve yönlerine vurgu yapmışlar, bilhassa da onun adil ve insani olmadığını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda Marx, Peuchet'ten hareketle, şunları yazmıştır: "Tüm Avrupa'ya hükmeden akıldışı kurumların nasıl ulusların kanını ve yaşamını tükettiğini, uygarlaşmış adaletin tehlikeli kararlarını onaylatmak için hapishaneler, cezalandırmalar ve ölüm araçları tarafından etrafının nasıl sıkıca sarıldığını gördüğümüzde; her anlamda sefalete terk edilmiş sınıfların sayısal büyüklüğünü ve acımasız aşağılamalarla hırpalanan, önlem olsun diye ya da belki de onları sefilliklerinden kurtarmak için toplum dışına itilmiş insanları gördüğümüzde, tüm bunlara tanık olduğumuzda, çoğunlukla geleneklerimizi, önyargılarımızı, kanunlarımızı ve ahlakımızı ayaklar altına alan

---

[6] SİLİER, Yıldız; **Özgürlük Yanılsaması Rousseau ve Marx**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 37.

[7] ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, s. 109.

bir varoluşa saygı duyması için neyin bize, bu insanlara emretme hakkını verdiğini anlayamayız."[8]

Batı uygarlığı, insanlığa felaketler getirmiş, büyük bir barbarlığa dönüşmüştür. Batı uygarlığı olarak Batı barbarlığı, günümüzde zirve yapmıştır. Bütün dünyayı kapladıkça, özellikle Batı-dışı coğrafyalara yayıldıkça, tüm acımazsızlığını gözler önüne sermiştir. Batı barbarlığı yeryüzünü istilâ etmiştir. Sömürgecilik altın çağını yaşamaktadır. Batı barbarlığının aktörü konumundaki burjuvazi, Marx'ın deyişiyle, "bütün ulusları, yok etme tehdidiyle, burjuva üretim tarzını benimsemeye zorluyor; onları uygarlık dediği şeyi benimsemeye yani bizzat burjuva olmaya zorluyor. Tek sözcükle, kendi imgesinden bir dünya yaratıyor. Burjuvazi, kırı, kentin egemenliğine soktu. Çok sayıda büyük kentler yarattı, kentsel nüfusu, kıra kıyasla, büyük ölçüde arttırdı ve böylece, nüfusun oldukça büyük bir kısmını kırsal yaşamın bönlüğünden kurtardı. Kırı nasıl kentlere bağımlı kıldıysa, ...köylü ulusları burjuva uluslara, Doğu'yu Batı'ya bağımlı kıldı."[9]

Sonuç olarak, Rousseau, Marx ve Nietzsche Batı uygarlığını ve insanını anlamanın önemli anahtarlarıdırlar. "Nietzsche'nin eserlerinde yolumuzu bulmak için dikkatimizi teorisyene değil, insana yöneltmemiz gerekir. Bu anlamda, düşüncemizde yeni bir teorik dünya resmi değil, tüm büyüklüğü ve hastalıklığı içinde bir insan ruhunun resmi belirecektir."[10] İnsanlığın genel manzarası, Rousseau, Marx ve Nietzsche'nin gözlerinden daha iyi yansır. Onlar, barbarlığa karşı çıkışlarıyla, özgürlüğü referans kabul etmeleriyle günümüz dünyası için uyarıcı isimlerdir. Barbarlıktan değil, gerçek özgürlükten yanaysak, bize gerekli olan Rousseau, Marx ve Nietzsche'nin görüşleridir. Rousseau'nun şu çığlığı, bugün için son derece önemlidir: "Ey özgür uluslar! Şu özdeyişi aklınızdan çıkarmayın: Özgürlük

---

[8] MARX, **İntihar Üzerine**, s. 12.

[9] MARX ve ENGELS, **Komünist Parti Manifestosu**, s. 15.

[10] SALOMÉ, Lou; **Nietzsche**, Çeviren: Nil Erdoğan, Versus Kitap, İstanbul, 2007, s. 31.

elde edilebilir ama kaybedildi mi bir daha ele geçmez artık."[11] Totaliter sistemlerin savunucu olarak çarpıtılan Marx'ın ateşli bir özgürlük yanlısı olduğu açıktır. Muhalifleri tarafından dahi onun bu özelliği sürekli vurgulanmıştır. Sözgelimi Mihayil Bakunin, Marx'ın dünyadaki bütün ülkelerin proletaryasının özgürleşmesi için çalışmayı kendine görev edindiğini söylemiştir.[12] Özgürlük taraftarlığı ve savaşçılığı konusunda kimse Nietzsche'yle boy ölçüşemez: "Ben hayatın gerçek havasını aramaktan özgürlükten başka hiçbir şey yapmıyorum ve kendimde takılı kalan birçok özgür olmayana karşı isyan ediyorum."[13]

---

[11] ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, s. 56.

[12] BAKUNİN, Mihayil; **Bakunin Marx'a Karşı**, Çeviren: H. Murat Yurttaş, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 35.

[13] NIETZSCHE, **Mektuplar 1**, s. 152.

KAYNAKÇA

ACAR-SAVRAN, Gülnur; **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx**, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.

ADAMS, Bert N. ve SYDIE, R. A.; **Contemporary Sociological Theory**, Pine Forge Press, California, 2002.

AKAL, Cemal Bâli; "Nietzsche Spinoza'yı Nasıl Okudu?", **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 163-171.

ALSAN, Necip; **Jean-Jacques Rousseau**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1962.

ALTHUSSER, Louis; **Politika ve Tarih: Montesquieu, Rousseau**, Çeviren: Alâeddin Şenel ve Ömür Sezgin, V Yayınları, Ankara, 1987.

ALTHUSSER, Louis; **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.

ARUOBA, Oruç; "Nietzsche'yi Anlamak", **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 267-268.

ASHLEY, David ve ORENSTEIN, David M.; **Sociological Theory: Classical Statements**, Allyn and Bacon, Boston, 1990.

ATTALI, Jacques; **Karl Marx: Evrensel Zihin**, Çeviren: Martı Şahin ve Melike Işık Durmaz, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2100.

BAKUNİN, Mihayil; **Bakunin Marx'a Karşı**, Çeviren: H. Murat Yurttaş, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010.

BALIBAR, Etienne; **Proletarya Diktatörlüğü Üzerine**, Çeviren: M. A. Akay, Pencere Yayınları, İstanbul, 1990.

BALIBAR, Etienne; **Marx'ın Felsefesi**, Çeviren: Ömer Laçiner, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.

BARNES, H. Elmer; "Social Thought in Early Modern Times", **An Introduction to the History of Sociology** (iç.), Editör: H. E. Barnes, The University of Chicago Press, Chicago, 1948, s. 29-78.

BATAILLE, Georges; **Nietzsche Üzerine**, Çeviren: Mukadder Yakupoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

BATAILLE, Georges; "Nietzsche'nin Gülüşü", Çeviren: Erdem Gökyaran, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 102-109.

BAUDELAIRE, Charles; "Modernlik", Çeviren: Turhan Ilgaz, **Modernizmin Serüveni: Bir "Temel Metinler" Seçkesi 1840-1990** (iç.), Yayına Hazırlayan: Enis Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 22-24.

BAYKAN, Fehmi; **Nietzsche'nin Felsefesi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.

BEAUD, Michel; **Kapitalizmin Tarihi**, Çeviren: Fikret Başkaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

BEER, Max; **Karl Marx**, Çeviren: Şerif Hulûsi ve Muvaffak Şeref, Öncü Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1968.

BEHLER, Ernst; "Yirminci Yüzyılda Nietzsche", Çeviren: Kemal Atakay, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 22-50.

BERKOWITZ, Peter; **Nietzsche: Bir Ahlâk Karşıtının Etiği**, Çeviren: Ertürk Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

BERMAN, Marshall; **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çeviren: Ümit Altuğ ve Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

BLANCHOT, Maurice; "Nietzsche ve Parçalı Yazı", Çeviren: Ömer Aygün, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 77-100.

BOGUSLAVSKİ ve Diğerleri; **Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi**, Çeviren: Vahap Erdoğdu, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

BOTTOMORE, Tom; "Marxism and Sociology", **The Classical Tradition in Sociology: The European Tradition, Volume I** (iç.), Editör: Raymond Boudon ve Diğerleri, Sage Publications, London, 1997, s. 341-372.

CARR, Edward Hallett; **Karl Marx: Bağnazlık Üzerine Bir Araştırma**, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

CASTORIADIS, Cornelius; **Toplum, İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar? 1. Cilt: Marksizm ve Devrimci Kuram**, Çeviren: Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

CEVİZCİ, Ahmet; **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a**, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

CHAIX-RUY, Jules; **Nietzsche Yaşamı ve Felsefesi**, Çeviren: Lerna Çinlemez ve N. Berna Serveryan, Çiviyazıları, İstanbul, 2000.

CLARKE, Simon; **Marx'ın Kriz Teorisi**, Çeviren: Cumhur Atay, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007.

COGNIOT, Georges; **Çağdaşımız Karl Marx**, Çeviren: Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1975.

COLLIN, Denis; **Marx'ı Anlamak**, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2008.

CONQUEST, Robert; **Karl Marx Nerede Yanıldı**, Çeviren: Esin Örücü, Çağdaş Yayınları, Yayın Yeri Yok, 1972.

COPLESTON, Frederick; **Felsefe Tarihi, Çağdaş Felsefe/Cilt: 6, Bölüm 1: Aydınlanma**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1996.

COPLESTON, Frederick; **Felsefe Tarihi, Cilt: 7, Bölüm 2: Nihilizm ve Materyalizm**, Çeviren: Deniz Canefe, İdea Yayınları, İstanbul, 1998.

CORCUFF, Philippe; **Siyasetin Büyük Düşünürleri: Siyaset Felsefesinde Eleştirel Güzergâhlar**, Çeviren: Aziz Ufuk Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2008.

COSER, Lewis A.; **Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context**, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, 1977.

CUZZORT, R. P. ve KING, E. W.; **Humanity and Modern Social Thought**, The Dryden Press, Illinois, 1976.

ÇESTOV, Lev; **Nietzsche ve Tolstoy'da İyilik Fikri**, Çeviren: Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

D'ALEMBERT, Jean Le Rond; "Öndeyiş", DIDEROT ve D'ALEMBERT, **Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü** (iç.), Çeviren: Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 29-94.

DANTO, Arthur; **Nietzsche, Hayatı, Eserleri ve Felsefesi**, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

DAVAL, Roger; **Fransız Düşünce Tarihi**, Çeviren: Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968.

DAWE, Alan; "Toplumsal Eylem Kuramları", Çeviren: Füsun Akatlı ve Arda Uykur, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi** (iç.), Editör: Tom Bottomore ve Robert Nisbet, V Yayınları, Ankara, 1990, s. 380-431.

DELEUZE, Gilles; "Üstinsan: Diyalektiğe Karşı", Çeviren: Turhan Ilgaz, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 111-132.

DELEUZE, Gilles; **Nietzsche**, Çeviren: İlke Karadağ, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2006.

DELEUZE, Gilles ve FOUCAULT, Michel; "Nietzsche'nin Tüm Yapıtlarına Giriş", Çeviren: Işık Ergüden, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 236-238.

DENT, N. J. H.; **Rousseau Sözlüğü**, Çeviren: B. Gözkân ve Diğerleri, Sarmal Yayımcılık, İstanbul, Tarihsiz.

DERRIDA, Jacques; **Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal**, Çeviren: Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

DERRIDA, Jacques; **Nietzschelerin Şöleni**, Derleyen ve Çeviren: Ali Utku ve Mukadder Erkan, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2008.

D'HONDT, Jacques; **Hegel ve Hegelcilik**, Çeviren: Bayram Işık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

DIDEROT, Denis; "Ansiklopedi", DIDEROT ve D'ALEMBERT, **Ansiklopedi Ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü** (iç.), Çeviren: Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 127-135.

DOBB, Maurice; **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, Çeviren: F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

DURAND, Jean-Pierre; **Marx'ın Sosyolojisi**, Çeviren: Ali Aktaş, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.

EATON, John; **Keynes'e Karşı Marx**, Çeviren: Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009.

EBENSTEIN, William; **Siyasi Felsefesinin Büyük Düşünürleri**, Çeviren: İsmet Özel, Şûle Yayınları, İstanbul, 2005.

EDELMAN, Bernard; "Nietzsche: Kayıp Bir Kıta", Çeviren: Ferhat Taylan, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 52-61.

ENGELS, Friedrich; "Karl Marx'ın Mezarı Başında Yapılan Konuşma", MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yapıtlar 3** (iç.), Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 196-198.

ENGELS, Friedrich; **Doğanın Diyalektiği**, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara, 1991.

ENGELS, Friedrich; **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

ENGELS, Friedrich; **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

ENGELS, Friedrich; **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, Çeviren: Kemal Savaş, Yorum Yayınları, İstanbul, 1993.

ENGELS, Friedrich; **Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1995.

ENGELS, Friedrich; **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

EYUBOĞLU, İsmet Zeki; **Nietzsche: Eylem Ödevi**, Broy Yayınevi, İstanbul, 1997.

FEDOSEYEV, P. N. ve Diğerleri (Bilimler Akademisi Kolektifi); **Karl Marx Biyografi**, Çeviren: Ertuğrul Kürkçü, Sorun Yayınları, İstanbul, 1995.

FEUERBACH, Ludwig; **Geleceğin Felsefesinin İlkeleri**, Çeviren: Oğuz Özügül, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991.

FOUCAULT, Michel; **Hapishanenin Doğuşu**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 1. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.

FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 2. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.

FOUCAULT, Michel; **Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi 3. Cilt**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.

FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma**, Çeviren: Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

FOUCAULT, Michel; **Kliniğin Doğuşu**, Çeviren: İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2002.

FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 5: Büyük Kapatılma**, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

GADAMER, Hans-Georg, KUHN, Helmut ve NIETZSCHE, Friedrich; **Edebiyat Nedir?**, Çeviren: Şahbender Çoraklı ve Ahmet Sarı, Babil Yayınları, Erzurum, 2002.

GARAUDY, Roger; **Marks İçin Anahtar**, Çeviren: A. Taner Kışlalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

GIDDENS, Anthony; **Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber**, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

GODELIER, Maurice; **Asya-Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumların Evrimi**, Çeviren: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993.

GOLDMANN, Lucien; **Aydınlanma Felsefesi**, Çeviren: Emre Arslan, Doruk Yayınları, Ankara, 1999.

GÖKBERK, Macit; **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

GOYARD-FABRE, Simone; "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", Çeviren: Özge Erbek, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 149-162.

GÜLTEKİN, Vahdet; **Jean-Jacques Rousseau (Hayatı ve Eserleri)**, Yayın Matbaacılık Tic. Lmt. Şti, İstanbul, 1979.

HAMMERTON, John Alexander ve MEE, Arthur; **Geçmişten Günümüze Çığır Açan Felsefeciler**, Çeviren: Arıcan Uysal ve Anaca Uysal, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2008.

HAMPSON, Norman; **Aydınlanma Çağı**, Çeviren: Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1**, Derleyen: Henri Lefebvre ve Norbert Guterman, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Onur Yayınları, Ankara, 1976.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Seçilmiş Parçalar**, Çeviren: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tinin Görüngübilimi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1986.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Estetik: Güzel Sanat Üzerine Dersler, Cilt: I**, Çeviren: Taylan Altuğ ve Hakkı Ünler, Payel Yayınevi, İstanbul, 1994.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Tarihte Akıl**, Çeviren: Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi II-Doğa Felsefesi I: Mekanik**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997.

HEIDEGGER, Martin; **Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı**, Çeviren: Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2001.

HORKHEIMER, Max, ADORNO, Theodor W. ve GADAMER, Hans-Georg; "Nietzsche ve Biz", Söyleşi, Çeviren: Işık Ergüden, **Cogito** (iç.), Sayı: 25, Kış 2001, s. 206-212.

HOBBES, Thomas; **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

HOBSBAWM, Eric J.; **Devrim Çağı 1789-1848**, Çeviren: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

HÖFFE, Otfried; **Felsefenin Kısa Tarihi**, Çeviren: Okşan Nemlioğlu Aytolu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2008.

HAMPSHER-MONK, Iain; **Modern Siyasal Düşünce Tarihi: Hobbes'tan Marx'a Büyük Siyasal Düşünürler**, Çeviren: Necla Arat ve Diğerleri, Say Yayınları, İstanbul, 2004.

IRIGARAY, Luce; **Nietzsche'nin Deniz Aşığı**, Çeviren: İsmail Yerguz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

İNAL, Tuğrul; "J. J. Rousseau: 'Toplum Sözleşmesi'", **Littera-Edebiyat Yazıları** (iç.), Yayına Hazırlayan: Cengiz Ertem, Karşı Yayınlar, Ankara, 1990, s. 171-174.

İNAM, Ahmet; "Türkiye'deki Bir Nietzsche'den Devşirilebilecekler Üstüne", NIETZSCHE, Friedrich; **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı** (iç.), Çeviren: Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 6-18.

JOUVENEL, Bertrand de; "Jean Jacques Rousseau", **Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri** (iç.), Editör: Maurice Cranston, Çeviren: Nejat Muallimoğlu, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 78-92.

KAKINÇ, T. (Derleyen); **J. J. Rousseau Kimdir? Liberalizm Nedir?**, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 1: Marx'm Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek Cilt 2: Burjuva Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

KLOSSOWSKI, Pierre; **Nietzsche ve Kısırdöngü**, Çeviren: Mukadder Yakupoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.

KORSCH, Karl; **Karl Marx: Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi**, Çeviren: Mehmet Okyayuz, Dorük Yayınları, Ankara, 2000.

KUÇURADİ, İoanna; **Nietzsche ve İnsan**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

KÜÇÜKALP, Kasım; "Nietzsche'nin Hayatı ve Eserleri", DANTO, Arthur; **Nietzsche, Hayatı, Eserleri ve Felsefesi** (iç.), Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 1-28.

LARSON, Calvin J.; **Major Themes in Sociological Theory**, David McKay Company, Inc., New York, 1973.

LARSON, Calvin J.; **Sociological Theory: From the Enlightenment to the Present**, General Hall, Inc., New York, 1986.

LASSERRE, Pierre; **Nietzsche'nin Müzik Üzerine Düşünceleri**, Çeviren: İlhan Usmanbaş, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

LAUNAY, Michel; "Giriş", ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Yeni Héloïse (I)** (iç.), Çeviren: Hüsen Portakal, Öteki Yayınları, Ankara, 1999, s. 5-19.

LAYDER, Derek; **Understanding Social Theory**, Sage Publications, London, 1994.

LECERCLE, J. L.; "Jean-Jacques Rousseau-Hayatı ve Eserleri", ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı** (iç.), Çeviren: Çeviren: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990, s. 7-33.

LECERCLE, J. L.; "İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Konuşma Konusunda İnceleme", ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı** (iç.), Çeviren: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990, s. 37-60.

LECHTE, John; **Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity**, Routledge, London, 1995.

LEFEBVRE, Henri; **Marx'ın Sosyolojisi**, Çeviren: Selahattin Hilav, Gökkuşağı Basın Yayın, İstanbul, 1995.

LEMERT, Charles; "Social Theory: Its Uses and Pleasures", **Social Theory: The Multicultural and Classic Readings** (iç.), Editör: Charles Lemert, Westview Press, Colorado, 1993, s. 1-24.

LENİN, Vladimir İliç; **Felsefe Defterleri**, Çeviren: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1976.

LENİN, Vladimir İliç; **Marx-Engels-Marksizm**, Çeviren: Vahap Erdoğdu, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

LENİN, Vladimir İ.; **Karl Marx**, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

LÉVI-STRAUSS, Claude; "Jean-Jacques Rousseau, Founder of the Sciences of Man", **The Classical Tradition in Sociology: The European Tradition, Volume I** (iç.), Editör: Raymond Boudon ve Diğerleri, Sage Publications, London, 1997, s. 127-134.

LICHTHEIM, George; **Sosyalizmin Kökeni**, Çeviren: Ali Seden, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1976.

LOCKE, John; "Uygar Yönetim Üstüne İkinci İnceleme'den Seçme Parçalar", Çeviren: Mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2: Seçilmiş Yazılar** (iç.), Teori Yayınları, Ankara, 1986, s. 228-258.

LÖWY, Michael; **Dünyayı Değiştirmek Üzerine: Karl Marx'tan Walter Benjamin'e Siyaset Felsefesi Denemeleri**, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

LUKES, Steven; **Marksizm ve Ahlâk**, Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

MAGEE, Bryan; **Büyük Filozoflar: Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi**, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001.

MALİNİN, V. A.; **Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri II: Tarihsel Maddecilik**, Çeviren: Caner Ertuna, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979.

MANDEL, Ernest; **Marksist Ekonomi Kuramına Giriş**, Çeviren: Ali Ünlü, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

MARX, Karl; **Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)**, Çeviren: Selâhattin Hilâv ve Attilâ Tokatlı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.

MARX, Karl; **Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çeviren: Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979.

MARX, Karl; **1844 Felsefe Yazıları**, Çeviren: Murat Belge, V Yayınları, Ankara, 1986.

MARX, Karl; **Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt**, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1986.

MARX, Karl; **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, İkinci Cilt**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

MARX, Karl; **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Üçüncü Cilt**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

MARX, Karl; **Louis Bonaperte'in 18 Brumaire'i**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

MARX, Karl; **Fransa'da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1991.

MARX, Karl; **Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'ne Yanıt**, Çeviren: Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

MARX, Karl; **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

MARX, Karl; **1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

MARX, Karl; **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

MARX, Karl; **Yahudi Sorunu**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

MARX, Karl; **Formen: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Ankara, 1997.

MARX, Karl; **Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1998.

MARX, Karl; **Jenny'ye Adanmış Şiir Albümlerinden**, Çeviren: Barış Pirhasan, Sol Yayınları, Ankara, 1998.

MARX, Karl; **Artı-Değer Teorileri, Birinci Kitap**, Çeviren: Yurdakul Financı, Sol Yayınları, Ankara, 1998.

MARX, Karl; **Artı-Değer Teorileri, İkinci Kitap**, Çeviren: Yurdakul Financı, Sol Yayınları, Ankara, 1999.

MARX, Karl; **Ücretli Emek ve Sermaye**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999.

MARX, Karl; **Ücret, Fiat ve Kâr**, Çeviren: C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, Tarihsiz.

MARX, Karl; **Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları**, Çeviren: Mustafa Topal, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1999.

MARX, Karl; **Yabancılaşma**, Derleyen: Barışta Erdost, Çeviren: Kenan Somer ve Diğerleri, Sol Yayınları, Ankara, 2000.

MARX, Karl; **Felsefe Yazıları**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004.

MARX, Karl; **Ekonomi Yazıları**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004.

MARX, Karl; **İntihar Üzerine**, Derleyen ve Çeviren: Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2006.

MARX, Karl; **Sosyoloji ve Felsefe**, Çeviren: Ardaş Margosyan, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

MARX, Karl; **Gazete Yazıları: New York Tribune İçin Gönderilmiş Yazılardan Seçmeler**, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2008.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Felsefe İncelemeleri**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, Çeviren: M. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1989.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Birinci Enternasyonalde Örgütlenme Meselesi**, Çeviren: Cenap Öktener, Ekim Yayınları, Ankara, 1990.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Biçimleri**, Çeviren: Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Alman İdeolojisi -Feuerbach**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Din Üzerine**, Çeviren: Kaya Güvenç, Sol Yayınları, Ankara, 1995.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yazışmalar 1: 1844-1869**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1995.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Seçme Yazışmalar 2: 1870-1895**, Çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1996.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Yazın ve Sanat Üzerine 1**, Çeviren: Öner Ünalan, Sol Yayınları, Ankara, 1995.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Yazın ve Sanat Üzerine 2**, Çeviren: Necla Kuglin, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Sürgündeki Büyük Adamlar**, Çeviren: Sargut Şölçün, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Sömürgecilik Üzerine**, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Komünist Parti Manifestosu**, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, 1998.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Anarşizm Üzerine**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Basın Söyleşileri**, Çeviren: Burcu Günüşen, Sol Yayınları, Ankara, 2000.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; **Siyasî Yazılar**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2004.

MARYANSKI, Alexandra ve TURNER, Jonathan H.; **The Social Cage: Human Nature and the Evolution of Society**, Stanford University Press, California, 1992.

MEGILL, Allan; **Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida**, Çeviren: Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

MEVLÂNA CELALEDDİN-İ RUMİ, **Mesnevi I**, Çeviren: Veled İzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

NEBİL, Ahmed; TEVFİK, Baha ve SÜLEYMAN, Memduh; **Nietzsche Hayatı ve Felsefesi**, Günümüz Türkçesine Çeviren: Burhan Şayli, Karşı Kıyı Yayınları, İstanbul, 2001.

NEHAMAS, Alexander; **Edebiyat Olarak Hayat, Nietzsche Açısından**, Çeviren: Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

NIETZSCHE, Friedrich; **Ahlakın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı**, Çeviren: Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

NIETZSCHE, Friedrich; **Bilim ve Bilgeliğin Savaşı**, Çeviren: Ümit Özdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990.

NIETZSCHE, Friedrich; **Gelecekteki Felsefe**, Çeviren: Ümit Özdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1991.

NIETZSCHE, Friedrich; **Putların Alacakaranlığı**, Çeviren: Hüseyin Kaytan, Akyüz Yayınları, İstanbul, 1991.

NIETZSCHE, Friedrich; **Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe**, Çeviren: Nusret Hızır, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1992.

NIETZSCHE, Friedrich; **Ecce Homo (Kişi Nasıl Kendisi Olur)**, Çeviren: Can Alkor, Say Yayınları, İstanbul, 1993.

NIETZSCHE, Friedrich; **Dionysos Dithyrambosları**, Çeviren: Oruç Aruoba, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993.

NIETZSCHE, Friedrich; **Tragedyanın Doğuşu**, Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 1994.

NIETZSCHE, Friedrich; **Tarih Üzerine (Çağa Aykırı Düşünceler'den)**, Çeviren: Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1994.

NIETZSCHE, Friedrich; **Deccal: Hristiyanlığa Lanet**, Çeviren: Oruç Aruoba, Hil Yayın, İstanbul, 1995.

NIETZSCHE, Friedrich; **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, Çeviren: Ahmet İnam, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997.

NIETZSCHE, Friedrich; **Seçilmiş Düşünceler (Denemeler)**, Çeviren: Sâmih Tiryakioğlu, Assos Yayınları, İstanbul, 1997.

NIETZSCHE, Friedrich; **Tan Kızıllığı: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler**, Çeviren: Hüseyin Salihoğlu ve Ümit Özdağ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.

NIETZSCHE, Friedrich; **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, Çeviren: A. Turan Oflazoğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998.

NIETZSCHE, Friedrich; **Gezgin ile Gölgesi**, Çeviren: İsmet Zeki Eyuboğlu, Broy Yayınevi, İstanbul, 1998.

NIETZSCHE, Friedrich; **Aforizmalar**, Çeviren: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.

NIETZSCHE, Friedrich; **Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, Çeviren: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002.

NIETZSCHE, Friedrich; **Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine**, Çeviren: Gürsel Aytaç, Say Yayınları, İstanbul, 2003.

NIETZSCHE, Friedrich; **Eğitimci Olarak Schopenhauer: Çağa Aykırı Düşünceler III**, Çeviren: Cemal Atila, Say Yayınları, İstanbul, 2003.

NIETZSCHE, Friedrich; **Richard Wagner Bayreuth'da: Çağa Aykırı Düşünceler IV**, Çeviren: Mehmet Osman Toklu, Say Yayınları, İstanbul, 2003.

NIETZSCHE, Friedrich; **Şen Bilim**, Çeviren: Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2003.

NIETZSCHE, Friedrich; **İnsanca, Pek İnsanca 1: Özgür Tinliler İçin Bir Kitap**, Çeviren: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.

NIETZSCHE, Friedrich; **İnsanca, Pek İnsanca 2: Karışık Kanılar ve Özdeyişler**, Çeviren: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.

NIETZSCHE, Friedrich; **İnsan: Çoğul ve Tekbaşına**, Çeviren: Kenan Sarıalioğlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006.

NIETZSCHE, Friedrich; **Mektuplar 1**, Çeviren: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2007.

NİKİTİN, P.; **Ekonomi Politik**, Çeviren: Hamdi Konur, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

PAPPENHEIM, Fritz; **Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum**, Çeviren: Salih Ak, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

PASCAL, Blaise; **Düşünceler**, Çeviren: Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998.

POLITZER, Georges; **Felsefenin Başlangıç İlkeleri**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1994.

QUINIOU, Yvon; **Yaygın Yanlış Fikirler Kıskacında Karl Marx**, Çeviren: Savaş Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2009.

RİAZANOV, David; **Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş**, Çeviren: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.

RICARDO, David; **Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, Çeviren: Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.

RITZER, George; **Sociological Theory**, Alfred A. Knopf, New York, 1983.

RODGERS, Nigel ve THOMPSON, Mel; **Sıradışı Filozoflar**, Çeviren: Nur Küçük, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **D'Alembert'e Mektup**, Çeviren: Zahir Güvemli, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1967.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Dağdan Yazılmış Mektuplar**, Çeviren: Kazım Nâmi Duru, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1967.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, Çeviren: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Toplum Sözleşmesi**, Çeviren: Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul, 1990.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İtiraflar**, **1.Cilt**, Çeviren: Kenan Somer, Doruk Yayımcılık, Ankara, 1996.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **İtiraflar**, **2.Cilt**, Çeviren: Kenan Somer, Doruk Yayımcılık, Ankara, 1996.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Yalnız Gezerin Düşleri**, Çeviren: Hasan Fehmi Nemli, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev: Seçme Düşünceler**, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Yeni Héloise (I)**, Çeviren: Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Yeni Héloïse (II)**, Çeviren: Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.

ROUSSEAU, Jean Jacques; **Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine**, Çeviren: Mehmet Baştürk ve Yavuz Kızılçim, Babil Yayınları, Erzurum, 2000.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Ekonomi Politik**, Çeviren: İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Melodi ve Müziksel Taklit İle İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme**, Çeviren: Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Jean-Jacques Rousseau ve Uluslararası İlişkiler: Savaş Durumu, Abbe de Saint-Pierre'in Sonsuz Barış Projesinin Özeti, Sonsuz Barış Üzerine Yargı**, Derleyen ve Çeviren: Faruk Yalvaç, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Anayasa Projeleri: Korsika Anayasası Projesi, Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler,** Çeviren: İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2008.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Siyasal Fragmanlar- Ekonomi Politik Üzerine Söylev**, Çeviren: İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2008.

RUSSELL, Bertrand; **Batı Felsefesi Tarihi: Yeniçağ, Cilt:** 3, Çeviren: Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 1994.

SAHAKIAN, William S.; **Felsefe Tarihi**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997.

SALOMÉ, Lou; **Nietzsche**, Çeviren: Nil Erdoğan, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

SAVATER, Fernando; **Nietzsche'nin İdeası**, Çeviren: Saliha Nilüfer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

SCHELLENBERG, Walter; **"Kapital" Üzerine Temel Kurslar**, Çeviren: Ş. Bakırsan, Konuk Yayınları, İstanbul, 1979.

SCOTT, John; **Sociological Theory: Contemporary Debates**, Edward Elgar Publishing Limited, Aldershot Hants, 1995.

SEZGİN, Ömür; **Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm**, V Yayınları, Ankara, 1989.

SIMMEL, Georg; "Metropol ve Zihinsel Yaşam", **Şehir ve Cemiyet** (iç), Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 167-184.

SİLİER, Yıldız; **Özgürlük Yanılsaması Rousseau ve Marx**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

SKIRBERKK, Gunnar ve GILJE, Nils; **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, Çeviren: Emrah Akbaş ve Şule Mutlu, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.

STAUTH, Georg ve TURNER, Bryan S.; **Nietzsche'nin Dansı: Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direniş**, Çeviren: Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.

STEINER, Rudolf; **Nietzsche: Özgürlük Savaşçısı**, Çeviren: Sevinç Çekli, Omega Yayınları, İstanbul, 2004.

TANNENBAUM, Donald G. ve SCHULTZ, David; **Siyasî Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri**, Çeviren: Fatih Demirci, Adres Yayınları, Ankara, 2010.

TANNER, Michael; **Düşüncenin Ustaları: Nietzsche**, Çeviren: Çetin Türkyılmaz, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007.

THOMSON, David; "Rousseau ve Genel İrade", **Siyasi Düşünce Tarihi** (iç.), Editör: David Thomson, Çeviren: Ali Yaşar Aydoğan ve Diğerleri, Metropol Yayınları, İstanbul, 2006, s. 125-139.

TİMUÇİN, Ali; **Rousseau'nun Toplum Anlayışı**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2009.

TOURAINE, Alain; **Modernliğin Eleştirisi**, Çeviren: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

TUNÇAY, Mete (Derleyen); "Rousseau", **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2: Seçilmiş Yazılar** (iç.), Teori Yayınları, Ankara, 1986, s. 325-327.

TURNER, Bryan S.; **Marx ve Oryantalizmin Sonu**, Çeviren: H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

TURNER, Jonathan H.; **The Structure of Sociological Theory**, The Dorsey Press, Illionis, 1974.

URRY, John; **The Anatomy of Capitalist Societies: The Economy, Civil Society and the State**, The Macmillan Press Ltd., London, 1983.

VASİNA, L. ve Yu. Vasin; **Marks'ın Gotha Programı'nın Eleştirisi Üzerine**, Çeviren: Levent Oğuz, Amaç Yayıncılık, İstanbul, 1989.

VATTIMO, Gianni; **Nietzsche ile Diyalog**, Çeviren: Durdu Kundakçı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

VYGODSKI, Vitali S.; **Marx'ın Düşüncesi: İktisat ve Tarih**, Çeviren: Attila Aksoy, V Yayınları, Ankara, Tarihsiz.

WALLACE, Ruth A. ve WOLF, Alison; **Contemporary Sociological Theory: Continuing the Classical Tradition**, Prentice Hall, New Jersey, 1991.

WEBER, Max; **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çeviren: Zeynep Auroba, Hil Yayın, İstanbul, 1985.

WOKLER, Robert; "Jean-Jacques Rousseau: Ahlaki Çöküş ve Özgürlük Arayışı", **Siyasal Düşüncenin Temelleri** (iç.), Derleyen: Brian Redhead, Çeviren: Mimar Türkkahraman, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 161-179.

WOKLER, Robert; **Düşüncenin Ustaları: Rousseau**, Çeviren: Cemal Atila, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003.

WOLF, Abraham; **Nietzsche'nin Felsefesi**, Çeviren: Sebahattin Çevikbaş ve H. Subhi Erdem, Babil Yayınları, Erzurum, 2003.

WOOD, Ellen Meiksins; **Marx'a Dönüş**, Çeviren: Elif Dinçer, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007.

YALOM, Irvin D.; **Nietzsche Ağladığında**, Çeviren: Aysun Babacan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

YALVAÇ, Faruk; "Jean-Jacques Rousseau ve Uluslararası İlişkiler", ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Jean-Jacques Rousseau ve Uluslararası İlişkiler: Savaş Durumu, Abbe de Saint-Pierre'in Sonsuz Barış Projesinin Özeti, Sonsuz Barış Üzerine Yargı** (iç.), Derleyen ve Çeviren: Faruk Yalvaç, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 1-39.

YAŞLI, Fatih; **Hayatın Olumlanması Olarak Felsefe: Nietzsche ve Marx**, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2008.

ZAGOLOV, N. A. ve Diğerleri; **Ekonomi Politiğin Temelleri**, Çeviren: Bilge Dicleli, May Yayınları, İstanbul, 1976.

ZEITLIN, Irving M.; **Ideology and the Development of Sociological Theory**, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1987.

ZUBRITSKI, Y. ve Diğerleri; **İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

ZUBRİTSKİ, Y. ve Diğerleri; **Kapitalist Toplum**, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1976.

ZUPANČIČ, Alenka; **En Kısa Gölge, Nietzsche'nin "İki" Felsefesi**, Çeviren: Seyhan Bozkurt, Encore Yayınları, İstanbul, 2005.

ISBN 605443458-6

9 786054 434589

ANI YAYINCILIK
www.aniyayincilik.com.tr
aniyayincilik@aniyayincilik.com.tr

Kızılırmak Sok. No:10/A
Bakanlıklar / ANKARA

Tel: 0.312 425 81 50 pbx
Faks: 0.312 425 81 11